

Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově - „Na vrchu“ Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury

Das äneolithische Siedlungs- und Bestattungsareal in Klučov - „Na vrchu“
Ein Beitrag zur Periodisierung der Řivnáč-Kultur

Milan Zápotocký – † Jaroslav Kudrnáč

Předloženo redakci v únoru 2008

Význam výzkumu v klučovské pískovně pro poznání českého eneolitu byl zřejmý už v době jeho realizace v l. 1971–77. Velká rozloha sledovaného území (ca 14 ha) umožnila rekonstruovat prostorovou strukturu areálů všech tří přítomných eneolitických kultur – sídlišť z doby staršího stupně řivnáčské kultury a z období slezské skupiny kultury kulovitých amfor, a pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou. Pro jejich následnost svědčí vertikální stratigrafie, intruze i vzájemný vztah objektů. Řivnáčská osada představuje typ náhorní lokality situované v otevřené, nestrategické poloze. Její kompletně odkrytý jižní areál (5 obydlí – polozemnic s přílehlými silami a jámami neurčité funkce – a jedna stranou stojící stavba patrně neprofánní funkce) charakterizuje rozptýlená zástavba, s dostatkem volného prostoru mezi jednotlivými usedlostmi. Hospodářsky byli její obyvatelé zaměřeni na zemědělskou produkci a chov dobytka. Keramika datuje trvání osady do nově definovaného staršího stupně řivnáčské kultury, tedy do doby ještě před vznikem sítě výšinných sídlišť, o něž se opírala sídelní struktura řivnáčské kultury v jejím středním, klasickém stupni. Stopy obytného areálu slezské skupiny kultury kulovitých amfor představují vůbec první doklad sídelního prostředí této skupiny na českém území. Kultura se šňůrovou keramikou je zde zastoupena pohřebištěm sestávajícím z 11 volně rozptýlených kostrových hrobů z období její druhé a třetí (mladší) fáze.

Čechy, eneolit, řivnáčská kultura, starší stupeň, slezská skupina kultury kulovitých amfor, kultura se šňůrovou keramikou, sídelní areály, pohřebiště

The Eneolithic Settlement and Burial Area in Klučov - „Na vrchu“. A Contribution to the Periodization of the Řivnáč Culture. The significance of archaeological excavations in the Klučov sand pit for gaining an understanding of the Czech Eneolithic period was already apparent at the time this work was being conducted between 1971 and 1977. The large area of the studied territory (ca 14 ha) enabled the reconstruction of the spatial structure of the grounds of all three present Eneolithic cultures – settlements from the early period of the Řivnáč culture, from the period of the Silesian group of the Globular Amphora culture, and the Corded Ware culture burial grounds. Vertical stratigraphy, intrusion and the reciprocal relationship of objects offer evidence of their chronological succession. The Řivnáč settlement represents a highland-type site situated in an open, non-strategic position. The completely uncovered southern grounds (5 dwellings – pit-houses with adjacent silos and pits with an uncertain function – and a free-standing structure with an apparent non-secular function) is characterized by dispersed development with a fair amount of open space between individual homesteads. In terms of farming, dwellers focussed on agricultural production and the raising of livestock. Pottery dates the duration of the settlement to the newly defined early period of the Řivnáč culture, i.e. to the period preceding the establishment of a network of highland settlements that featured the settlement structure of the classic middle period of the Řivnáč culture. Traces of the dwelling grounds of the Silesian group of the Globular Amphora culture represent the very first evidence of the settlement environment of this group on Bohemian land. The Corded Ware culture is represented here by burial grounds composed of eleven freely dispersed skeleton graves from the period of its second and third (late) phases.

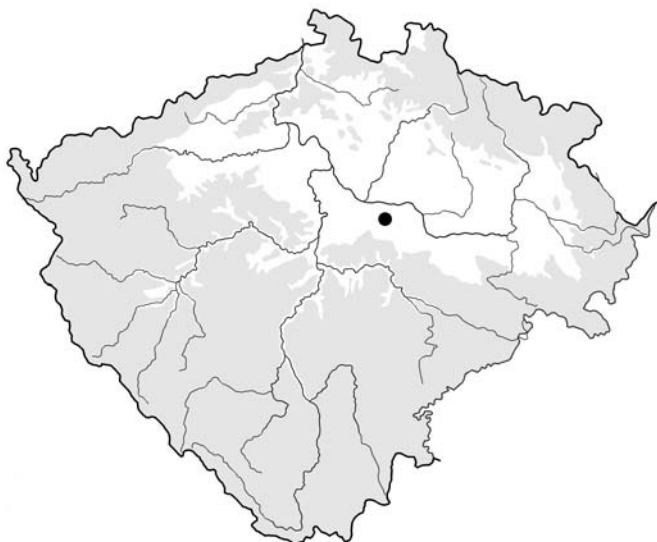
Bohemia, Eneolithic period, Řivnáč culture, early period, Silesian group of the Globular Amphora culture, Corded Ware culture, Settlement areas, Cemeteries

1. Úvod

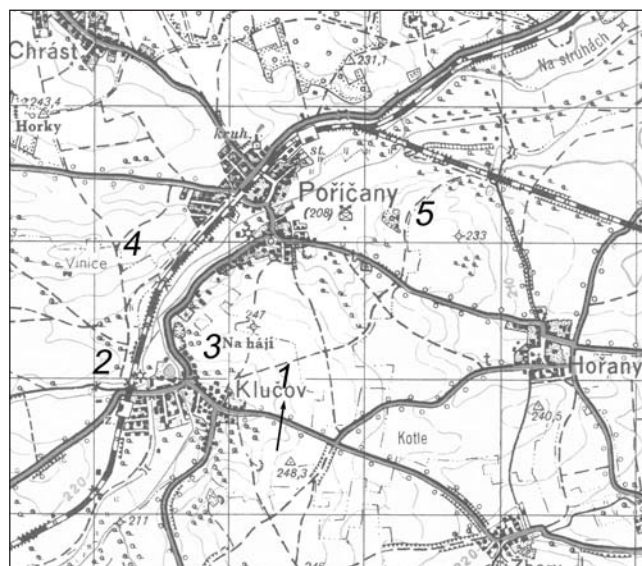
Objev eneolitického sídlištního a pohřebního areálu v klučovské pískovně na počátku 70. let minulého století vzbudil vzápětí zájem odborné veřejnosti. Překvapoval především značný počet objektů řivnáčské kultury, v prostředí rovinných sídlišť této kultury do té doby neznámý. Zpracování se tehdy spolu s vedoucím výzkumu J. Kudrnáčem ujala E. Pleslová, která též krátce po ukončení výzkumu podala jeho předběžné zhodnocení (Pleslová-Šti-

ková 1981, 163, 165, Taf. 6). Přes snahu zhodnotit zdejší objevy co nejdříve, se projekt, nastartovaný za tímto účelem koncem 80. let, nepodařilo dokončit. Tato možnost se naskytla až v r. 2005 díky podpoře Grantové agentury ČR.¹

¹ Práce byla dokončena s finanční podporou Grantové agentury ČR v rámci grantového projektu č. 404/05/2047.

Obr. 1a. Poloha lokality na mapě Čech. Kresba redakce. — **Abb. 1a.** Lage der Fundstelle auf einer Karte Tschechiens. Zeichnung Redaktion.

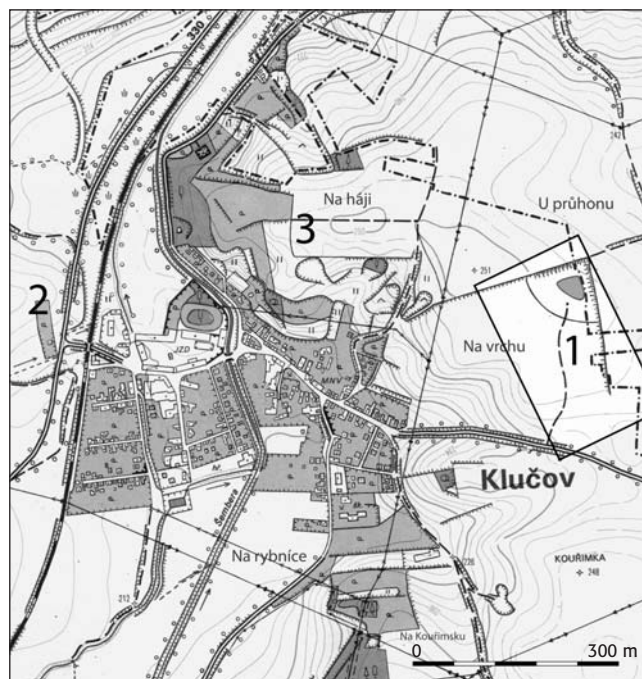
Obr. 1b. Klučov a okolí na mapě 1 : 50 000 generálního štábu čs. armády M-33-66-D z r. 1949. Měřítko: kilometrová síť. — **Abb. 1b.** Klučov und Umgebung auf einer 1 : 50 000-Generalsstabs-Karte der tschechoslowakischen Armee M-33-66-D von 1949. Maßstab: Kilometernetz.

2. Poloha, podmínky a průběh výzkumu

Je třeba předeslat, že soustavný archeologický dozor v Klučově a jeho širším okolí zajišťoval J. Kudrnáč už od své první záchranné akce v r. 1947 a poté během mnohaletých výzkumů na zdejších hradištích i později, když zkoumal další slovanské i pravěké lokality Česko-brodská. Díky jeho pravidelnému dohledu se pískovna „Na vrchu“ stala vedle raně středověkého hradiště a pohřebiště z doby stěhování národů, zkoumaného během stavby silnice do Poříčan v r. 1951, už třetí lokalitou nadregionálního významu na území obce.

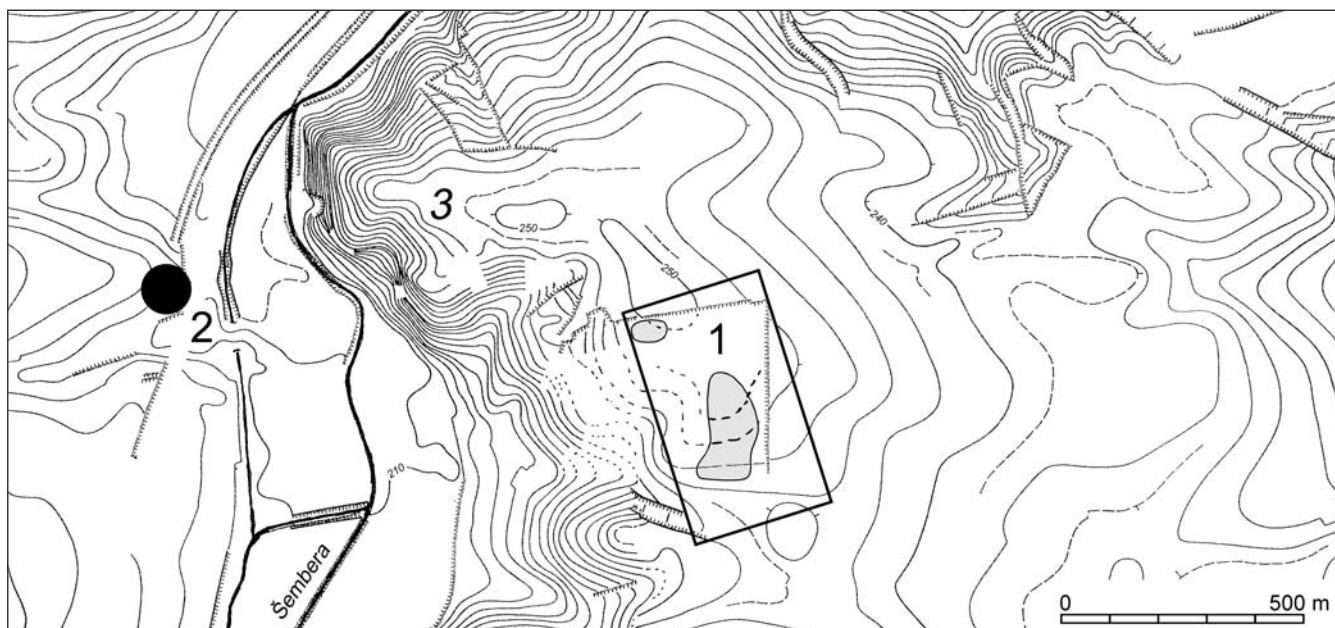
Poloha naleziště. Pískovna, založená místním Jednotným zemědělským družstvem po r. 1952, ležela při východním okraji katastru obce v poloze zvané „Na vrchu“. Od hradiště je vzdálená ca 0,5 km, nejbližší archeologická naleziště se nacházejí západně odtud na ppč. 414 (slovanské kostrové hroby: Kudrnáč 1970, 180–183) a na ppč. 426 (ojedinělý nález kamenné motyky: J. Kudrnáč, zpráva č. j. 1579/49 v archivu ARÚ). Od počátku těžby až do jejího ukončení koncem 70. let zabrala postupně pole ppč. 407/2, 420–422 a 426 (ZM 1 : 10 000: 13-13-19, koor. 455 mm od Z : 142 mm od J). Terén zde má ráz okraje náhorní pláně mírně klesající k jihovýchodu a jihu, prudčeji k jihozápadu, z 250 na 240 m n. m. Velmi nápadný je široký a daleký výhled otvírající se z těchto míst do okolní krajiny, zejména na východ, jih i na západ, do údolí říčky Šembery, tekoucí ca 0,5 km odtud a o 35 m níže (*obr. 1–3; foto 1*).

Pokud jde o *přírodní podmínky*, ty vcelku odpovídají optimálním podmínkám pro pravěké zemědělství, jakými se vyznačuje i většina Česko-brodská. Jejich detailní popis nalezneme už v pracích věnovaných pravěkému a raně středověkému osídlení Pošembeří, se speciálním zaměřením na prostředí lokalit zkoumaných na katastrech Klučova a Poříčan (Kudrnáč 1961; 1970, 11–19; Čtverák 1997, 9). Podloží polohy „Na vrchu“ jsou, stejně jako na hradištích, písky třetihorní labské terasy překryté sprašovou hlínou. Navíc se zde mezi ornici

Obr. 1c. Klučov na Základní mapě ČR 1 : 10 000 č. 13-13-19 z r. 2003. Eneolitické lokality: **1** – Klučov, pískovna JZD „Na vrchu“; **2** – Klučov, stavba silnice, výzkum v r. 1951; **3** – Klučov, hradiště „Na skále“ („Na ptáčku“); **4** – Poříčany, návrší Z od obce; **5** – Poříčany, pískovna „Černá obora“. — **Abb. 1c.** Klučov auf der Karte der Tschechischen Republik 1 : 10000 Nr. 13-13-19 von 2003. Äneolithische Fundstellen: **1** – Klučov, Kiesgrube JZD „Na vrchu“; **2** – Klučov, Straßenbau, Grabung von 1951; **3** – Klučov, Burgwallanlage „Na skále“ („Na ptáčku“); **4** – Poříčany, Anhöhe westlich der Ortschaft; **5** – Poříčany, Kiesgrube „Černá obora“.

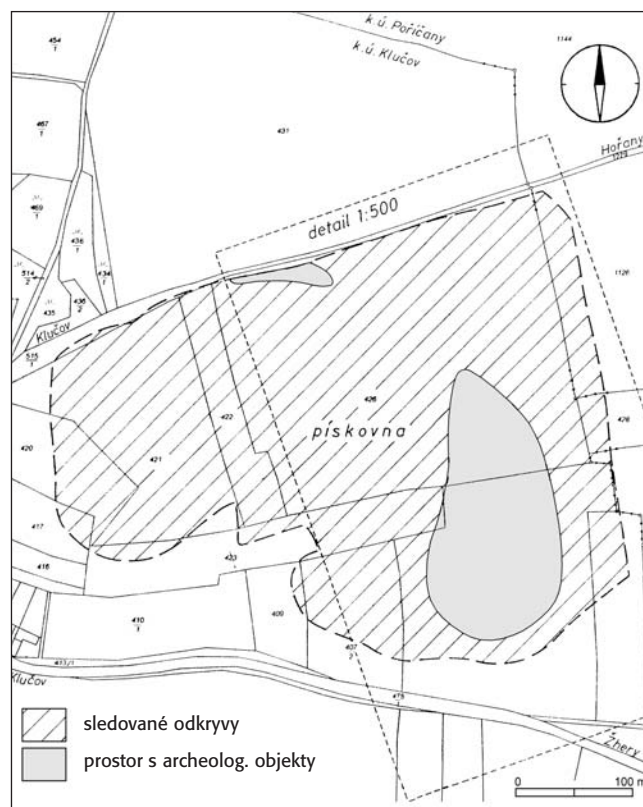
a spraš, jejíž mocnost po svahu k J stoupá, vsouvá vrstva tmavohnědé hlíny. Podle rekonstrukční mapky přirozených porostů v okolí hradiště kryly také okolí naší polohy dubohabřiny na černozemi a hnědozemi,

Obr. 2. Eneolitické lokality na katastru Klučova na vrstevnicové mapě 1 : 10 000: **1** – pískovna JZD „Na vrchu“ s plochou celkového plánu obr. 3, 4; **2** – stavba silnice, výzkum v r. 1951; **3** – hradiště „Na skále“ (viz obr. 1b, 1c). — **Abb. 2.** Äneolithische Fundstellen im Katastergebiet von Klučov auf einer Höhenschichtenkarte 1 : 10 000: **1** – Kiesgrube JZD „Na vrchu“ mit der Fläche des Gesamtplans (Abb. 3, 4); **2** – Straßenbau, Grabung von 1951; **3** – Burgwallanlage „Na skále“ (siehe Abb. 1b, 1c).

navíc se v její těsné blízkosti nacházely plochy vyznačující se obzvláště úrodnou půdou (Kudrnáč 1970, obr. 2). Předpokládá se, že na sprašových pokryvech zde mohl převažovat travnatý porost, kde probíhal černozemní půdní proces (Čtverák 1997, 11). Jako zdroj vody mohly sloužit prameny vyvěrající ca 70 m odtud při východním okraji silnice do Žher.

Průběh výzkumu. S těžbou písku se započalo na poli ppč. 421 již v padesátých letech poté, co Středočeský krajský národní výbor vyhlásil v r. 1952 na areál hradiště a jeho předhradí památkovou ochranu. Nová pískovna měla nahradit předchozí pískovnu družstva, dříve Hukovu, na ppč. 466/1, která ničila archeologické objekty v obvodu hradiště, a byla proto uzavřena. První archeologické objekty byly registrovány v l. 1962 a 1963 na ppč. 421, další v r. 1969 (eneolitické kostrové hroby a jáma; Kudrnáč 1972, 50–51). Těžební plocha postupovala k JV, kde se spojila s malou pískovnou na ppč. 407 při žherské silnici. Největší rozšiřování pískovny nastalo v l. 1971–74, kdy se tu těžil písek pro stavbu pražského metra. Skrývky prováděly dva buldozery a písek denně do 200 i více nákladních aut nakládaly dva bagry. Veškeré odkryvy J. Kudrnáč průběžně sledoval, přičemž na objevy archeologických objektů jej upozorňovali i buldozeristé, zvláště P. Kurka z Klučova. Záchraně práce prováděl s dlouholetými spolupracovníky pp. K. Skořepou a V. Zedníkem. Nejvíce archeologických objektů bylo porušeno v jarních a podzimních měsících v l. 1971–1974. V téže době vedl J. Kudrnáč současně se zdejšími záchranými výzkumy ještě systematický výzkum na „Starých Zámčích“ u Doubravčic. V l. 1975 a 1976 se pískovna rozšiřovala jen nepatrně a na odkrytých plochách už žádné objekty nebyly zjištěny. Nově se objevily až na jaře r. 1977, kdy se na místech přemísťované haldy našly čtyři kostrové hroby: jeden kultury se šňůrovou keramikou a tři nedatované (Kudrnáč 1981, 58).

Obr. 3. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Výřez z katastrální mapy 1 : 2880 se schematickým zakreslením sledovaných odkryvů a prostorů s archeologickými objekty. Plocha 500 x 300 m, označená jako „detail 1 : 500“, odpovídá ploše celkového plánu výzkumu 1 : 500 (obr. 4). Zaměřili J. Morávek a M. Turner, kresba J. Morávek 1975. — **Abb. 3.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Ausschnitt aus der Katasterkarte 1 : 2880 mit schematischer Einzeichnung der beobachteten Abschübe und Flächen mit archäologischen Objekten. Die Fläche 500 x 300 m, gekennzeichnet als „Detail 1 : 500“, entspricht der Fläche des Gesamtgrabungsplans 1 : 500 (Abb. 4). Gemessen von J. Morávek und M. Turner, Zeichnung J. Morávek 1975.

Foto 1a. Klučov. Pohled na obec a údolí Šembery od JZ, z kóty 226 m n. m.; **1** – hradiště, **2** – bývalá pískovna JZD v poloze „Na vrchu“ (za obcí při horizontu). — **Foto 1a.** Klučov. Blick auf den Ort und das Tal der Šembera von SW, aus der Höhenlage 226 m ü. M.; **1** – Burgwallanlage, **2** – ehemalige Kiesgrube JZD in der Flur „Na vrchu“ (hinter dem Ort am Horizont).

Foto 1b. Klučov. Poloha bývalé pískovny JZD v poloze „Na vrchu“, stav po rekultivaci; vlevo údolí Šembery, vpravo vrchol hradiště „Na ptáčku“ (pohled od JV ze silnice do Žher). Foto M. Zápotocký 2007. — **Foto 1b.** Klučov. Lage der ehemaligen Kiesgrube JZD in der Flur „Na vrchu“, Zustand nach der Rekultivierung; links das Šembera-Tal, rechts der Gipfel der Burgwallanlage „Na ptáčku“ (Ansicht von SO von der Straße nach Žhery). Foto M. Zápotocký 2007.

Foto 1c. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice A, stav po skrývce; vpravo dr. J. Kudrnáč. Foto J. Škoda 1973. — **Foto 1c.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus A, Zustand nach dem Abschub; rechts Dr. J. Kudrnáč. Foto J. Škoda 1973.

Celková rozloha vytěžené plochy dosáhla ca 14 ha. Po ukončení těžby se pískovna využívala jako skládka a poté byla zrekultivována.

Metoda výzkumu spočívala ve sledování odkrytů ornice, tmavě hnědé hlíny pod ní a sprašového podloží, přičemž postup skrývky sledoval J. Kudrnáč se

Foto 1d. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice C, stav po skrývce. Foto J. Kudrnáč 1974. —

Foto 1d. Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus C, Zustand nach dem Abschub. Foto J. Kudrnáč 1974.

svými spolupracovníky od samého zahájení těžby. Po zjištění objektů se urychleně prováděl jejich odkryv a zaměření k pevných bodům. Nutno říci, že správce pískovny a buldozerista vycházeli vedení výzkumu s porozuměním vstříc a ponechávali dle možnosti potřebný prostor k prozkoumání. Aby těžba nebyla zdržována, bylo ovšem třeba zkoumat objekty i za dešťů a mrazů. Je proto pochopitelné, že přes veškerou snahu došlo k narušení části objektů. Poškozeny tak byly především hroby a mělce zahloubené jámy, jejichž svrchní výplň byla těžko odlišitelná od tmavé hlíny pod ornici a rozeznat se dala až v úrovni sprašového podloží.

Zaměření jednotlivých objektů a jejich polohy prováděl J. Kudrnáč během výzkumu. Celkový plán je dílem měřičské skupiny ARÚ.

3. Eneolitické objekty a nálezy

3.1. Evidence a zpracování nálezů

Skutečnost, že následující popis je co se terénních dat týče značně kusý, spadá na vrub charakteru záchranných akcí, realizovaných v průběhu patnácti let. Po celá ta léta na výzkumu pracovali kromě J. Kudrnáče prakticky jen dva dělníci. Přitom skrývka, místy značně razantní, probíhala ve všech ročních obdobích včetně klimaticky nepříznivých jarních a podzimních měsíců let 1972–73, kdy se objektů nacházelo nejvíce. V úvahu je třeba vzít také skutečnost, že hlavním úkolem J. Kudrnáče v těchto letech bylo vedení systematického výzkumu na „Starých Zámčích“ u Doubravčic. Uvedenými okolnostmi lze omluvit neúplnost terénní dokumentace i fakt, že pro většinu objektů jsou k dispozici jen stručné slovní popisy. Bezpochyby ovlivnily také stav a složení nálezového fondu, jehož některé složky, jako štípaná industrie a kosterní materiál, jsou zřetelně podprezentované.

Zpracování nálezů z let 1971–77 proběhlo po konzervaci v laboratoři ARÚ koncem 80. let minulého století a kromě J. Kudrnáče a E. Pleslové se na něm podílela dokumentátorka V. Jahodová. Nálezová zpráva byla původně rozvržena do tří částí, z nichž byly podány první dvě: **1.** Souhrnná terénní zpráva J. Kudrnáče se základní terénní dokumentací a celkovým plánem (archiv ARÚ č. j. 1986/90 ze 17. 7. 1990, 22 str.). – **2.** Popis sídlištních objektů podle nálezové zprávy J. Kudrnáče a soupis nálezů (archiv ARÚ č. j. 7229/80-B, C z 28. 11. 1980, 258 str., 158 obr., autorky: V. Jahodová, E. Pleslová – popis, kresby, T. Mazálková – kresby, V. Jílková – foto). Nálezy byly autorkám 2. svazku nálezové zprávy předávány postupně po objektech, několik se jich však ztratilo, patrně během konzervace. Z obou svazků nálezových zpráv jsme při zpracování této kapitoly přejali údaje týkající se lokality, objektů a početního stavu inventáře. Popis nálezů, jejich kresby i veškeré další práce byly už koncipovány a realizovány nezávisle na nich.

Třetí část nálezové zprávy – popis hrobů kultury se šňůrovou keramikou – v archivu ARÚ chybí, zřejmě nebyla dokončena. Kamenné nástroje a zlomky kovových ozdob z výbavy hrobů nám laskavě předal V. Moucha, od hrobových nádob jsme během zpracování měli k dispozici pouze fotografie, jejich uložení se nám nepodařilo zjistit.

Číslování objektů. Až na část objektů z r. 1971 nálezy nebyly označeny čísly objektů, nýbrž datem výzkumu. Při zpracování 2. svazku nálezové zprávy proto autorky zvolily vlastní číslování, což do jisté míry zkomplikovalo situaci, protože na celkovém plánu J. Kudrnáče, dokončovaném v téže době, bylo použito původní číslování. Objekty, jejichž materiál byl během zpracování k dispozici, nesou proto dvě čísla: nové a „K“ (= původní číslo Kudrnáčova plánu). Zbývající objekty, k nimž kromě většiny hrobů náležejí i sídlištní objekty, jejichž

Objekt							Nálezy (druh, počet)								Datování			
Rok	Č.	Původní číslo (K)	Datum odkryvu	Rozměry půdorysu (m)	Hloubka (m) bez skrývky	Druh objektu a jeho předpokládaná funkce	Keramika, počet zlomků a nádob (N)	Ozdoby, plastika	BI	ŠI	KA	Kol	MA	Škeble	Zvířecí kosti (počet, S - větší soubor)	Objekt	Intruze	
1962		bez č.		(2,1 x 1,1)	x	jáma	x									eneolit		
1969		K 26	3. 4. 1969	1,1	0,75	jáma - silo	1 N + x zl.			1		x				ŘIV		
1971	1	K 17		1,6 x 1,5	0,45	jáma - silo	4							9		ŘIV		
	2	K 19		1,4	0,50	jáma - silo	13				2		2			ŘIV	KKA? - 4 zl.	
	3	K 21		1,27	0,47	jáma - silo	9									ŘIV		
	4	K 20		1,5	0,50	jáma - silo	8							1		ŘIV		
	5	K 18		1,7 x 1,5	0,75	jáma - silo	11							2		ŘIV		
	6	K 22		x	mělká	jáma oválná	17							1		ŘIV		
	7	K 24		ca 5	0,50	polozemnice ?	131			3						ŘIV		
	10	K h10		1,47 x 1,40	0,62	jáma - silo s kostr. pohřbem SZ-IV	4				1					ŘIV		
				x	x	sídlištní vrstva mezi obj. 9-10	24							1		ŘIV		
	1972	12	K 1	12. 8. 72	1,6 x 1,55	1,14	jáma - silo	76									ŘIV	KKA? - 1 zl.
		13	K 6	12. 12. 72	1,6	0,6	jáma - silo	19		5	1		x				ŘIV	
15a		K 3	28. 5. 72	1,5	1,2	jáma - silo	14			2						ŘIV		
15b		K 4	26. 5. 72	1,5?	x	jáma - silo										ŘIV		
B		K chata I	25. 5. 72	2,28 x 2,30	0,30	polozemnice	255	5		5	3	x		3		ŘIV	KKA? - 1 zl.	
		K 2	13. 8. 72	1,9	1,2	jáma	10									ŘIV		
		K 5	5. 11. 72	1,8	0,40	jáma	nálezy nezjištěny								ŘIV			
		K 25	15. 6. 72	ca 3	1,0	jáma	nálezy nezjištěny								x	x	ŘIV	
1973	16	K 8	20. 2. 73	torzo	0,55	jáma - polozemnice ?	59				3	x				ŘIV		
	17	K 10	22. 2. 73	1,2 x 0,95	x	jáma - silo ?	7	2	2		4	x				ŘIV		
	18	K 12	4. 3. 73	0,55	0,3	jáma - silo	3				1			1		ŘIV		
	19	K 11	7. 3. 73	torzo	x	jáma - torzo	9						x			ŘIV		
	20a	K 13	4. 4. 73	2,6 x 2,15	0,7	jáma - polozemnice ?	1 N, 260						x	x		KKA	ŘIV - 80 zl.	
	21	K 16	3. 5. 73	2 x 1,8	1,8 (s ornici)	jáma - silo	31									ŘIV		
	22	K 7	5. 2. 73	4,1 x 1,75	0,37	polozemnice	92	1	3		4	x				ŘIV		
		K 15		x	x	jáma - silo ?	37									ŘIV		
		K 23	13. 9. 73	3,1x1,9	1,1	pec s předpeční jámou ?	23						x		5	ŘIV		
	A	K chata II	14. 9. 73	ca 4,5 x 3,8	0,50	polozemnice	305		1	3		x		8		ŘIV	KKA - 5 zl.	
		17.8.73	17. 8. 73	x	0,45	sídlištní vrstva	30									ŘIV		
		27.4.73	27. 4. 73	17 x 9-12	x	sídlištní vrstva kolem obj. 21	nálezy nezjištěny								ŘIV			
		K 9	2. 73	x	x	jáma - silo	bez nálezů								?			
		K 14	2. 73	x	x	jáma - silo	bez nálezů								?			
		K x		x	x	jáma - torzo	bez nálezů								?			
		K y		x	0,32	jáma oválná	bez nálezů								?			
	1974		K 28	21. 1. 74	1,3	1,0	jáma - silo ?	4									ŘIV	
C		K chata III	19. 9. 74	4,6 x 3,2-3,5	0,95-1,25	polozemnice	1497	1		3	2	x		S		ŘIV	KKA - 1zl.	
		K 29		x	x	jáma - silo ?	1 N									ŘIV ?		

Tab. 1. Klučov, pískovna „Na vrchu“, výzkum 1962–1977. Sídlištní objekty řivnáčské kultury (ŘIV), kultury kulovitých amfor (KKA) a nedatované. — **Tab. 1.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Grabung 1962–1977. Siedlungsobjekte der Rívnáč-Kultur (ŘIV), Kugelamphoren-Kultur (KKA) und undatierte.

materiál byl ztracen nebo které byly bez nálezů, mají jen K-čísla (tab. 1, 2). Plány jsou k dispozici pouze u šesti objektů (obr. 6).

Při **popisu nálezů**² používáme zkratky a popisný systém užitý již při zpracování jiných eneolitických lokalit (Kalferst – Zápotocký 1991). Pro typové určení keramiky z hrobů kultury se šňůrovou keramikou užíváme klasifikace M. Buchvaldka (Buchvaldek 1967; 1986).

² **Zkratky** užitě při popisu nálezů: ker. – keramika, BI, ŠI – kamenná broušená a štípaná industrie, Kol – kostěná industrie, KA – ostatní kamenná industrie.

Popis keramiky. Slovně je uveden tvar, další charakteristika kódované: tvar okraje a dna, stupeň dochování, úprava povrchu, rozměry, odkaz na vyobrazení (obr.). Kresebná dokumentace je zvolena tak, aby podchytily všechny typy a varianty v daném souboru přítomné.

Tvary řivnáčské keramiky (řazení při popisu): 1 koflíky, 2 džbány, 3 hmoždíře, 4 čerpáky, 5 misky, 6 rendlíky, 7 amforovité nádoby, 8 zásobní hrnce, 9 jiné tvary řivnáčské keramiky, 10 tvar ?.

Objekt							Hrobová výbava		Datování	
Rok	Č.	Původní číslo (K)	Datum odkryvu	Rozměry půdorysu (m)	Hloubka (m) bez skrývky	Druh hrobu (KH - kostr. Hrob), orientace pohřbu, pohlaví, věk	„Nádoby (N) typy podle: Buchvaldek 1967; 1986“	Ostatní inventář	Objekt	Intruze, stratigrafie
1969		K h12	3. 4. 1969	x	x	KH	bez údajů		eneolit ?	
		K h13	3. 4. 1969	x	x	KH	bez údajů		eneolit ?	
		K h14	3. 4. 1969	x	x	KH skříňkový, JIV-SSZ, žena, ad. I	bez výbavy		eneolit ?	
1971	8	K h11		1,75 x 1,45	0,50	KH, V-Z	amfóra A5, 1 N x	KA: zl. drtidla	ŠK II	v zásypu hrobu ŘIV ker. (71 zl.)
	9	K h9		x	0,70	KH, Z-V	bez výbavy		ŠK	v zásypu hrobu ŘIV ker. (21 zl.)
	10	K h10		1,47 x 1,40	0,62	jáma s kostrovým pohřbem SZ-JV	bez výbavy		ŘIV	překryto sídl. vrstvou s ŘIV ker.
1972	14	K h3	21. 12. 72	1,75 x 1,05	0,45	KH, S-J, muž, ad.II	1 N x		ŠK	v zásypu hrobu ŘIV ker. (17 zl.)
		K h1	27. 5. 72	1,33 x 0,8	0,9	KH, V-Z, dětský	bez výbavy		ŠK ?	
		K h2	3. 11. 72	1,2 x 0,8	0,4	KH, V-Z	pohár B5g	Cu: 2 ks., Bl: sekera	ŠK III	
1973	20b	K 13	4. 4. 73	(1 x 0,40)	0,6	KH, S-J, muž, ad.II	x N		ŠK	mladší než obj. 20a (KKA)
		K h4	19. 2. 73	1,9 x 1,1	x	KH, Z-V, muž ?, mat.	amfóra A5, amfóra Ax ?, mísa H	Bl: sekera, Šl: čepel	ŠK II / III	v zásypu hrobu ŘIV ker. (16 zl.)
		K h5	6. 3. 73	1,8 x 1,53	0,35	KH, V-Z, dospělý	amfóra Ax, pohár B3f, džbán C2-4, džbán Cx		ŠK III	
		K h6	5. 3. 73	1,76 x 1,32	x	KH, Z-V, muž, mat.I	amfóra Ax?	Šl: čepel, 2 škrabadla Bl: paz. sekerka	ŠK	v zásypu hrobu ŘIV ker. (20 zl.)
		K h7	23. 3. 73	x	ca 0,2?	KH, Z-V, dospělý, ad.II	amfóra Ax		ŠK	
1977		K h15		2,2 x 1,2	x	KH, V-Z, skrč.	bez výbavy		ŠK	
		K h16		x	x	KH, Z-V, nataž.			?	
		K h17		x	x	KH, Z-V, nataž.			?	
		K h18		x	x	KH, Z-V, nataž.			?	

Tab. 2. Klučov, pískovna „Na vrchu“, výzkum 1962–1977. Kostrové hroby. Zkratky: N – nádoba; Bl, Šl, KA, Cu – broušená, štípaná, ostatní kamenná a měděná industrie; ŘIV, KKA, ŠK – kultura řivnáčská, kulovitých amfor, se šňůrovou keramikou. — **Tab. 2.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Grabung 1962–1977. Skelettgräber. Abkürzungen: N – Gefäß; Bl, Šl, KA, Cu – Schleif-, Spalt-, übrige Stein- und Kupferindustrie; ŘIV, KKA, ŠK – Řivnáč-Kultur, Kugelamphoren-Kultur, Schnurkeramische Kultur.

11 keramika kultury kulovitých amfor, 12 ostatní předměty z pálené hlíny (přesleny, plastiky, ozdoby ad.).

Zkratky: zl. – zlomek, stěp; orn. – výzdoba; o. – okraj; d. – dno; t. – tělo nádoby (event. bližší určení: h. – hrdlo; pl. – plece; vd. – výduť; sp. – spodek). Od těchto zkratk jsou odvozeny zkratky složené, udávající **stupeň dochování** nádob či jejich částí (fragmentů), kupř.: 1 zl. o-vd = zlomek, jehož profil sahá od okraje po výduť. Výzdoba: ř. – řádek.

Rozměry (v mm): v. výška (údaj v závorce = výška dochovaná, tj. neúplná); d. délka; š. šířka; dm. průměr (o-, h-, vd-, d-dm. = průměr okraje, hrdla, výdutě, dna).

Úprava povrchu (p): 1 leštěný; 2 hlazený; 21 jemně hlazený se stopami přešetření či otřelého leštění; 25 ledabyle, nerovně hlazený; 20 otřelý, korodovaný; 3 drsný; 31 jemně blátitý; 4 blátitý; 5 blátitý prstovaný; 6 blátitý špachtlovaný; 7 slámovaný; 8 voštinovaný.

U zásobních hrnců je tento údaj dvojeleňný (okraj – tělo), kupř. p2-7 = okraj hlazený, tělo slámované.

Materiál (mat.): 1 – standardní „řivnáčská“ hrncířská hlína: 1a – bez příměsí kamének, kvalitní, bez slidy; 1b – dno slabě slídnatý; 2 – hrncířská hlína s výrazným podílem drobných křemínek jako ostřiva: 2a – ostřivo je po vyhlazení povrchu patrné, tj. povrch, i když vyhlazený či přešetřený, zůstává více či méně zrnitý; 2b – ostřivo je patrné jen na profilu, ne na povrchu stěpu. Uvádíme jen v případech, když jde o materiál 2. třídy, charakteristický pro keramiku kulovitých amfor.

Okraj (o): 1 oblý; 11 dto, vně zesílený; 12 dto, dovnitř zesílený; 2 přihrocený; 3 rovně seříznutý; 31 dto, vně zesílený; 32 dto, dovnitř zesílený; 8 s úzkou lištou pod okrajem; 9 s úzkou lištou na okraji, 10 s plochou okrajovou lištou; 11 úzkou (š. max. 25 mm), 12 středně širokou (š. 25–35 mm), 13 širokou (š. 36–60 mm). Při popisu jsou uváděny všechny druhy okrajů, s výjimkou okrajů o1 – oblych, které jsou zde nejčastěji zastoupené.

Okraj zásobních hrnců:

A – hladký, bez okrajové lišty, přechod mezi hrdlem a tělem hladký nebo zdůrazněný pomocí ornamentačních motivů a, k (srv. níže):

A1 – přechod mezi hrdlem a tělem plynulý,

A2 – hrdlo od těla odsazené nevýrazným schůdkem.

B – s úzkou lištou pod okrajem (= o8), hladkou nebo s orn. a, k.

C – s okrajovou lištou:

C1 – s lištou úzkou (= o11, š. lišty max. 25 mm),

C2 – s lištou středně širokou (= o12, š. lišty 25–35 mm),

C3 – s lištou širokou (= o13, š. lišty 36–60 mm), hladkou nebo s orn. a, k.

Ornamentační motivy (orn. a, k) na zásobních hrncích, aplikované na přechod hrdla v tělo, na úzké liště pod okrajem či na okrajové liště: orn. a = linie nehtových vrypů či prstových otisků, orn. k = linie kolků různého tvaru.

Dno (d): 1 s přímým kónickým přídním; 2 s prohnuté kónickým přídním; 3 nožkovitě odsazené; 4 se zaobleným obvodem.

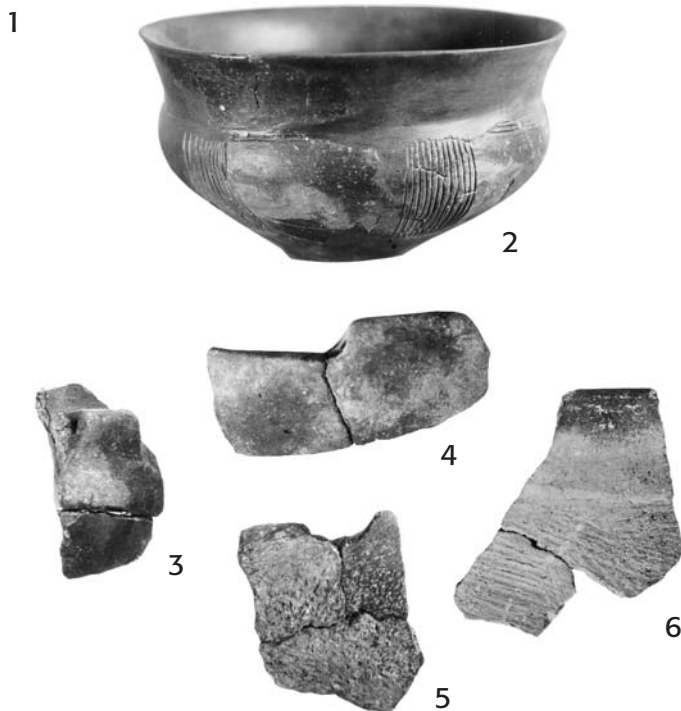

Foto 2. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Výzkum v r. 1969. **1** – eneolitický skřínkový hrob K h14; **2–6** – řivnáčská keramika z jámy K 26 (č. 2 mísa v. 155 mm). Foto J. Kudrnáč, V. Jílková. — **Foto 2.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grabung von 1969. **1** – äneolithisches Kistengrab K h14; **2–6** – Řivnáč-Keramik aus Grube K 26 (Nr. 2 Schale H. 155 mm). Foto J. Kudrnáč, V. Jílková.

3.2. Výzkum v l. 1962–1969

První nález z prostoru pískovny byl zachycen v r. 1962 na profilu její východní stěny na ppč. 421 (na plánech /obr. 4, 5/ nezanesena):

Jáma mísovitého tvaru s tmavě šedou výplní, částečně již stržená; zachované rozměry: 216 x 115 cm, při dně černošedá vrstvička o síle 7 cm. Při stranách jámy zával z kamenů místního permského pískovce, z výplně několik atypických střepů „eneolitického rázu“.

Z r. 1963 pocházejí jen **ojedinělé nálezy** ze skrývky: střepy *knovízské kultury* (?) a několik *středověkých*. V téže době se rozšiřovala i malá pískovna u silnice do Žher (ppč. 407/2), jež následně splynula s pískovnou JZD. Ani na tamní ploše se archeologické objekty nevyskytly.

Poté až v r. 1969 zjištěna při severním okraji pískovny a jižně od polní cesty do Hořan **jáma a tři kostrové hroby**.

Objekt K 26. Jáma kotlovitého tvaru, d. 110, hl. 75 cm do spraše. Výplň černošedá. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Nezjištěny, následující popis podán dle fotosnímků a údajů na nich.

Keramika:

Mísy. Mísa se zataženým okrajem: část (2 zl.) o-t s převýšeným tune-lovitým uchem, *foto 2: 4.* Mísa s nálevkovitým okrajem, orn. pásy svislých rýh na plecích, v. 155, o-ďm. 260 mm; *foto 2: 2.* Dto (?): část (2 zl.) h-t (*foto 2: 3.*) – *Zásobní hrnce.* Část (2 zl.) o-t, o A2, orn. 0, p2-7 (*foto 2: 6.*) – Tvar?: část (3 zl. t), p8 (*foto 2: 5.*)

Nekeramické nálezy:

Kamenná industrie: *Drtidlo* obdélníkové, 58 x 28 x 10 cm. – *Mazanice:* zlomky.

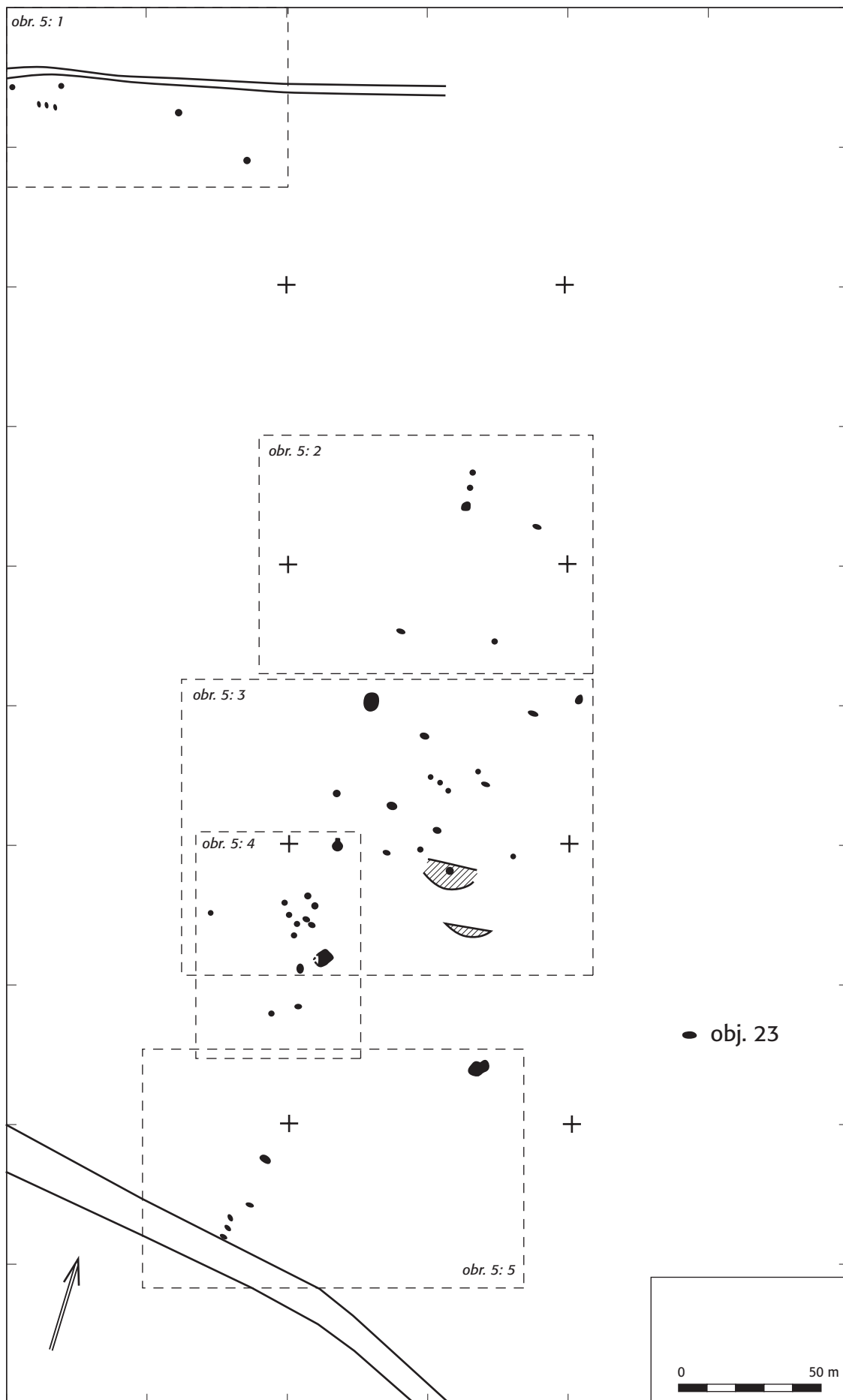
Tři kostrové hroby, vzdálené několik metrů od sebe, tvořily řadu V–Z směru. Prozkoumat se podařilo jen skřínkový hrob na V straně řady (objekt K h14), zbývající dva (K h12, K h13) zničil buldozer. Asi 8 m od prvního hrobu se nacházela jáma K 26. Zbytky dalších dvou jam jižně od skřínkového hrobu byly též zničeny. Kromě těchto šesti objektů jsme při sledování dalších odkryvů v S a V části pískovny už žádné další nezjistili (Kudrnáč 1972).

Objekt K h12. Hrob s kostrou ve skrčené poloze, bez údajů. Datování ?

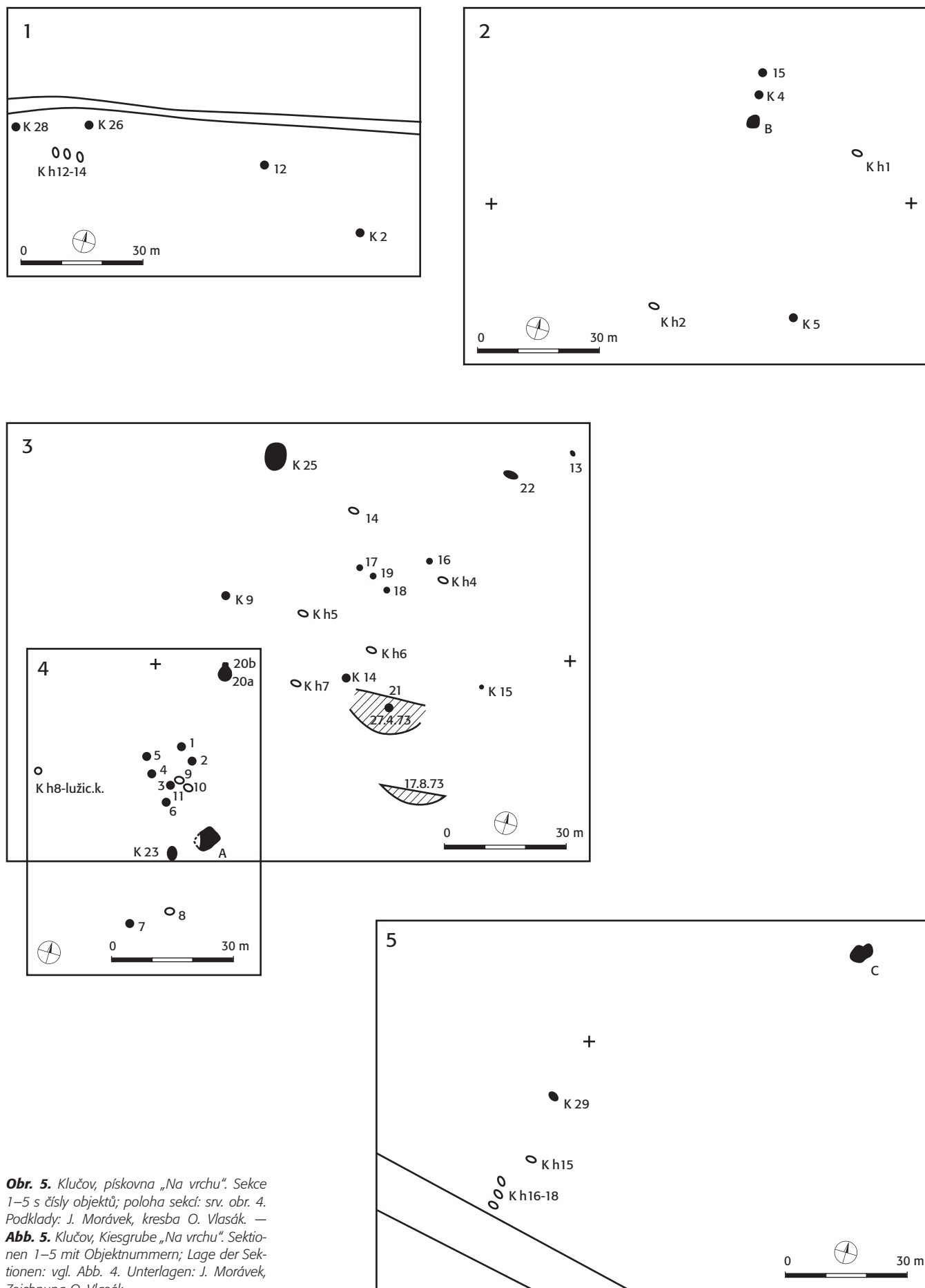
Objekt K h13. Hrob s kostrou ve skrčené poloze, bez údajů. Datování ?

Objekt K h14. Skřínkový hrob s kostrou mladé ženy (ad. I) uloženou ve skrčené poloze na pravém boku, lebkou k JJV, nohama k SSZ, obličejem k V, podle antropol. posudku M. Blajerové. Obdélníková hrobová jáma 117 x 45 cm zahlobena jen 30 cm do světle hnědavé spraše, přičemž mocnost ornice zde nepřesahovala 22 cm. Boční stěny, dno i kryt hrobu tvořily desky z permského pískovce. Bez inventáře. Kostra předána do antropologického oddělení ARÚ (srv. *Apendix 2*). Datování ? *Foto 2: 1.*

Otevřenou otázkou je **datování hrobů**. J. Kudrnáč (NZ čj. 2156/70 v archivu ARÚ; Kudrnáč 1972) je přiřkl spolu s jámou K 26 kultuře nálevkovitých pohárů (KNP). Vycházel ze skutečnosti, že rovněž na klučovském hradišti se na sídlišti této kultury našel skřínkový hrob a v jeho blízkosti dvě další kostry v prosté zemi, taktéž v mělce zahlobených hrobových jamách, původně zřejmě krytých mohylou. Vzdálenost mezi trojici

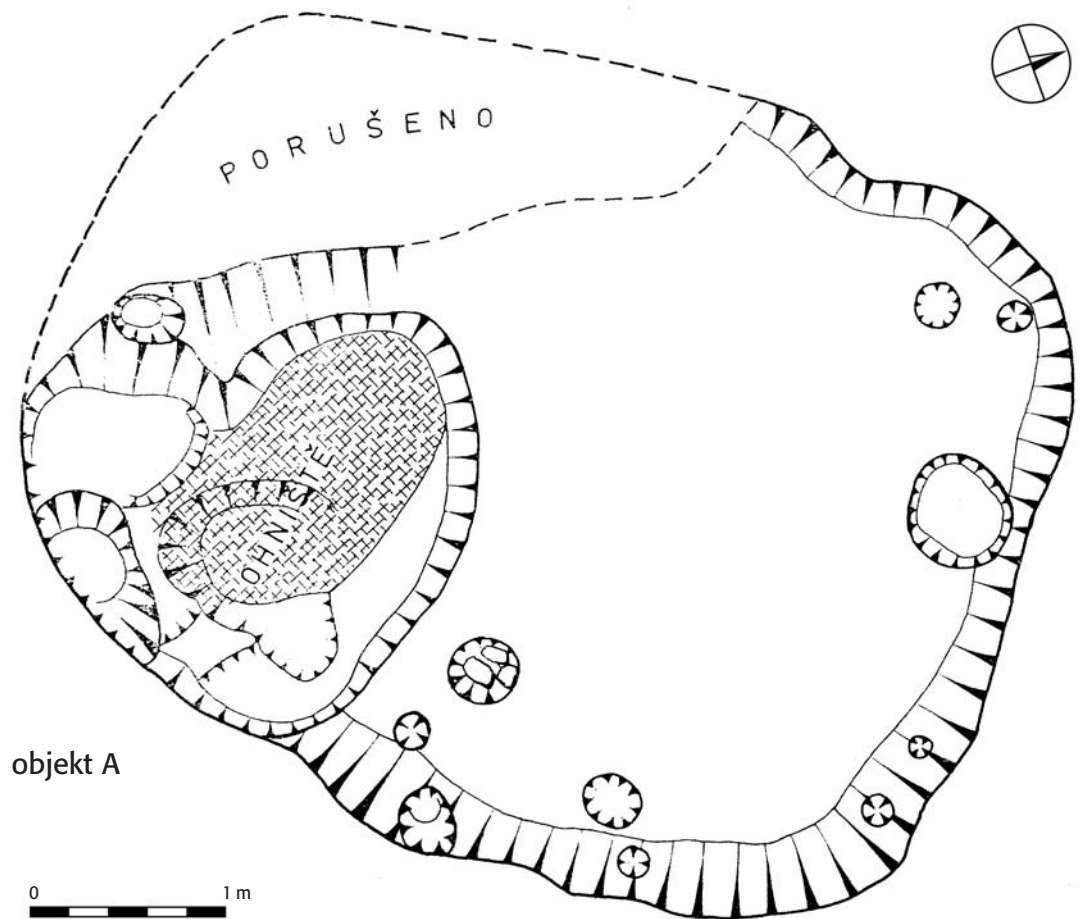

Obr. 4. Klučov, pískovna „Na vrchu“: plocha 500 x 300 m (snv. obr. 3) s archeologickými objekty, rozdělena na sekce 1–5 (obr. 5a–e); jediným objektem vně sekce je jáma knovízské kultury obj. 27 na SV od sekce 5. Podle plánu 1 : 500 z nálezové zprávy čj. 1986/90, kresba J. Morávek 1973–78. — **Abb. 4.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“: Fläche 500 x 300 m (vgl. Abb. 3) mit archäologischen Objekten, eingeteilt in Sektionen 1–5 (Abb. 5a–e); das einzige Objekt außerhalb der Sektionen ist eine Grube der Knovíz-Kultur Obj. 27 im NO von Sektion 5. Nach Plan 1 : 500 aus dem Fundbericht Nr. 1986/90, Zeichnung J. Morávek 1973–78.

Obr. 5. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Sekce 1–5 s čísly objektů; poloha sekcí: srv. obr. 4. Podklady: J. Morávek, kresba O. Vlasák. — **Abb. 5.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Sektionen 1–5 mit Objektnummern; Lage der Sektionen: vgl. Abb. 4. Unterlagen: J. Morávek, Zeichnung O. Vlasák.

Obr. 6a. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt A. Kresba J. Morávek. — **Abb. 6a.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungssobjekt A. Zeichnung J. Morávek.

hrobů v pískovně a na hradišti měří ca 420 m. Trojice z pískovny ale má, na rozdíl od hrobů z hradiště, poledníkovou orientaci. Při dataci proto přichází v úvahu více kultur praktikujících pohřby v kamenných skřínkách se S–J orientací: kromě mladší KNP, řivnáčské a kulovitých amfor též zvoncovité poháry nebo únětická kultura.

3.3. Výzkum v l. 1971–1977

3.3.1. Objekty z r. 1971

Objekt 1 (K 17). **Jáma** kruhovitého půdorysu 160 x 157 cm s rovným dnem, hl. 45 cm, výplň černošedá, zapuštěná do písčitého podloží; nejdále k S vysunutý objekt. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Tvar ? : 1 zl. t, p7; 3 zl. t, p2, 3.

Nekeramické nálezy:

Zvířecí kosti: 9 ks.

Objekt 2 (K 19). **Jáma** kruhovitého půdorysu, dm. 140 cm, hl. 50 cm. Datování: řivnáčská kultura, intruze: kultura kulovitých amfor?

Nálezy:

Keramika:

Zásobní hrnec: část (2 zl.) o-t, o C3, jazykovitý pupek, p2-7. – Tvar ? : 1 zl. h-vd, vd-dm. 180, **mat. 2a**, p25; 1 zl. o-t, o1, p2; 5 zl. t, p2; 1 zl.t, p4; 3 zl. d, d3, d-dm. 110, **mat. 2a**.

Nekeramické nálezy:

Kostěná industrie: Šídla: 2 ks, d. 114, 80 (obr. 17: 1, 2). – Říční škeble Unio: 2 ks.

Objekt 3 (K 21). **Jáma** kruhového půdorysu, dm. 127 cm, hl. 47 cm, výplň tmavě šedá. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Zásobní hrnec: část (5 zl.) vd-sp se širokým páskovým uchem, p7. – Tvar ? : 2 zl. t, p2; 2 zl. t, p7.

Objekt 4 (K 20). **Jáma**, dm. 150 cm, hl. 50 cm. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Zásobní hrnec: 1 zl. h-t, p7. – Tvar ? : 5 zl. t, p2; 2 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy: Zvířecí kosti: 1 ks.

Objekt 5 (K 18). **Jáma** kruhovitého půdorysu 175 x 153 cm, hl. 75 cm, v písčitém podloží, černošedá výplň. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Zásobní hrnec: část (2 zl.) o-t, o A2, jazykovitý pupek, p2-7; 2 zl. o-t, o A2, p2-7. – Tvar ? : 3 zl. t, p1, 2; 4 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Zvířecí kosti: 2 ks.

Objekt 6 (K 22). **Jáma** oválná, mělce zahloubená do podloží. Datování: řivnáčská kultura.

Foto 3. Klučov, pískovna „Na vrchu“. **1** – řivnáčská jáma 10 s kostrovým pohřbem; **2** – kostrový hrob 9 k. se šňůrovou keramikou, porušující řivnáčskou jámu 10 s kostrovým pohřbem. Foto J. Kudrnáč. — **Foto 3.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. **1** – Řivnáč-Grube 10 mit Skelettgrab; **2** – Skelettgrab 9 der Schnurkeramischen Kultur, das die Řivnáč-Grube 10 mit Skelettbestattung schneidet. Foto J. Kudrnáč.

Nálezy:

Keramika:

Tvar ? : 2 zl. o1, p2; 9 zl. t, p2; 6 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Zvířecí kosti: 1 ks.

Objekt 7 (K 24). Podle rozměrů **patrně polozemnice**, dm. ca 5 m, hl. 50 cm. Podloží: hnědavá hlína; 30 m J od jámy 6/71. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Hmoždáře: 1 zl. t-d, na plochem dně kořen zátčkovité nožky, p21 (obr. 7: 2); dto (obr. 7: 1). – **Mísy.** Se zataženým okrajem: 1 zl. o-sp, p21-7 (obr. 7: 9); dto, p2. S esovitým profilem: část (2 zl.) h-sp, ucho tunelovité š. 33, p21 (obr. 7: 3). – **Amfory.** Typ ? : část (3 zl.) h-vd s tunelovitým uchem, p21 (obr. 7: 8); 1 zl. pl. s částí tunelovitého ucha, p2. – **Zásobní hrnce:** 1 zl. o-t, o A2-orn. a, pupík, p21 (obr. 7: 5); dto, o B-orn. a, p2-7; 1 zl. h-t, široký jazykovitý pupek. – **Tvar ? :** 1 zl. o-h, drobné tunelovité ouško pod okrajem, p2 (obr. 7: 4); 1 zl. t, orn: ř. důlků, p2 (obr. 7: 6); 1 zl. t, orn: ř. pupíků, p21 (obr. 7: 7); 6 zl. o-h, prohnuté hrdlo, p1, 2; 73 zl. t, p2; 8 zl. t-d, p21, 2; 25 zl. t, p7; 2 zl. t, p8.

Nekeramické nálezy:

Kamenná industrie. **Brousek:** 1 zl. jemnozrnného pískovce, dm 24. – **Drtidlo:** 2 zl. hrany, silně slídnatá hornina, max. dm. 43.

Objekt 8 (K h11). **Kostrový hrob.** Hrobová jáma mísovitého tvaru, 175 cm (Z–V) x 145 cm (S–J), rovné dno, hl. 50 cm. Výplň: černošedá hlína. Podloží: světle hnědavá sprašová hlína. Kostra ve skrčené poloze na levém boku, lebkou k V, obličejem k J, silně zetlelá. Za zády u lopatek nádoba č. 1, před ústy rozpadlá nádoba č. 2, k jejímž okrají směřovaly prsty pokrčené pravé ruky. V hrobové jámě se nalezl ještě zloemek drtidla, zvířecí kosti a řivnáčské střepey. Datování: k. se šňůrovou keramikou, intruze: sídlištní keramika k. řivnáčské.

Výbava hrobu:

1. *Amfora dvouuchá typ A5*, bez hrdla a části plecí, orn. na výduti úzká horizontální větvička z krátkých čárek, v. (260), (obr. 19: 9). – 2. Nádoba, tvar ? (nezjištěna).

Intruze ŘIV. *Mísa* se zataženým okrajem: část (2 zl.) o-sp, p21. – *Zásobní hrnce:* 1 zl. o-h + 59 zl. t patrně z jedné nádoby, o A1, p21-7, – *Tvar ? :* 1 zl. h-t, p1; 6 zl. h-t, t, p2, 21; 2 zl. t-d, d1, p2.

Objekt 9 (K h9). **Kostrový hrob** (foto 3: 2). Kostra ve skrčené poloze poškozená buldozerem, lebkou k Z, hl. ca 70 cm (pod dnešním povrchem), bez milodarů; JV od ní začínala šedočerná vrstva obj. 11. Datování: k. se šňůrovou keramikou (?), intruze: sídlištní keramika k. řivnáčské.

Intruze ŘIV. *Zásobní hrnce:* 2 zl. o-h, o C2, p2-7. – *Tvar ? :* 2 zl. o-h, o.1, p21; 14 zl. t, p2, 21,3; 3 zl. t., p7.

Objekt 10 (K h10). **Jáma s kostrovým pohřbem** (foto 3: 1). Kruhovitá jáma 147 x 140 cm vyplněná černošedou hlínou, zahloubená 62 cm do podložní světle hnědavé písčité hlíny. Kostra, ležící o 40 cm hlouběji než kostra č. 9, byla do jámy pouze vhozená. Spočívala na zádech, lebkou k SZ a dolními končetinami k JV, obličejem k JZ; pravá pokrčená paže směřovala k pravému spánku, levá k levému ramenu, nohy rovněž pokrčené (chodidlo levé spočívalo na pravém kolenu, pravá noha pokrčena). Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Zásobní hrnce: 1 zl. o-h, o C2-orn. k – čtverečkové vpichy, p2. – *Tvar ? :* 1 zl. h-pl, p21; 1 zl. t, p2; 1 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Kostěná industrie. *Šídlo* (nezjištěno).

Objekt 11, označený pův. jako „vrstva mezi hroby 9–10“. **Sídlištní vrstva** s řivnáčskou keramikou.

Nálezy:

Keramika:

Mísa s nálevkovitým hrdlem: 1 zl. o-h, o2, orn. šikmé žebro vybi-

hající z odlepeného ucha či pupku, p2 (obr. 7: 10). – Tvar ? : 1 zl. o-h, p21; 1 zl. h-t, na plecích jazykovitý pupek, p21; 10 zl. t, p. 2, 21; 8 zl. t, p7; 2 zl. t, p8; 1 zl. t, p7+8.

Nekeramické nálezy:

Zvířecí kosti: 1 ks.

3.3.2. Objekty z r. 1972

Objekt 12 (K 1, z 12. 8. 1972). **Jáma** kruhovitého půdorysu 160 x 155 cm, u dna rozšířená na průměr 180 cm; zjištěna pod ornici a hnědou hlínou v hl. 70 cm. Hloubka jámy ve sprašovém podloží 114 cm. Výplň: tmavě šedohnědá hlína promíšená světle šedou „narůžovělou“ spraší. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Amforovitě tvary: 1 zl. h-pl, p2; 1 zl. h s kořenem tunelovitého ucha š. 35, p2; 1 zl. h-pl, **mat. 2a**, p21; 1 zl. t s tunelovitým uchem, p2. – *Zásobní hrnce:* 1 zl. o-pl, o B, obdélníkový plochý pupek, p2; 1 zl. o-t, o B, p2-7 (?); 1 zl. h-t, kořen oválného pupku š. 65, p3; 1 zl. o-h, o B, p2. – *Tvar ?:* 4 zl. o, o1, p21; 1 zl. o, o3, p2; 3 zl. t-d, p2, d1; 42 zl. t, p1, 2,2; 16 zl. t, p7; 2 zl. t, p8.

Objekt 13 (K 6, z 12. 12. 1972). **Jáma** kruhového půdorysu o průměru 160 cm, zahloubená pod ornici (30 cm) ca 60 cm do spraše. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Hmoždír: 1 zl. o-t, o-dm. 140, p21. – *Tvar ?:* 13 zl. t, p2, 21; 5 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Štípaná industrie. *Odštěpky* bělošedého kvarcitu: 5 ks – Kamenná industrie. *Hladítka* široce oválného půdorysu, plochy hladké, bočnice úderově zdrsňené, hornina hnědošedá – zlomek d. 58 (obr. 7: 11). – *Mazanice:* 1 zl.

Objekt 14 (K h3, z 21. 12. 1972). **Kostrový hrob.** Hrobová jáma 175 x 105 cm, orientovaná delší osou S–J, hl. 45 cm pod ornici. Značně porušený kostrový hrob byl pouze zaměřen, z vybraných hrud země po rozmrznutí vyňaty velmi poškozené lidské kosti a zlomky nádoby, uložené v SV rohu. Podle antropol. určení dospělý muž, věkový stupeň adultus II, 30–40 let (srv. *Apendix 2*). Datování: k. se šňůrovou keramikou, intruze: řivnáčská kultura ?.

Výbava hrobu:

Nádoba k. šňůrové (ve zlomcích, nezjištěna). – Intruze ŘIV: 17 zl. (nezjištěno).

Objekt 15a, b. Pod tímto označením jsou vedeny objekty K 3 (z 28. 5. 1972) a K 4 (z 26. 5. 1972), materiál z nich však byl při konzervaci smíchán.

Objekt 15a (K 3). **Jáma** kruhového půdorysu, dm. 150 cm, hl. 120 cm. Datování: řivnáčská kultura.

Objekt 15b (K 4). **Jáma** bez bližšího popisu, údajně obdobného tvaru jako předchozí. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy z objektů 15a, b:

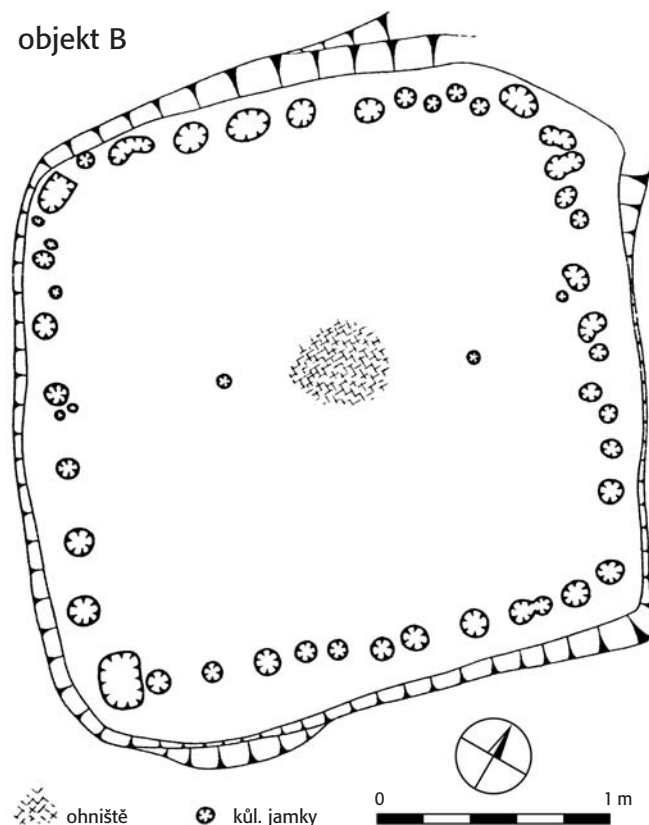
Keramika:

Tvar ?: 12 zl. t, p2, 25; 1 zl. t-d, p2; 1 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Kamenná industrie. *Drtilo* půlbočníkovitého tvaru, horní plocha podélně konkávně sbroušená, příčně slabě konvexní, hornina hrubozrnná, bělošedá, 290 x 130 x 50 mm (obr. 17: 6). – *Brousek*

objekt B

Obr. 6b. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt B. Kresba J. Morávek. – **Abb. 6b.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungsobjekt B. Zeichnung J. Morávek.

nepravidelně kvádrotvého tvaru, horní a spodní plocha sbroušené, hornina jemný slídnatý pískovec. 135 x 73 x 34 mm.

Objekt B (K chata I, z 25. 5. 1972), (obr. 6b; foto 4: 1, 2). **Polozemnice** čtyřhranného, téměř čtvercového půdorysu. Sedočerná výplň objektu zahloubeného ca 30 cm do spraše se vyrýsovala pod ornici ve hl. téměř 1 m. Rozměry stran vyznačených jamkami po kúlové konstrukci stěn: severozápadní d. 228 cm, severovýchodní d. 228 cm, jihovýchodní d. 230 cm a jhozápadní d. 208 cm. V rozích hlubší kúlové jamky, vyplněná tmavě šedou hlínou (SV roh: \bar{N} 12 cm, hl. 27 cm; JV roh: 21 x 17 cm, hl. 26 cm; JZ roh: 22 x 12 cm, hl. 30 cm; SZ roh: \bar{N} 17 cm, hl. 25 cm). Kúlové jamky podél stěn byly mělčí.

Východní stěna: mezi rohovými kúly bylo 11 kúlových jamek, největší o průměru 11 a hl. 14 cm, nejmenší o průměru 6 cm; všechny jamky měly dna mírně zahrocená; většina jich dosahovala rozměrů té největší. –

Jižní stěna: mezi rohovými kúly bylo opět 11 kúlových jamek: 5 větších (dm. 10 cm, hl. 14 cm) a 6 menších (z nich 2 nejmenší, po kúlech stojících proti sobě, dm. 4 cm, hl. 6 cm do spraše). – **Západní stěna:** mezi rohovými kúly opět 11 kúlových jamek: největší (při středu stěny) o průměru 20 x 14 cm, hl. 15 cm. – **Severní stěna:** mezi rohovými kúly celkem 12 kúlových jamek, z nich 3 dvojité, velikostí stejné jako v ostatních stěnách.

Ohniště uprostřed polozemnice bylo dobře znatelné: do červena vypálená hlína mísovitě se zahlubující do podloží, na ní černošedá vrstvička s uhlíky; průměr ohniště 30 cm.

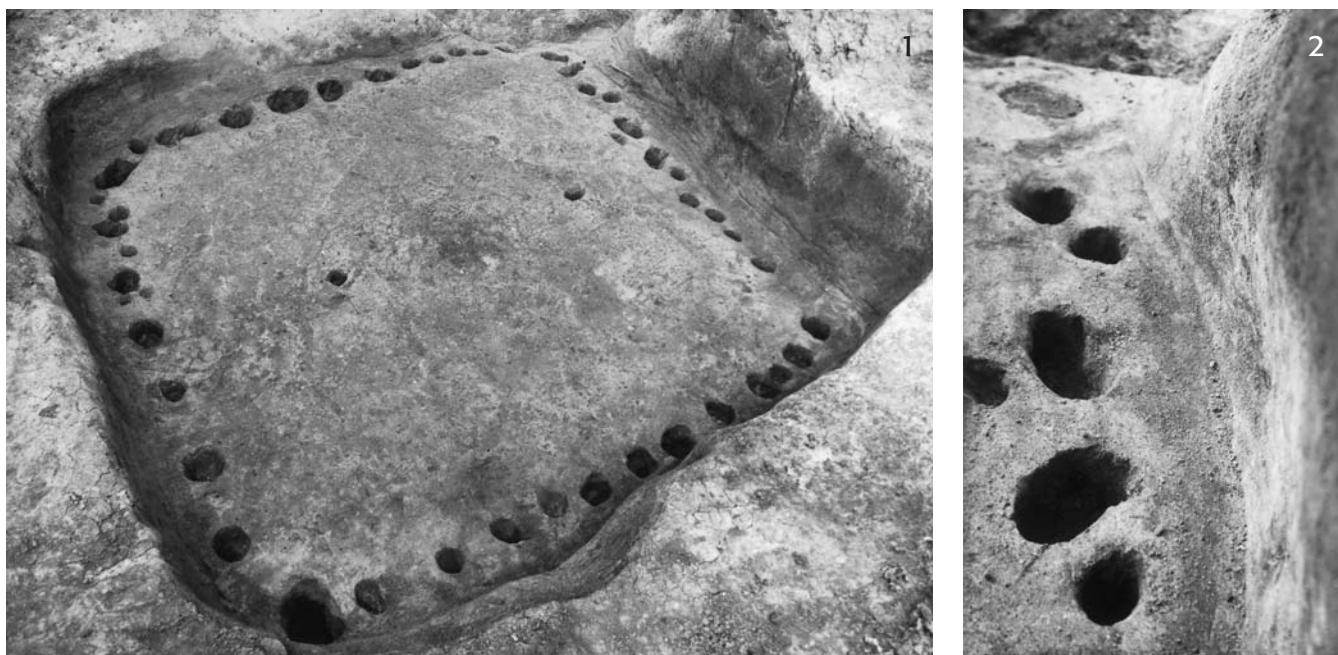
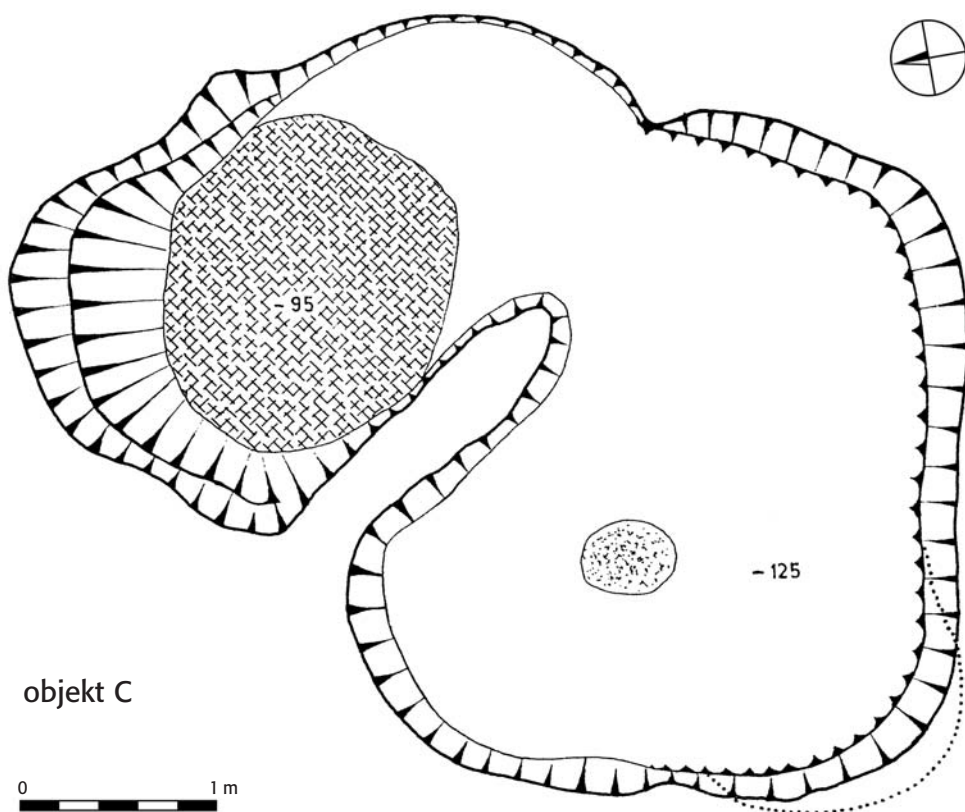

Foto 4. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Řivnáčská polozemnice B. **1** – pohled od J, **2** – severní úsek SV stěny. Foto J. Kudrnáč. — **Foto 4.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Řivnáč-Grubenhaus B. **1** – Ansicht von S, **2** – Nordabschnitt der NO-Wand. Foto J. Kudrnáč.

Obr. 6c. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt C. Kresba J. Morávek. — **Abb. 6c.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungsobjekt C. Zeichnung J. Morávek.

Na J a S od ohniště bylo po jedné kúlové jamce: jižní jamka (od ohniště ca 35 cm), dm. 8 x 6,5 cm, hl. 12,5 cm; severní jamka (ca 40 cm od ohniště), dm. 9 x 6 cm, hl. 15 cm. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

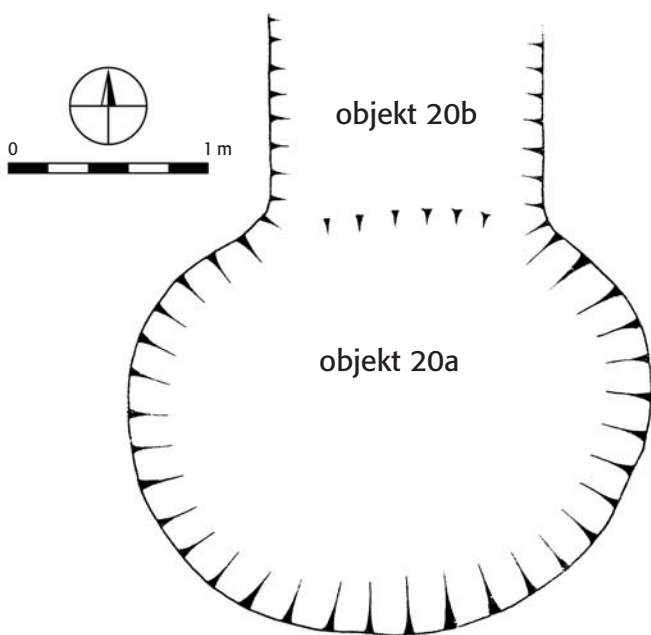
Keramika:

Džbány s ansa lunata: 1 zl. ansa, p1 (obr. 12: 3); 1 zl. ansa s rýhou

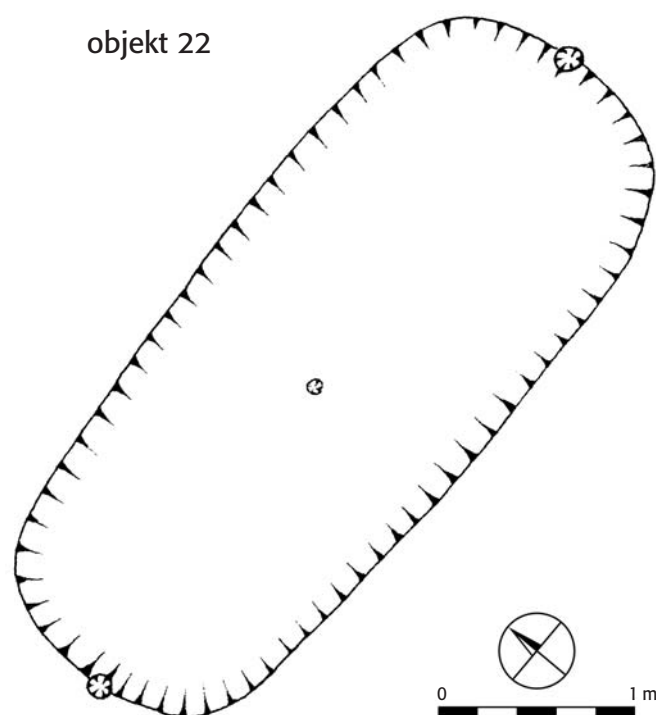
při okraji, p1. Patrně z džbánu s ansa: 1 zl. o-pl, p21 (obr. 12: 1). Hmoždíře: 1 zl. t-d, p1, d-dm. 140 (obr. 12: 4); část (2 zl.) t-d, p1, o-dm. 200 (obr. 12: 5); 1 zl. o-t, p2 (obr. 12: 2). Hmoždíř na zátkovitých nožkách (jako obr. 7: 2)?: 1 nožka kónická, v. 25, dm. 32 (obr. 12: 6).

Mísy. S esovitým profilem: 4 zl. o-sp, o-t z rúz. nádob, p1, 25, o-dm. 220 a neurč. (obr. 12: 7).

Amforovitě tvary: 1 zl. h-t, tunelovité ucho š. 37, p2 (obr. 12: 11);

Obr. 6d. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt 20a, b. Kresba J. Morávek. — **Abb. 6d.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungsobjekt 20a, b. Zeichnung J. Morávek.

Obr. 6e. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt 22. Kresba J. Morávek. — **Abb. 6e.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungsobjekt 22. Zeichnung J. Morávek.

1 zl. s kořenem páskového ucha š. 75, p2. Zásobní amfora: 1 zl. vd. s uchem š. 58, p2.

Zásobní hrnce. Okraje B: 1 zl. o-pl, orn. a, p25-7 (obr. 12: 14); část (3 zl.) o-sp, p2-7, o-dm. 220 (obr. 12: 16); 2 zl. o-h; 1 zl. o-t, p2-2; 1 zl. o-t, orn. a, p7 (obr. 12: 12); 1 zl. o-t, jazykovitý pupek, p7-7, o-dm. 300 (obr. 12: 17); dto, p2-2; 1 zl. o-t, jazykovitý pupek, p2-2; 1 zl. o-t, p3 (obr. 12: 13). Zásobní hrnek miniaturní: část (2 zl. o-sp), o. B, d.2, p25-7, v. 75 (obr. 12: 18).

Okraje C1: 2 zl. o-t, orn. a, jazykovitý pupek, p25-4 (obr. 12: 19).

Okraje C2: 1 zl. o-pl, orn. a, p25-7, **mat. 2b** ? (se silnou příměsí kaménků), (obr. 12: 21); 1 zl. o-h, p21, o-dm. 40–50 (obr. 12: 22); 3 zl. o-pl, p2 (obr. 12: 20); 1 zl. o-t, orn. a, p25-25 (obr. 12: 15); 1 zl. orn. a, p2-7.

Okraj ?: 1 zl. h-t, nízký jazykovitý pupek, p7.

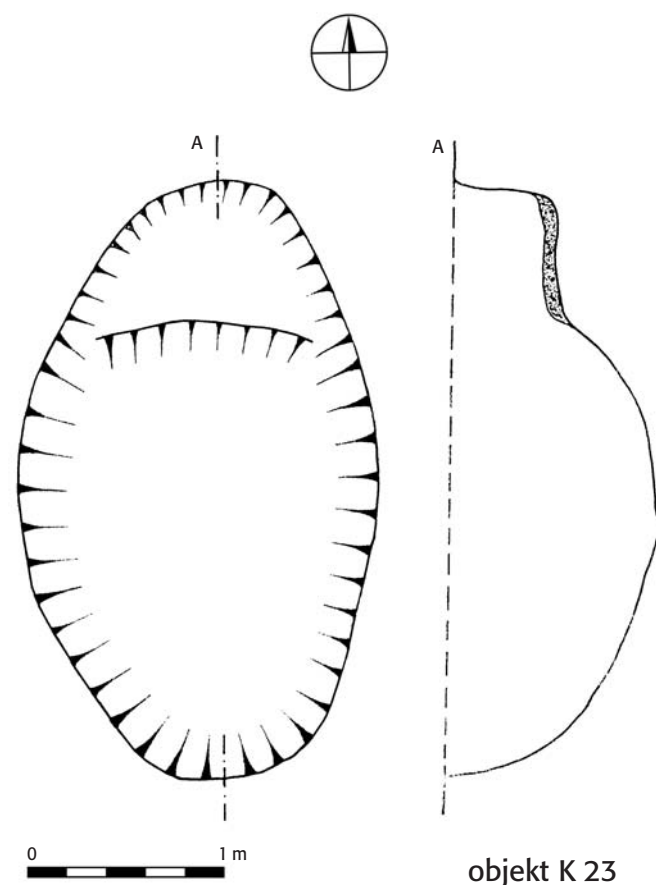
Tvar ?: 5 zl. o-h, o1, p2, 21; 2 zl. o, o2, p21; 1 zl. h-pl, orn. lišta, p2; 1 zl. t, orn. lišta, p2 (obr. 12: 9); 1 zl. h-t orn. pás hladkých lišt, p25 (obr. 12: 8); 1 zl. h-t, orn. nízká lišta kolkovaná, p2; 1 zl. t, úzké tunelovité ucho š. 40, p25 (obr. 12: 10); část (4 zl. vd-d), d1, p1-21; 21 zl. t-d, d; 18 zl. t, p1; 5 zl. t s kořeny páskových uch, p2,3; 3 zl. páskových uch, p2,21; 18 zl. t, p1; 90 zl. t, p.2, 21, 3; 70 zl. t, p7; 5 zl. t-d, d1, p7; 4 zl. t-d, d.2, p7; 4 zl. t, p.8.

Kruhy – náramky (?): 1 ks cele dochovaný, profil tvaru oblého D, na vnější straně plochý až slabě prožlábnutý, p.2, dm. 65 mm, v. 17–19 (obr. 12: 23); 1 zl. oblého D-profilu, vně plochý, d. ca 100, v. 17 mm, obr. 12: 24); 3 zl. patrně z jednoho náramku, profil kruhovitý 15 x 15 až 17 x 17 mm, p25 (obr. 12: 25–27).

Nekeramické nálezy:

Kostěná industrie. Šídla: 3 ks, d. 51, 75, 95 mm (obr. 12: 28–30). — Kamenná industrie. Drtidla: 1 zl. okraje, hornina hrubozrná, žlutavě šedá (svor); 1 zl., hornina hrubozrná červenohnědá s bílými křemínky. Brousky: 2 zl. z jemnozrného pískovce. Hladítka: 1 zl., horní a spodní plocha hladké, boční strany obité. Mazanice: 1 valoun. — Zvířecí kosti: 3 ks. Mladší intruze: 3 zl. hradištní keramiky.

Objekt K 2, z 13. 8. 1972. **Jáma** kotlovitého tvaru, dm. 190 cm, hl. 120 cm. Severní stěna téměř svíslá, jižní mírně zešíklená, při okraji nepatrně rozšířená. Výplň: tmavě šedohnědá hlína, promíšená světle hnědavou spraší. Podloží: světle hnědá spraš. Datování: řívnáčská kultura.

Obr. 6f. Klučov, pískovna „Na vrchu“, sídlištní objekt K 23. Kresba J. Morávek. — **Abb. 6f.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“, Siedlungsobjekt K 23. Zeichnung J. Morávek.

Nálezy:

Keramika: *Zásobní hrnec:* 1 zl. h-t, na nasazení hrdla oblý oválný pupek 80 x 30, p2-7, h-dm. ca 600–800. – *Tvar ?:* 3 zl. t, p2.21; 5 zl. t, p7; 1 zl. plochého dna.

Objekt K 5, z 5. 11. 1972. **Jáma** kotlovitého tvaru, dm. 180 cm, hl. 40 cm, hlinité podloží. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: zlomky k. řivnáčské (nezjištěny).

Objekt K 25, z 15. 6. 1972. **Jáma** odkrytá ve střední části pískovny, JZ od hrobu K h2. V horní části š. ca 3 m, směrem dolů se zužovala, 53 cm nade dnem opět rozšířena, dno š. 220 cm, hl. 1 m. Nemohla být prozkoumána celá, není proto známo, zda měla půdorys kruhovitý nebo oválný. Výplň: tmavě šedo hnědá až černošedá promíšená uhlíky, kousky mazanice. Podloží: světle hnědavá spraš. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika rázu řivnáčské kultury, zvířecí kosti, škeble (nezjištěno).

Objekt K h1, z 27. 5. 1972. **Kostrový hrob.** Skrčena kostra dítěte na levém boku, lebkou k V a nohama k Z. Silně ztrouchnivělé kosti se při vyjímání téměř rozpadly; délka skrčené kostry 75 cm. Hrobová jáma mísovitá, 133 (V–Z) x 82 cm (S–J), dno ve hl. 90 cm. Podloží: spraš. Datování: k. se šňůrovou keramikou (?).

Bez nálezů.

Objekt K h2, z 3. 11. 1972. **Kostrový hrob.** Skrčená kostra téměř cele zetlelá, uložená ve značně porušené mělké mísovité jámě orientované V–Z (120 x 80 cm), hl. 40 cm. Podloží: spraš. Při kostře zlomky kovových ozdob, sekera a rozpadlý pohár. Datování: k. se šňůrovou keramikou.

Výbava hrobu:

Pohár typu B3f, rozpadlý, orn. na hrdle pásy tří šňůr střídajících se s řádkem řídkce kladených šikmých záseků, p2, o-dm. 140 (obr. 18: 5). – *Sekera/tesla* obdélníkovitá, ostří mírně asymetricky sbroušené, plochy, bočnice i týlová ploška slabě konvexní, povrch cele hlazený; hornina zelenavě šedá, černě zrnitá; d. 57, š. ostří 41, š. týlu 35 (obr. 18: 4). – *Měděné/bronzové ozdoby:* 2 zlomky jedné či dvou trubíček, d. 15, 16, pův. dm. ca 60; zlomek oválné drátěné ozdoby (spirálky?), dm. drátku va 1,5 mm (obr. 18: 1–3).

3.3.3. Objekty z r. 1973

Objekt 16 (K 8, z 20. 2. 1973). **Polozemnice?** Dochoval se jen jižní cíp objektu, zbytek zničen při skrývce. „Jáma se jevila ve 45 cm pod ornici, zbylý cíp měl tvar okraje oválu směřujícího zužující se stranou k J, zachovala S strana (d. 130 cm) byla vzdálená od elipsoidního zaoblení 60 cm. Hloubka 55 cm. Východně od středu byla jamka po kůlu (10 x 14 cm, hl. 19 cm).“ Výplň: tmavě hnědá hlína, při dně popelovitá. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:**Keramika:**

Džbán s ansa lunata: 1 zl. ansa se svislým žebrem, p21 (obr. 7: 12). – *Amfóra ?:* část (2 zl.) h-pl, orn: 2 lišty, p2 (obr. 7: 13); 1 zl. h-t, páskové ucho š. 34, hrdlo odsazeno lištou, p2 (obr. 7: 15). –

Zásobní hrnec: 1 zl. o-t, o A2, 3 pupíky, p1-7 (obr. 7: 17); dto, o C3, p2-7 (obr. 7: 16); dto, o C1-orn. a, p2 (obr. 7: 14); 1 zl. h-t, jazykovitý pupek, p2-7. – *Tvar ?:* 2 zl. o-h, p21; 5 zl. t-d, p2; 19 zl. t, p2.21.3; 21 zl. t, p7; 4 zl. t, p8.

Nekeramické nálezy: Kostěná industrie. 3 šídla úštěpová, d. 96, 95, 72 (obr. 17: 3–5). – Mazanice: počet ? – Zvířecí kosti: 1 ks.

Objekt 17 (K 10, z 22. 2. 1973). Zbytek **jámy** oválného půdorysu, 120 x 95 cm. Výplň: tmavě hnědá popelovitá hlína se zlomky nádob. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: *Zásobní hrnec:* část (2 zl.) o-t, o A1-orn. k, jazykovitý pupek, p2-7, o-dm. 230. – *Tvar ?:* část (3 zl.) sp-d, d-dm. 64; 3 zl. t, p2.

Nekeramické nálezy: Broušená industrie. *Sekera:* fragment obitě střední partie; zelenavě šedý černě žíhaný spilit; d. 60 (obr. 17: 12). *Odštěpek* plochý; modravě šedá hornina, 31 x 28. – Štípaná industrie. *Čepel* široce listovitá, obě ostří drobně retušovaná; bělošedý sílex, d. 58 (obr. 17: 11). Amorfni *odštěpek* nekvalitního žlutavého sílexu. – Kostěná industrie. *Šídla* úštěpová: 4 ks, d. 111, 91, 63, 34 (obr. 17: 7–10). – Mazanice: 2 zlomky.

Objekt 18 (K 12, ze 4. 3. 1973), (foto 7: 1). **Jáma** kruhovitěho půdorysu, dm. 55 cm, hl. 30 cm + 22 cm v. ornice. Podloží: světle hnědá spraš. Ve dně východní části jamka po kůlu, dm. 9 cm, hl. 17 cm. Výplň: tmavě hnědá, popelovitá. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: *Zásobní hrnec:* 1 zl. o-sp, o C3, p21-7, o-dm. 290. – *Tvar ?:* 1 zl. h-t, hrotitě jazykovitý pupek, p2; 1 zl. t, p2.

Nekeramické nálezy: Kostěná industrie. *Šídlo* úštěpové, d. 40. – Zvířecí kost: 1 ks.

Objekt 19 (K 11, ze 7. 3. 1973). Zbytek **jámy** JV od objektu 17. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: *Tvar ?:* 6 zl. t, p2; 3 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy: Mazanice: 6 zlomků.

Objekt 20a, b (K 13, ze 4. 4. 1973) složený ze dvou objektů, z nichž **jáma** obj. 20a byla zčásti překryta **kostrovým hrobem** obj. 20b (obr. 6d). Navíc se kolem obou objektů táhla **sídlištní vrstva** se zlomky řivnáčské keramiky (s pozn. „materiál smíchán“). Datování: jámový objekt k. kulovitých amfor (s intruzí k. řivnáčské) překryt hrobem k. se šňůrovou keramikou.

Objekt 20a: oválná **jáma** ca 2,60 (V–Z) x 2,15 m (S–J), hl. 70 cm, zahloubená do světle hnědavé spraše; výplň: tmavě šedá až černošedá. Datování: kultura kulovitých amfor; intruze: řivnáčská.

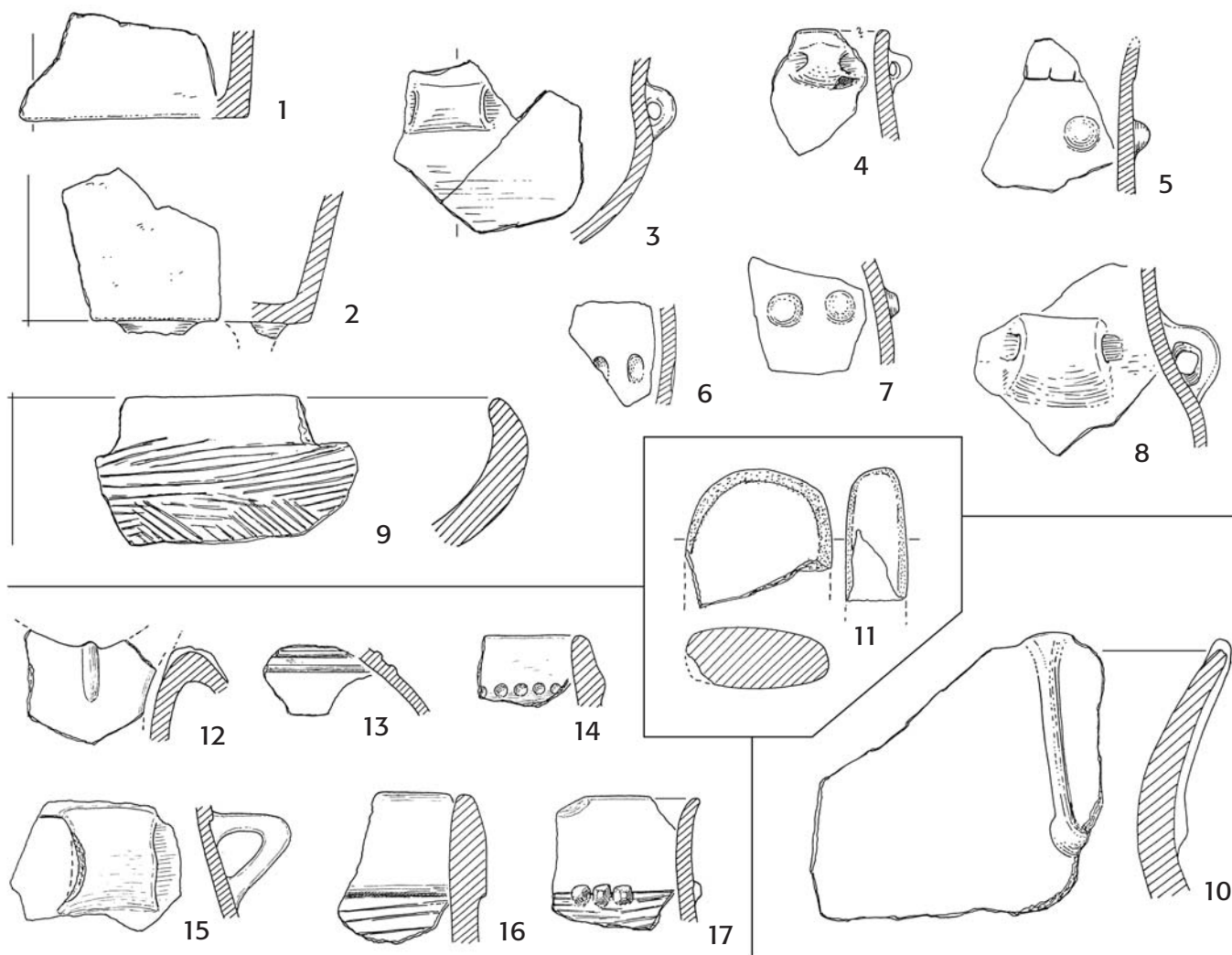
Nálezy:

Keramika řivnáčské k. (vše mat. 1):

Koflíky: 1 zl. o-t, páskové ouško š. 30, p21, obr. 8: 1); 1 zl. t, páskové ouško š. 36, p21 (obr. 8: 3). – *Hmoždír:* 1 zl. t-d, p2 (obr. 8: 4). – *Mísy.* Se zataženým okrajem: 2 zl. o-t, o12, p21, o-dm. 220 (obr. 8: 6); 1 zl. o-t, o1, p21, o-dm. ca 400 (obr. 8: 7). S nálevkovitým hrdlem: 1 zl. o-pl, p2 (obr. 8: 2). – *Zásobní hrnec:* 1 zl. o-h, o C3-orn. a, p2 (obr. 8: 5). – *Tvar ?:* 4 zl. o-h, o 2, p21; 10 zl. t, p1; 51 zl. t, p2, 21, 25; 2 zl. t-d, d 1, p2; 5 zl. t, p7.

Keramika k. kulovitých amfor (mat. 2a, 2b):

Amfory: část (4 zl.) o-vd, o 3, nízké hrdlo odsazené hladkou lištou, od ní na plece orn. z vodorovných a šikmých hladkých lišt, na podhrdlí zachováno 1 tunelovité ucho (protržené), **mat. 2b**, p2, o-dm. 200, v. (105), (obr. 9: 8); 1 zl. plec s tunelovitým uchem š. 34, **mat. 2b**, p2 (obr. 9: 13); 1 zl. masivního, nízce obloukovitého ucha š. 44, p2, **mat. 2b**.

Obr. 7. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Objekty: 7 (1–9), 11 (10), 13 (11), 16 (12–17). Keramika řivnáčské kultury, č.11 kámen. Obr. 7–17 kresba M. Zápotocký. – **Abb. 7.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Objekte: 7 (1–9), 11 (10), 13 (11), 16 (12–17). Keramik der Rinvnäck-Kultur, Nr. 11 Stein. Abb. 7–17 Zeichnung M. Zápotocký.

Pohárek: 1 zl. o-t, o 3, p25, **mat. 2a**, o-dm. 50, v. (46), (obr. 9: 12). **Mísa amforovitá** s nízkým kónickým hrdlem, tělo s výraznou horní výdutí, na podhrdlí jazykovitá horizontální ucha svisle provrtaná (počet uch: 6 až 8), d3, v. 335, o-dm. 38, d-dm. 130; nezjištěna, popis a rozměry podle NZ čj. 1986/90, tab. 75; (foto 7: 2).

Hrncovité nádoby: část (1 zl.) o-pl + ca 20 zl. t, o3, na podhrdlí dochován 1 svisle provrtaný pupek, o-dm. 300/350, **mat. 2a** (obr. 9: 4); část (14 zl.) o-sp, o 3, na okraji dochován 1 oble kuželovitý pupek, p2, **mat. 2a**, o-dm. 140, v. (120), (obr. 9: 6); 1 zl. o-h, o 3, pod okrajem oble kónický pupek, **mat. 2b**, o-dm. 180/200 (obr. 9: 5); část (2 zl.) o-h, o 1, na podhrdlí drobný oble jazykovitý pupek, p2, **mat. 2a**, o-dm. 160 (obr. 9: 2); část (2 zl.) o-pl, o 1, p2, **mat. 2b**, o-dm. 180 (obr. 9: 3); část (3 zl.) o-h, o1-3, dochovány 2 pupky pod okrajem, p2, **mat. 2b**, o-dm. 140 (obr. 9: 1); část (3 zl.) o-vd, o 3, pod okrajem dvojice níže jazykovitých pupků (dochovány 2 pupky), p2, **mat. 2a**, o-dm. 240, v. (125), (obr. 9: 7); 1 zl. o-h, o 1, pod okrajem dvojice nízkých oble jazykovitých pupků, p3/4, **mat. 2a**, o-dm. 160 (obr. 9: 10); 1 zl. o-h, o 3, důlkovaný, pod okrajem kořen ucha, p25, **mat. 2b** (obr. 9: 9); 1 zl. o-h, o 1/3, na hrdle hladká lišta, p25, **mat. 2b** (obr. 9: 11).

Tvar ? **mat. 2a:** část (16 zl. t), p7 = velmi nevýrazné svislé slámování; 1 zl. t, p7 – jako předchozí; 1 zl. o-h, p2; 7 zl. t, t-d, d 3, d-dm. 130; 1 zl. t-d, d3, p2; 1 spodek nádoby, d 2-3, p25, d-dm. 64 (obr. 9: 15); 1 zl. t-d, d3 s patkou, ploché, p2, d-dm. 120 (obr. 9: 14); 1 zl. d, plocha dna slabě konvexní, p3; 38 zl. t + dřv ca 50 ks, p2. – **mat. 2b:** 1 zl. d, d 1, p2; dno s přídním, d 1, slabě konkávné, d-dm. 90; 52 zl. t, p2.

Ne keramické nálezy: Mazanice: 4 ks struskovitě přepálené; 1 sáček: zčásti valouny, zčásti zlomky plochých bloků. – Škeble (Unio ?): ca 20 ks (nezjištěno).

Objekt 20b – kostrový hrob, obr. 6d. Obdélníková jáma 100 x 40 cm ústící od S do objektu 20a, ale o 10 cm mělčí; orientace S–J. Objekt interpretován jako hrob, v němž značně zetlelá kostra byla patrně zničena buldozerem. Datování: k. se šňurovou keramikou.

Výbava hrobu:

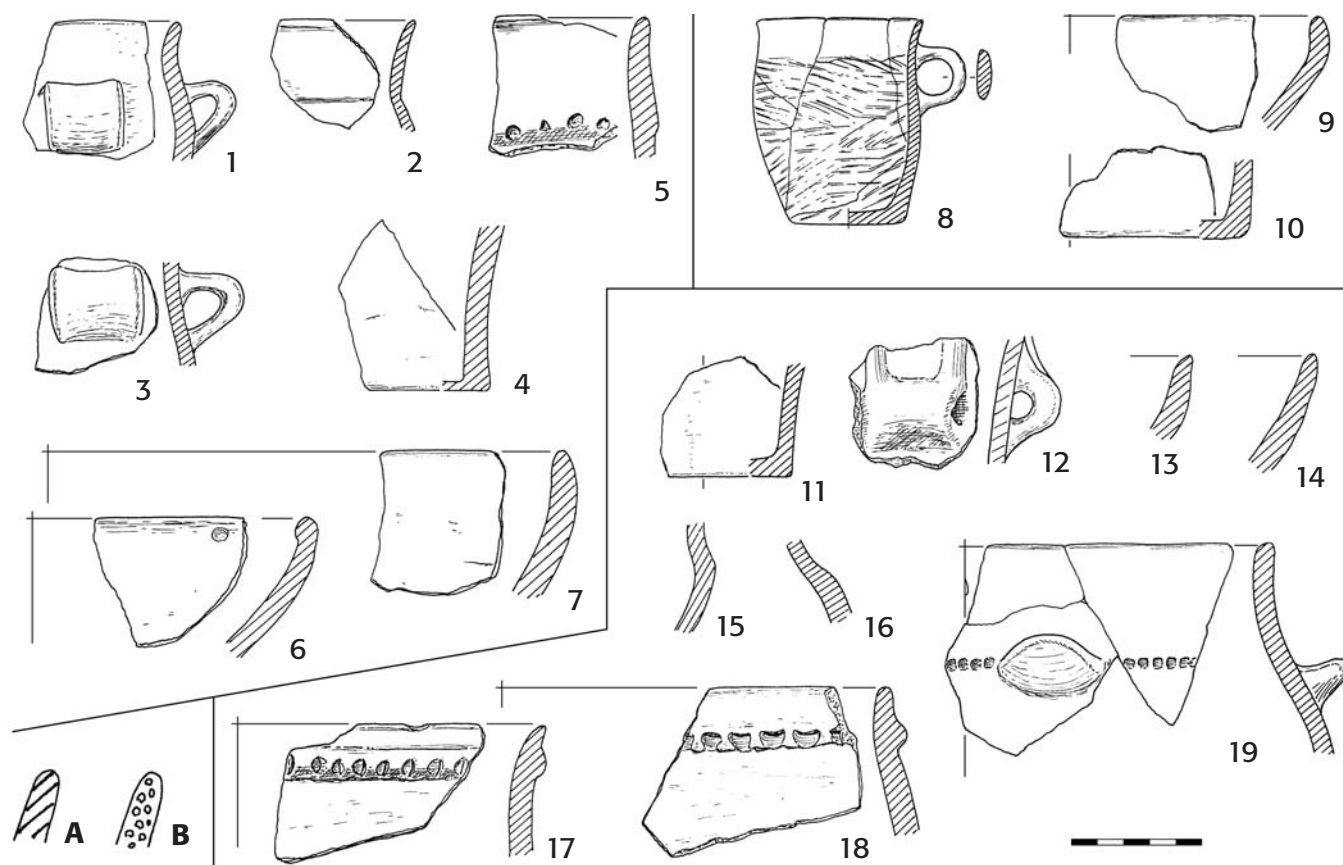
„Zlomky nádob k. se šňurovou keramikou“, nezjištěny.

Objekt 21 (K 16, z 3. 5. 1973). Kruhovitá jáma 200 x 180 cm, hl. od povrchu 180 cm. Objekt se nacházel přibližně ve středu řivnáčské sídlištní vrstvy z 27. 4. 73 (srv. níže). Materiál z této vrstvy ale chybí, patrně smíchan s nálezy z tohoto objektu. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Hmoždír: 1 zl. t-d, p21, d-dm. 140 (obr. 8: 10). – **Mísa** se zataženým okrajem: 1 zl. o-sp, p1, o-dm. 210 (obr. 8: 9). – **Zásobní hrnce:** část (8 zl.) o-d miniaturního hrnku s páskovým uchem, o A1, š. ucha 19, d. 1, p21-7, v. 79 (obr. 8: 8); 1 zl. t s krátkým páskovým

Obr. 8. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Objekty: 20a (1–7), 21 (8–10), 22 (11–19). Keramika řivnáčské kultury. – Kvalita hrnčířského těsta (vlevo dole): **A** – materiálová třída „a“; **2** – materiálové třídy „2a“, „2b“, typické pro keramiku kultury kulovitých amfor. – **Abb. 8.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Objekte: 20a (1–7), 21 (8–10), 22 (11–19). Keramik der Rivenáč-Kultur. – Keramikqualitäten (links unten): **A** – Materialklasse „a“; **2** – Materialklassen „2a“, „2b“, typisch für die Keramik der Kugelamphoren-Kultur.

uchem, š. ucha 38, p7. – Tvar ? : 1 zl. o-h, o 1, p2; část (5 zl.) t-d, d1, p2, d-dm. 70; 1 zl. t-d, d1, p2; 3 zl. t, p2, 21, 25; 2 zl. t, p4; 8 zl. t, p7.

Sídlištní vrstva ze 17. 8. 1973, ca 17 m na JV od objektu 21. Pozn. na sáčcích: „45 cm pod ornici“. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: 30 zl. (nezjištěno).

Sídlištní vrstva z 27. 4. 1973 v místě objektu 21, d. ca 17 m, š. 9–12 m. Ke středu, kde se nacházel objekt 21, se prohlubovala. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: podle poznámky v nálezné zprávě byla patrně smíchána s keramikou z vrstvy ze 17. 8. a z obj. 21.

Objekt 22 (K 7, z 5. 2. 1973). **Polozemnice** oválného tvaru s rovným dnem, 410 (V–Z) x 175 cm (S–J), hl. 67 cm pod povrchem, zapuštěna 37 cm do podložní spraše; obr. 6e. Ve středu V stěny kulevá jamka (dm. 15 cm, hl. 27 cm), těsně u Z stěny další kulevá jamka (dm. 15 cm, hl. 25 cm). Třetí kulevá jamka (dm. 12 cm, hl. 19 cm) se nacházela téměř ve středu objektu. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika:

Hmoždír: 1 zl. t-d, d-dm. 70, p21 (obr. 8: 11). – Mísy. Se zataženým okrajem: 1 zl. o, o 32, p2 (obr. 8: 13); 1 zl. o, p2 (obr. 8: 14). S nálev-

kovitým hrdlem; 1 zl. t, tunelovité ucho š. 40 s horními plastickými vousy, p2 (obr. 8: 12); 1 zl. t, p2 (obr. 8: 15). – Amfory. Typ ? : 1 zl. h-pl, p2 (obr. 8: 16). Zásobní amfora: část (3 zl. t) s krátkým obloukovitým páskovým uchem š. 54, p7. – Zásobní hrnce: 1 zl. o-pl, o B-orn. a, p2, o-dm. 240 (obr. 8: 17); 3 zl. o-pl, o A1-orn. a, jazykovitý pupek, p2; 1 zl. h-t, p2-7; 1 zl. o-pl, o B-orn. a, p2; 2 zl. o-pl, o B-orn. k, p2-25, o-dm. 350 (obr. 8: 18); část (3 zl.) o-pl, o A1-orn. k, jazykovitý pupek, p2, o-dm. 240 (obr. 8: 19); 1 zl. o, o A2, nepravidelný jazykovitý pupek, p2; část (14 zl.) t-d, d 1, ploché, p7, o-dm. 115. – Tvar ? : 6 zl. o-h, o1, p2, 21; 1 zl. o-h, o31, p21; 1 zl. t-d, d1, p3; 24 zl. t, p2; ; 6 zl. t, p4; 1 zl. t-d, d1, p7; 18 zl. t, p7.

Nekeramické nálezy:

Štípaná industrie: Typ ? : 3 ks (nezjištěno). – Kostěná industrie: Šídla: 4 ks (nezjištěno). – Mazanice: „kousky vypálené hlíny“ (nezjištěno).

Objekt K 15. Slabě zratelná kruhovitá jáma na V od objektu 20 a K 14. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: 37 zl. (nezjištěno).

Objekt K 23, z 13. 9. 1973. Oválná jáma mísovitého tvaru 310 (S–J) x 190 cm (V–Z), hl. 110 cm, zjištěna v hl. 110 cm pod ornici (obr. 6f). Na severní straně v hl. 55 cm od horního okraje jámy schod š. 62 cm, překrytý vrstvičkou „sazí“ a uhlíků o síle 10 cm. Funkce: pec s předpecní jámou? Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: 23 zl.

Nekeramické nálezy:

Zvířecí kosti: 5 ks. – Mazanice: 10 zl. (nezjištěno).

Foto 5. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Řivnáčská polozemnice A. Nahoře: pohled od V, dole: prohlubeň s pecí (?), od J. Foto J. Kudrnáč. — **Foto 5.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Řivnáč-Grubenhau A. Oben: Ansicht von O, unten: Vertiefung mit Ofen (?), von S. Foto J. Kudrnáč.

Objekt A (K chata II, ze 14. 9. 1973). **Polozemnice** zhruba obdélníkovitého půdorysu, východní okraj porušen skrývkou (obr. 6a; foto 5). Rozměry základové jámy: SV strana d. 380 cm, SZ strana ca 4 m, JV strana 4,5 m, JZ strana, stejně jako větší část SZ strany stržena buldozerem. Stěny mírně zešikmené, výplň černošedá. Objekt, zahlubněný 50 cm do spraše, se vyrýsoval po skrývce ornice a tmavě hnědavé podložní hlíny ve hl. 50 cm.

Kulové jámy: č. 1 (sv. roh): 14 x 12, hl. 30 cm (pod úroveň dna chaty), šikmo nakloněná směrem dovnitř

obydlí; č. 2 (31 cm na Z od k.j. 1), 8 x 7, hl. 14–17 cm, šikmo nakloněná; č. 3 (Z od kúlu 2), 50 x 54, hl. 15 cm, rovné dno; č. 4 (sz. roh), 15 x 14, hl. 19 cm, ke dnu zúžená, svislá; č. 5 (20 cm jz. od kúlu č. 4), 22 x 24, hl. 25 cm; č. 6 (V stěna, 117 cm J od kúlu č. 1), dm. 25, hl. 14–15 cm; č. 7 (V od kúlu č. 6), 14 x 11, hl. 13 cm; č. 8 (84 cm J od kúlu č. 7), 34 x 27, hl. 41 cm; č. 9 (24 cm Z od kúlu č. 8), 14 x 15, hl. 18 cm; č. 10 (SZ od kúlu č. 9), 35 x 33, hl. 19 cm, oblé dno, zpevněná 3 kameny (jeden z nich je torzem drtidla); č. 11 (v Z stěně pece), 35 x 30 cm, hl. 26 cm.

Foto 6. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Řivnáčská polozemnice C. Pohled od S (nahore) a shora (dole). Foto J. Kudrnáč. — **Foto 6.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Řivnáč-Grubenhau C. Ansicht von N (oben) und von oben (unten). Foto J. Kudrnáč.

Topeniště (nejspíše pec) v jámě. Jáma oble srdcovitého tvaru 240 x 220, hl. 53 cm pod úrovní dna chaty. Dno jámy s mísovitými prohlubněmi, v severní na dně černá uhlíková vrstva 1,6 x 1 m. Severní stěna jámy svislá, ostatní mírně zešíkmené. Datování: řivnáčská kultura; intruze: kultura kulovitých amfor.

Nálezky:

Keramika řivnáčské kultury:

Košíčky. S esovitým profilem, nezdobené: 1 zl. o-t, p1, o-dm. 100 (obr. 11: 1); 1 zl. t, p1 (obr. 11: 2). – Dto, s pásem žeber nad výduť; 1 zl. t, dochována 2 žebra, p1 (obr. 11: 3); dto, dochována 2 žebra na výduť, p1 (obr. 11: 4); dto, dochováno 1 žebro, p1 (obr. 11: 5). – S měkce odsazeným hrdlem: 1 zl. h-t, p1 (obr. 11: 6).
Džbány s ansa lunata: 1 zl. ze sedla ansa. – Tvar?: 1 zl. h-pl, p21.
Hmoždíře: 1 zl. t-d, p21 (obr. 11: 14); dto, p7 (obr. 11: 15).
Mísy. Mísy se zataženým okrajem: část (10 zl.) o-d, d3, p21, zachován 1 horizontální pupek 2x svisle provrtaný, v. 200 (obr. 11: 17); 3 zl. o-t, p1-7, o-dm. 260 (obr. 11: 12); 1 zl. o-t, o2, p1 (obr. 11: 11); 1 zl. o-t, o3, p1, o-dm. 340 (obr. 11: 13); 5 zl. o-t, o3, p1 (obr. 11: 10); 1 zl. o-t, o3, pod okrajem 2 žebra, p21 (obr. 11: 9). – Mísy s nálevkovitým hrdlem: 1 zl. o-h, šikmé žebro, p1 (obr. 11: 8); 1 zl. h-t, tunelovité ucho s horními V-vousy, p1 (obr. 11: 7).

Rendlík: 1 zl. t-d, d3, p2 (obr. 11: 16).

Amforovité nádoby: 1 zl. h-t, tunelovité ucho š. 36, p21 (obr. 11: 19). Zásobní amfory: 1 zl. t, trubkovité ucho na výduť š. 40, p7; 1 zl. t, masivní ucho š. 40, p2; 5 zl. t, pásková ucha na výduť š. 54-60, p2 (obr. 11: 21); 1 zl. t, páskové ucho na plecích š. 35, p2 (obr. 11: 20).

Zásobní hrnce: část (4 zl. o-h, t), o A2, p1-7, o-dm. 140 (obr. 11: 22); část (3 zl.) t-d, d1, p7, d-dm. 50; 1 zl. t-d, d2, p4; 1 zl. o-h, o A2, p21, o-dm. 160 (obr. 11: 26); 1 zl. o-t, o A2-orn. a, jazykovitý pupek, p2-7, o-dm. 200 (obr. 11: 25); 1 zl. o-t, o A2-orn. a, p2-7 (obr. 11: 24); 2 zl. o-t, o B-orn. a, p2-7 (obr. 11: 23).

Zvláštní tvary. Miniaturní nádobka: 1 zl. těla s prsovitou vypnulnou, orn. koncentrické žlábkovité rýhy a V-vpichy, p2 (obr. 10: 5).

Tvar?: 10 zl. o, o1; 3 zl. o, o3; 2 zl. o-h, p1; 1 zl. h-t, páskové ucho š. 37, p2; 18 zl. t-d, d1; 2 zl. t-d, d2; 2 zl. t-d, d3; 1 zl. t-d, d4; 38 zl. t, p1; 84 zl. t, p2.21.20; 20 zl. t, p3; 8 zl. t, p4; 54 zl. t, p7.

Přeslen dvojkonický, po obvodu korodovaný, p2, dm. 40 (obr. 11: 28).

Keramika kultury kulovitých amfor:

Mísa s esovitým profilem: 1 zl. h-t, orn. na nasazení hrdla dvojrádek hlubokých kruhovitých vpichů, pod ním na plecích řádek trojitých šňurových trojúhelníků, p1, **mat. 2b** (obr. 10: 4).

Pohár či hlubší kónická mísa s listovitým okrajem: 1 zl. o-t, o3, p25, o-dm. 180, **mat. 2a** (obr. 10: 6).

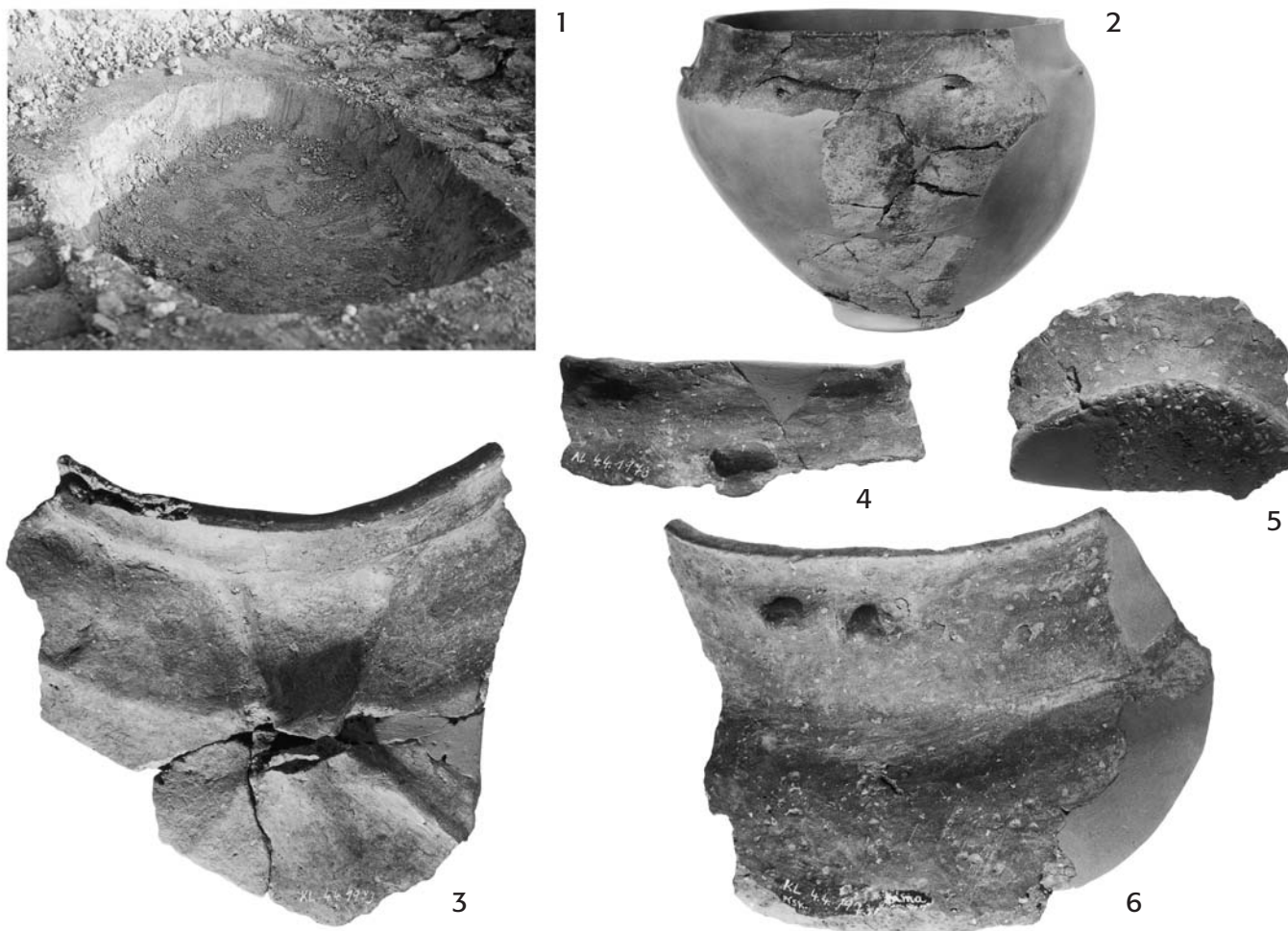

Foto 7. Klučov, pískovna „Na vrchu“. **1** – objekt 18; **2–6** – keramika kultury kulovitých amfor z objektu 20a (**3–6** viz obr. 9: 8, 2, 14, 7). Foto V. Jílková. — **Foto 7.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. **1** Objekt 18; **2–6** Keramik der Kugelamphoren-Kultur aus Objekt 20a (**3–6** – siehe Abb. 9: 8, 2, 14, 7). Foto V. Jílková.

Amforovité nádoby: 1 zl. o-h, orn. šňůrový: dva pásy linií proložené rádkem trojitých zavěšených půlobloučků, p2, mat. 1 (!), (obr. 10: 1). – 2 zl. t, orn. šňůrový: pásy linií střídané trojitou klikatkou, p2, mat. 1 (!), (obr. 10: 2.3).

Nekeramické nálezy:

Štípaná industrie: Čepelka d. 43, šedý glacigenní sílex (obr. 11: 29). – Kamenná industrie. Drtidlo: 2 odštěpky silně slídnaté horniny. Brousek: 1 zl. jemného červenavého pískovce, 35 x 45 x 26 mm. – Mazanice: 8 zl., 1 valoun a 14 zl. struskovitě vypálených. – Zvířecí kosti: 8 ks.

Objekt K h4, z 19. 2. 1973. **Kostrový hrob** (obr. 18: 6). Obdélníková jáma 190 (Z–V) x 110 cm, výplň tmavě hnědá. Na dně lidská kostra ve skrčené poloze na pravém boku, lebku k Z, podle antropol. určení dospělý jedinec, spíše muž než žena, věkový stupeň maturus I (srv. *Apendix 2*). U lebky větší pazourkový nástroj, za hlavou sekerka a mísa, za zády u S stěny amfora. Datování: k. se šňůrovou keramikou.

Výbava hrobu:

1. *Amfora dvojchá* typu A5, orn. ryté svíslé větvičky na plecích, v. 300 (obr. 18: 10). – *Mísa* typ H, varianta s nízkým prohnutým hrdlem, na okraji dvojice uch, v. 90 (obr. 18: 9). – *Tesla* oble trapézovitá s asymetricky sbroušeným ostřím, horní plocha konvexní, při bočních fasetovaná, povrch cele vyhlazený, na středu spodní plochy korodovaný; hornina modravě šedočerná, d. 86, š. ostří 43, š. tělu 25 (obr. 18: 8). – *Čepel* úzce listovitá, na levém, drobně retušovaném ostří oboustranný lesk; hnědavě šedý sílex, d. 78 (obr. 18: 7).

Intruze ŘIV. *Zásobní hrnec*: 1 zl. o-t, o A2, p2-7, o-dm. 400. – *Tvar*?: 4 zl. t, p2; 2 zl. t, p4; 9 zl. t, p7.

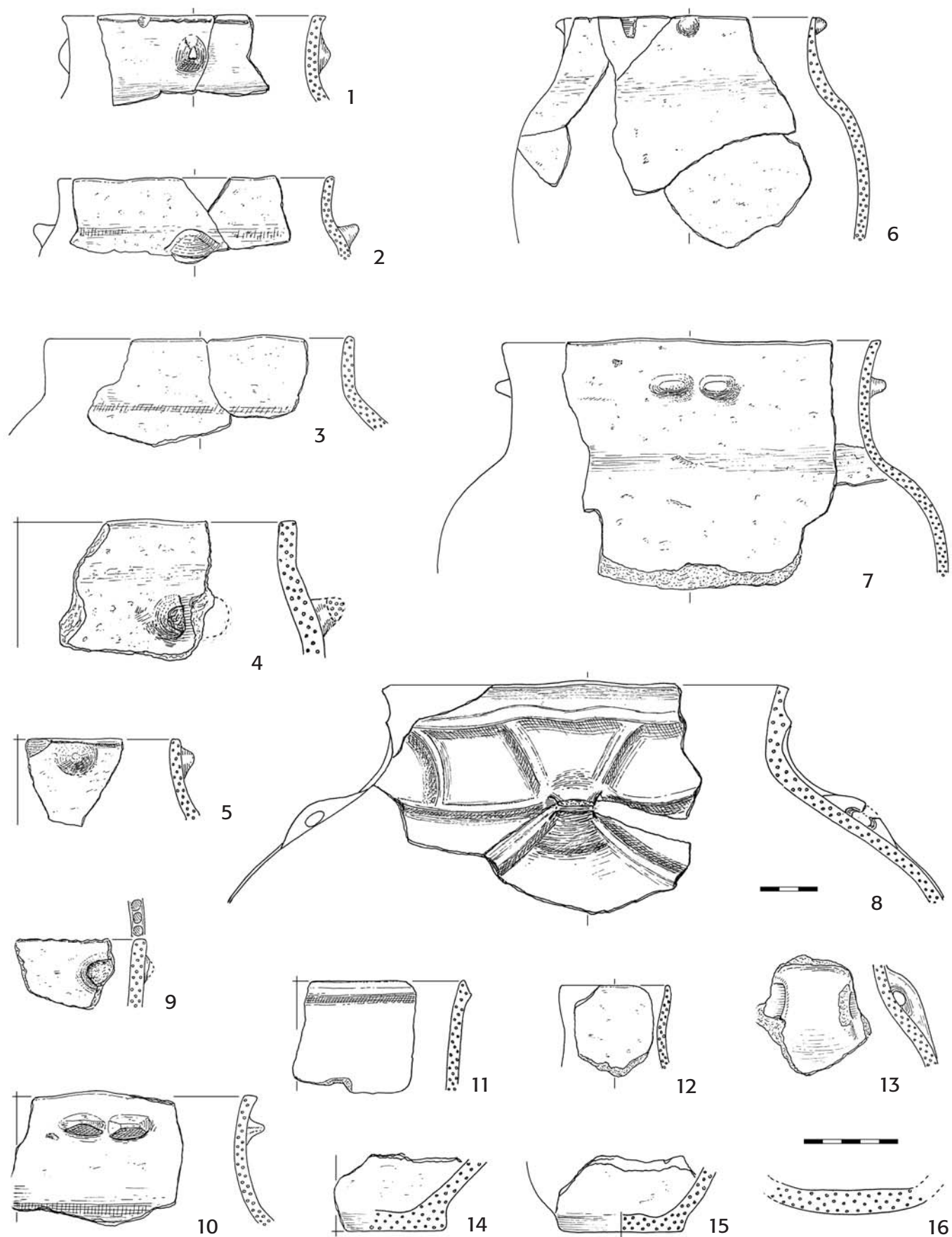
Mezi nálezy z hrobu je též část *amfory* (6 zl. plecí a výdutě, orn. horizontální a vertikální lišta, obě lišty hluboce nehtované, **mat. 2b**, p2, vd-dm. ca 500 (obr. 18: 11), u níž není jisté, zda patří k výbavě hrobu či k nálezům z jeho zásypu. Tato druhá možnost je pravděpodobnější, protože část téže amfory se nalezla také ve výplni hrobu K h5, vzdáleného ca 35 m (pokud ovšem nedošlo k chybě při číslování během konzervace).

Objekt K h5, ze 6. 3. 1973. **Kostrový hrob** (obr. 19: 1). Oválná jáma 180 (V–Z) x 153 cm s tmavě šedou výplní, hl. 35 cm do podloží (spraš). Lidská kostra na levém boku, lebku k V; podle antropol. určení náležela dospělému jedinci štíhlé, šlachovité postavy (srv. *Apendix 2*). U nohou džbán s plastickou výzdobou, za zády amfora a džbán. Datování: k. se šňůrovou keramikou.

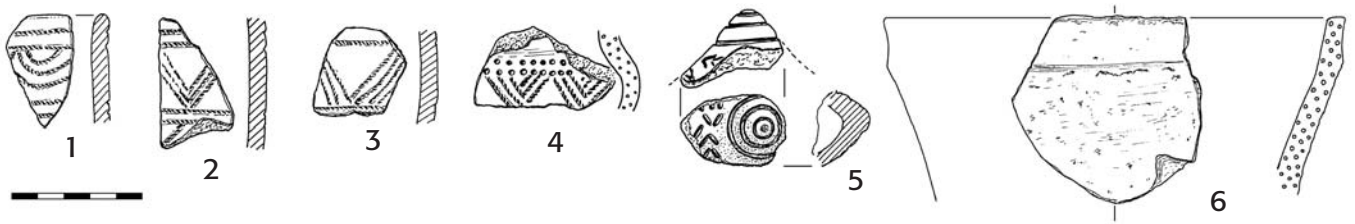
Výbava hrobu:

1. *Amfora Ax* nezjištěna. – 2. *Pohár B3f*, orn. trojrádkové šňůrové pásy na hrdle, v. 195 (obr. 19: 3). – 3. *Džbán C2-4* s oble lomenou výdutí, z ucha jen spodní kořen, orn. plastická klikatka kombinovaná s plastickými kroužky, v. 210 (obr. 19: 2). – 4. *Džbán Cx*, nezjištěn. – Z výplně hrobové jámy je ještě fragment amfory (obr. 19: 4), jejíž druhá část se údajně nalezla v předchozím hrobě.

Objekt K h6, z 5. 3. 1973. **Kostrový hrob** (obr. 19: 5). Oválná jáma 176 (Z–V) x 132 cm, „v hl. 23 cm pod orníci vyznačena tmavě hnědou hlinou“. Kostra dospělého

Obr. 9. Klučov, písokovna „Na vrchu“. Objekt 20a. Keramika kultury kulovitých amfor. — **Abb. 9.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Objekt 20a. Keramik der Kugelamphoren-Kultur.

Obr. 10. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice A. Keramika: **1–4, 6** – kultura kulovitých amfor, **5** – řivnáčská kultura. – **Abb. 10.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhäuser A. Keramik: **1–4, 6** – Kugelamphoren-Kultur, **5** – Rivenätsch-Kultur.

muže (mat. I) na pravém boku, hlavou k Z (srv. *Apendix 2*); v pravé ruce čepel, poblíž lokte škrabadlo, druhé škrabadlo u bederních kostí, za lopatkami pazourková sekerka. Datování: k. se šňůrovou keramikou.

Výbava hrobu:

1. *Sekera silexová* trapézovitá, ostří mírně asymetrické, bočnice, tyl a větší část ploch ostřipané, jen břit leskle vyhlazený; hornina: hnědavě šedý, světle a žlutavě skvrnitý a žíhaný silex na jednom místě s dochovanou kůrou, d. 70, š. ostří 38, š. tylu 23 (*obr. 19: 7*). – 2. *Čepel* úzce listovitá, hrot recentně odštipnutý, obě ostří drobně retušovaná; šedý, černě žíhaný silex, d. 84, (*obr. 19: 6*). – 3, 4. *Škrabadla silexová*: 2 ks, nezjištěna. – ŠK/RIV?: *Amfora*: 3 zl. výdutě se spodním kořenem páskového ucha š. 35, p3. – Intruze ŘIV. *Tvar*?: 1 zl. o-h, o11, o-dm. 180, p2; 1 zl. t, jazykovitý pupek š. 30, p2; 1 zl. páskového ucha š. 40, p2; 1 zl. h-t, hrdlo ostře nasazené; 10 zl. t, p2.25; 6 zl. t, p7.

Objekt K h7, z 23. 3. 1973. **Kostrový hrob**. V hl. 50 cm pod dnešním povrchem značně zetlelá kostra ve skrčené poloze na pravém boku, hlavou k Z, ruce skrčené před dolní polovinou lebky, d. kostry 126 cm. Podle antropol. určení dospělý jedinec, spíše muž než žena, věkový stupeň adultus II, 30–40 let (srv. *Apendix 2*). Za kostrou ca 7 cm ve výši klíčních kostí nádoba, v horní části poškozená buldozerem. Datování: k. se šňůrovou keramikou.

Výbava hrobu:

1. *Amfora dvojjchá Ax*: zachován jen spodek s částí výdutě a uchem, v. ?, (*obr. 19: 8*), (nezjištěna).

Sídlištní objekty bez nálezů a bližšího určení:

Objekt K 9 z února 1973. Válcovitá **jáma**, bez nálezů. Datování ?

Objekt K 14 z února 1973. Válcovitá **jáma**, bez nálezů. Datování ?

Objekt K x. Zbytek **jámy** bez nálezů, ca 5 m JV od objektu 16. Datování ?

Objekt K y. Oválná **jáma** s rovným dnem, hl. 32 cm do spraše, JZ od objektu „x“; bez nálezů. Datování ? Dva poslední objekty nejsou na celkovém plánu zakresleny.

3.3.4. Objekty z r. 1974

Objekt K 27, z 19. 3. 1974. **Jáma** podle plánu *obr. 4* oble obdélníkovitého půdorysu, 320 x 240 cm, tvar dna a hloubka neudány; situovaná ca 70 m na VSV od polozemnice C. Na celkovém plánu (*obr. 4*) jde o nečíslovaný objekt ležící V od výřezů č. 4, 5. Datování: knovízská kultura (?).

Nálezy: Keramika knovízské (?) kultury (nezjištěna).

Objekt K 28, z 21. 1. 1974. Kotlovitá **jáma** s tmavě šedou výplní, ke dnu, na němž byla vrstva uhlíků, mírně zúžená; š. 130 cm, hl. ca 100 cm. Zjištěna ve stěně pískovny, nezkoumána. Datování: řivnáčská kultura.

Nálezy:

Keramika: *Tvar*?: 1 zl. t, p?; 1 zl. t, p7; 1 zl. t-d, d1, p7.

Objekt C (K chata III z 19. 9. 1974), (*obr. 6c; foto 6*). **Polozemnice** sestávající ze dvou částí: severní, lichoběžníkovité, 320 x 200 cm, hl. 95 cm, zahloubené do světle hnědavé spraše, a jižní, 340 x 280 cm, hl. 125 cm. Celkové rozměry: ca 460 (S–J) x 320–350 cm (V–Z). Obě části oddělovala sprašová příčka š. 40 cm, d. 190 cm, spojoval je tedy jen ca 1 m široký průchod. Severní část měla zešíkmenou severní stěnu a její dno pokrývala oválná vrstva popele a uhlíků o ploše ca 170 x 140 cm, překrytá kusy mazanice – zřejmě destrukce pece. Na plochém dně jižní části zjištěna skvrna 44 x 32 cm, snad po mělce zapuštěném ohništi. Výplň černošedá, místy – zvláště v severní části – popelovitá. Při okraji objektu, zejména v jeho jižní části, výplň u stěn překrývala sesutá sprašová hlína. V jižní části se našly četné zlomky nádob (mj. *ansa lunata*), přesleny, pazourkový ústěp, zvířecí kosti a ohlazené pískovcové kusy. Až po dokončení výzkumu sebral spolupracovník ARÚ Pavel Kurka v hlíně vyhozené z výplně jámy hliněnou antropomorfní sošku. Datování: řivnáčská kultura, intruze: k. kulovitých amfor.

Nálezy:

Keramika:

Kořtílky:

S nízko posazenou oble lomenou výdutí: část (2 zl. o-d), o2, š. ucha 39, d4, p21, v. 105 (*obr. 13: 1*). – S měkce esovitým svislým profilem: 1 zl. o-sp, p1, o-dm. 80 (*obr. 13: 2*). – Typ?: 1 zl. o-h s částí páskového ucha š. 30, p21 (*obr. 13: 3*).

Džbány:

Džbány s uchem typu *ansa lunata*:

1. Džbány s *ansa* malé velikosti (vzdálenost mezi hroty 20–30 mm, střední š. pásku ucha 18–22 mm):

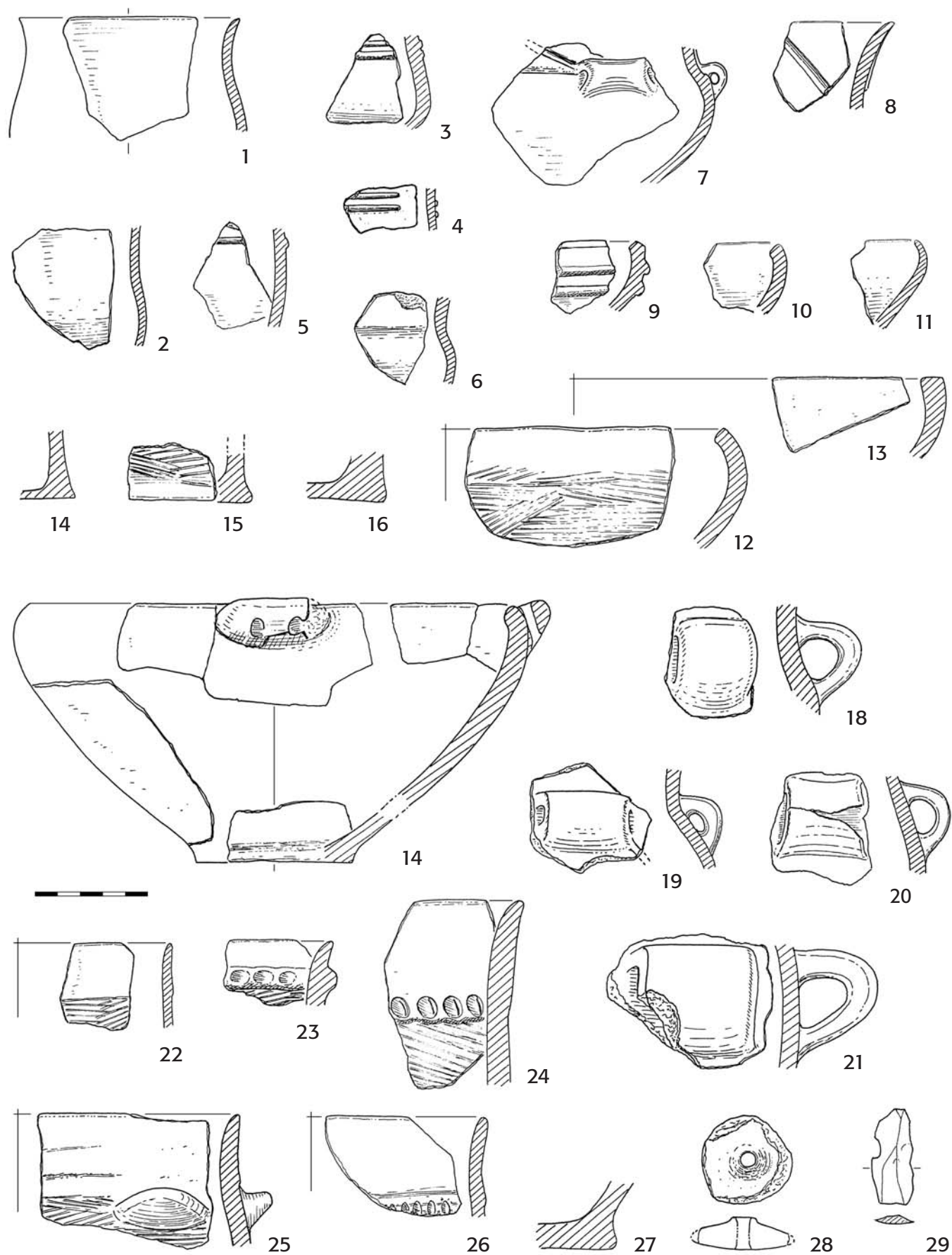
(a) *Ansa* hladká bez žeber: část (2 zl. o-sp) p1, o-dm. 80 (*obr. 14: 1*); 1 zl. oblouku *ansa*, p21 (*obr. 14: 2*); 1 zl. páskového ucha, p1, š. ucha 22.

2. Džbány s *ansa* střední velikosti (vzdálenost mezi hroty 70–80 mm, střední šířka pásku ucha 25–35 mm):

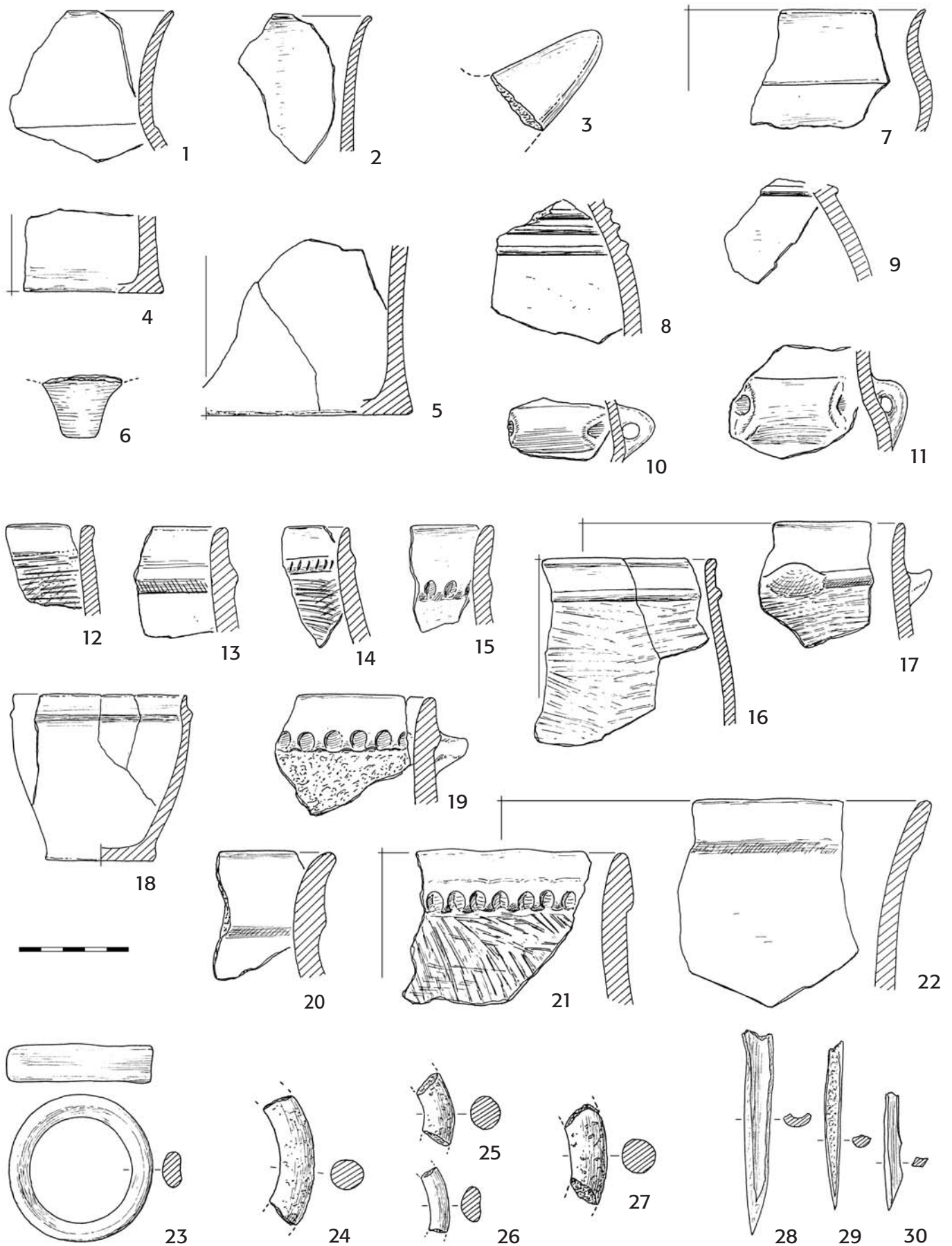
(a) *Ansa* hladká, bez žeber: část (4 zl. o-vd), p1, o-dm. 130, *obr. 14: 3*; část (3 zl. o-vd), p21 (*obr. 14: 4*); část (2 zl. o-vd), p21 (*obr. 14: 7*); dto (*obr. 14: 5*); část *ansa*, p21 (*obr. 14: 6*); dto, p2 (*obr. 14: 8*); dto, p21 (*obr. 14: 9*); 15 zl. z růz. *ansa* (hroty a střední partie – sedla), p1.2.

(b) *Ansa* s jedním žebrem při okrajích: 5 *ansa* (dvě celá, tři s odloženými hroty), p1.21 (*obr. 14: 11–14, 19*); 2 zl. hrotů *ansa*, p21; 1 zl. o s částí *ansa*, p2.

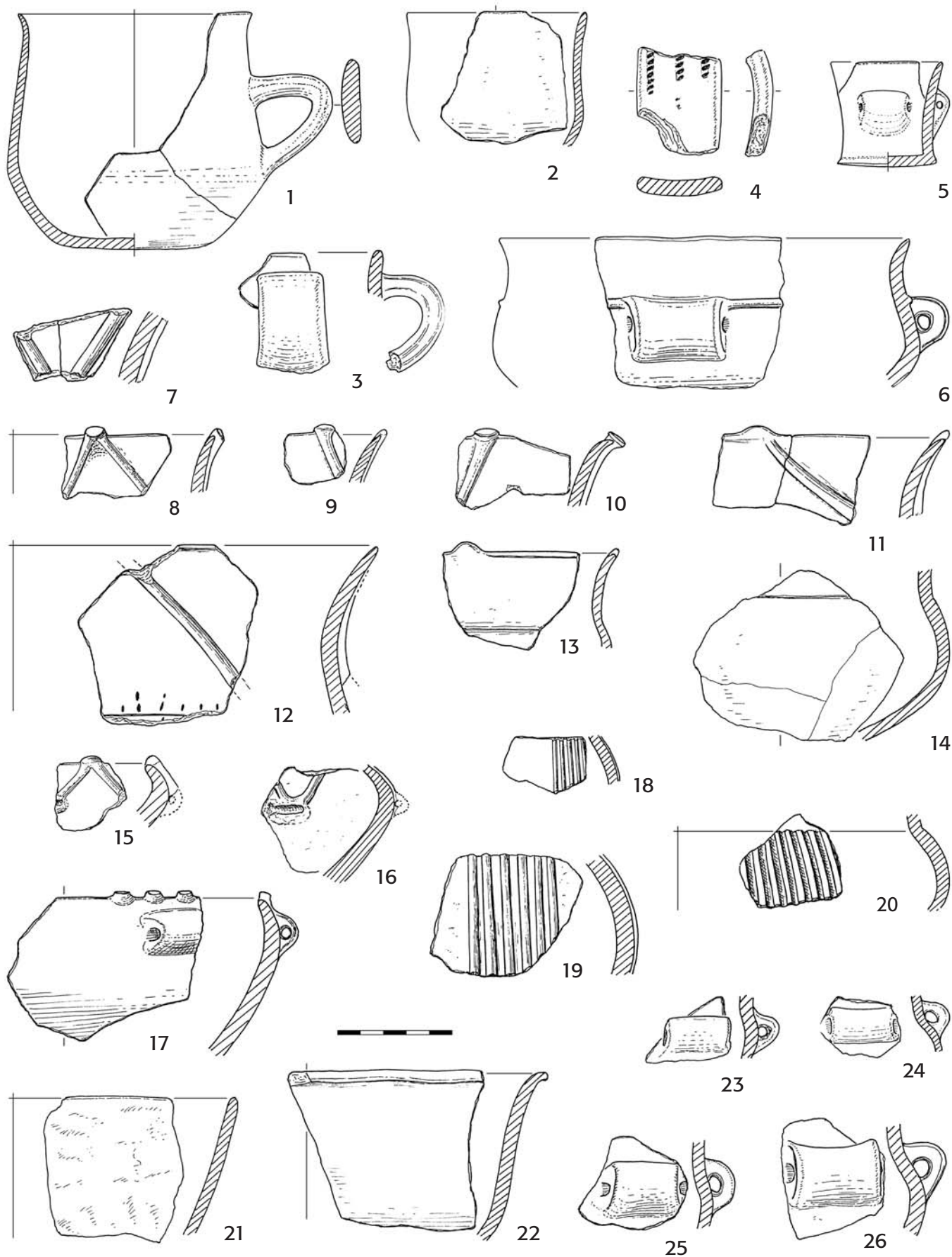
(c) *Ansa* s jedním žebrem při okrajích a jedním uprostřed: část (2 zl.), p21 (*obr. 14: 15*); 1 zl, p1 (*obr. 14: 16*).

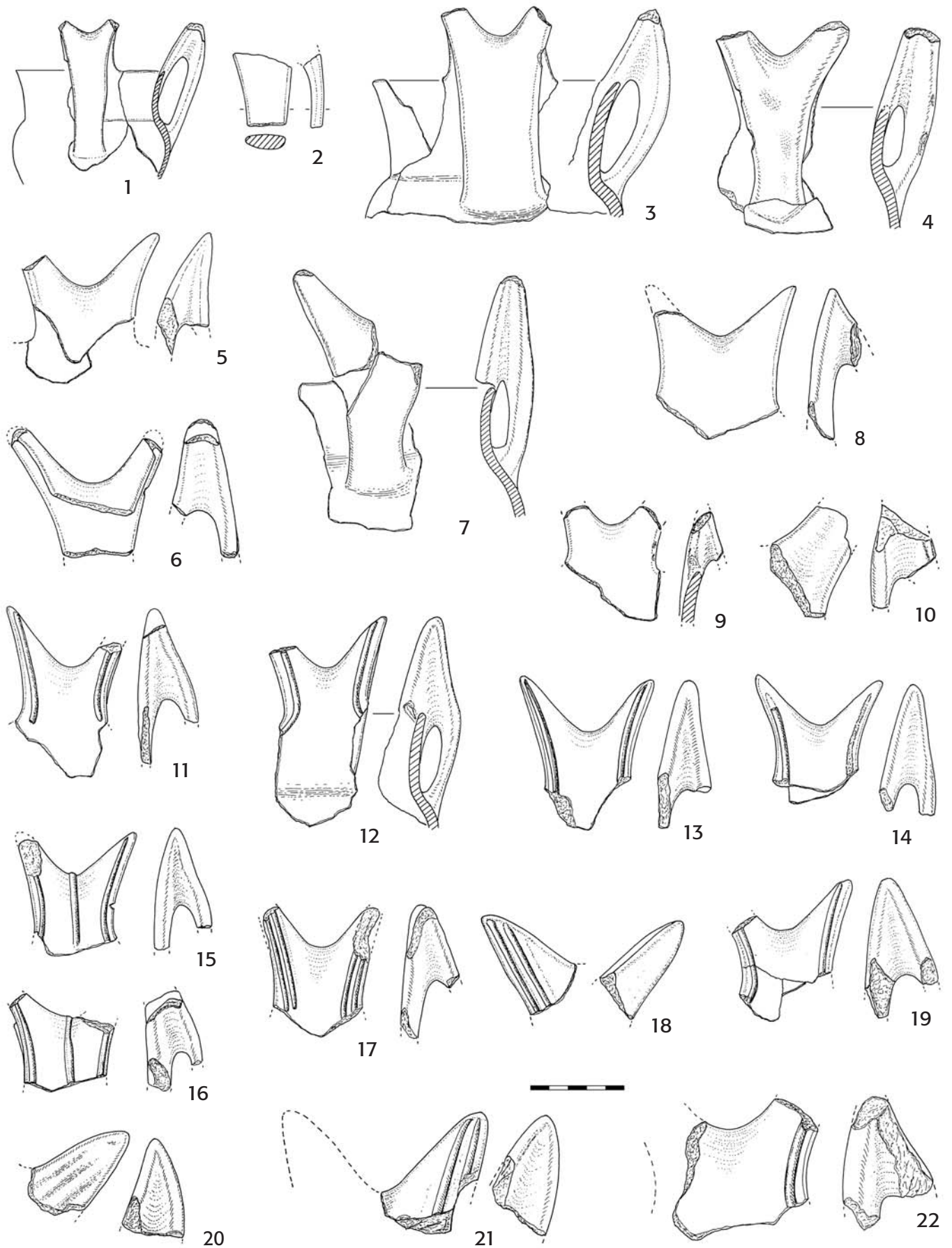
Obr. 11. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice A. Keramika řivnáčské kultury. — **Abb. 11.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus A. Keramik der Řivnáč Kultur.

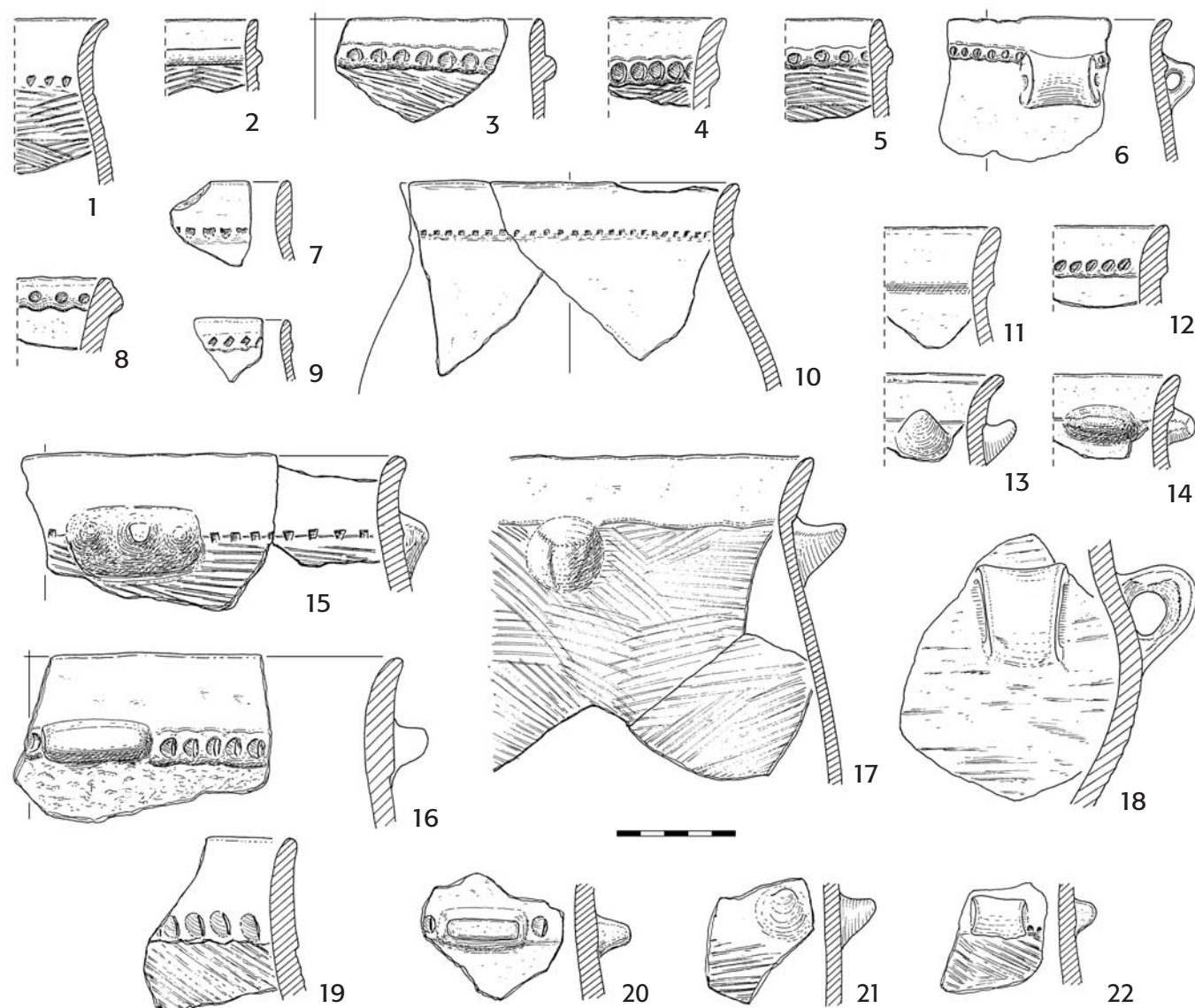
Obr. 12. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice B. Keramika řivnáčské kultury (č. 21 mat. 2b?), **28–30** – kostěné nástroje. — **Abb. 12.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus B. Keramik der Rivenáč-Kultur (Nr. 21 Mat. 2b?), **28–30** – Knochenwerkzeuge.

Obr. 13. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice C. Keramika řivnáčské kultury, č. 4 K. kulovitých amfor. — **Abb. 13.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus C. Keramik der Řivnáč-Kultur, Nr. 4 Kugelamphoren-Kultur.

Obr. 14. Klučov, písčovina „Na vrchu“. Polozemnice C. Keramika řivnáčské kultury. — **Abb. 14.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhaus C. Keramik der Řivnáč-Kultur.

Obr. 15. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice C. Keramika řivnáčské kultury. — **Abb. 15.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhau C. Keramik der Řivnáč-Kultur.

(d) Ansa s dvojicí žeber při okrajích: 1 zl., p21 (obr. 14: 17); dto, p1. – 4 zl. páskových uch š. 25–35.

3. Džbány s ansa nadměrné velikosti (podle dochovaných zlomků lze vzdálenost mezi hroty odhadnout na 100–120 mm a střední šířku pásku ucha na 40–50 mm):

(a) Ansa hladká, bez žeber: 1 hrot ansa, p21 (obr. 14: 20); 1 zl., p21 (obr. 14: 10).

(b) Ansa s jedním žebrem při okrajích: 1 zl., p1 (obr. 14: 22).

(d) Ansa s dvojicí žeber při okrajích: 1 zl. hrotu, p21 (obr. 14: 21); dto (obr. 14: 18).

(x) Ansa neurč.o tvaru: 3 zl. páskových uch š. 40–45 mm.

4. Džbány s ansa?: 1 zl. o-h, p1, o-dm. 200; část (2 zl. o-h), p1, o-dm. 200; část (2 zl. o-pl, p1, o-dm. 140; 1 zl. o-pl, na okraji pupík, p1, o-dm. 180 (obr. 13: 13); část (4 zl. o-d), o2, d1, p21, v. 135, d-dm. 70 (obr. 16: 5); část (3 zl. t-d), d1, p21, d-dm. 60.

Džbán/koflík?

Tvar?: 1 zl. páskového ucha, orn. 3 (pův. 4) svislé otisky širší šňůry, š. ucha 35, p21 (obr. 13: 4); dle výzdoby **intruze k. kulovitých amfor**.

Hmoždíře:

S prohnutou stěnou: 1 cele dochovaný, jen okraj olámaný, tunelovité ucho se třemi horními vousy (= E-vous), š. ucha 44, d1, p1, d-dm. 115, v. (115), (obr. 16: 1); 1 zl. o-d miniaturního hmoždíře

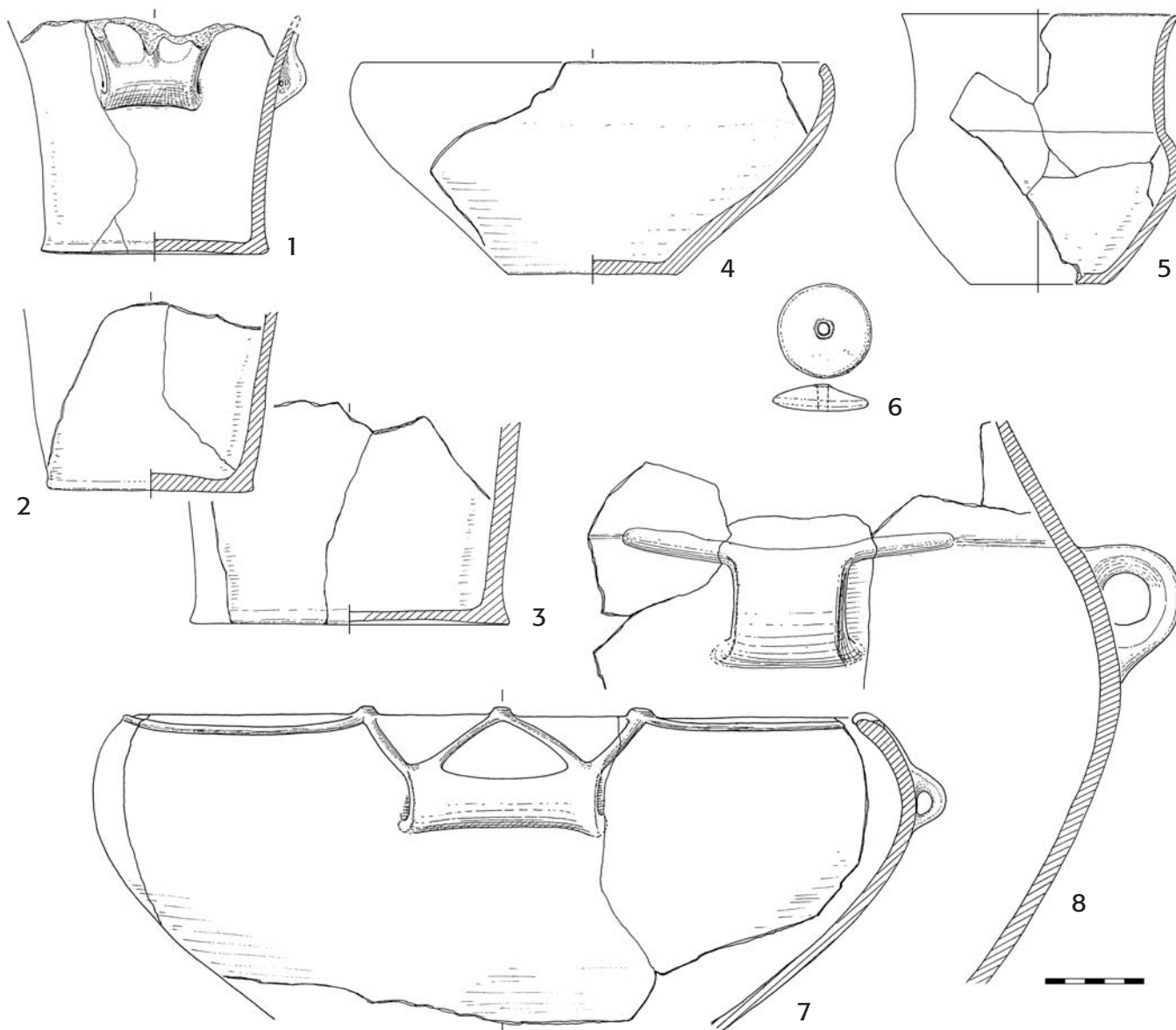
s tunelovitým ouškem š. 20, d3, p1, v. 45 (obr. 13: 5). – Hmoždíře kónické: část (2 zl. t-d), d3, p21, d-dm. 100, v. (92), (obr. 16: 2); dto, d3, d-dm. 160, v. (115), (obr. 16: 3).

Mísy:

1. Mísy se zataženým okrajem: část (6 zl. o-sp) velké mísy patrně dvojuché, pod okrajem žebro; dochovala se 2 trubkovitá ucha s horními W-vousy, patrně protilehlá, š. uch 90–92, p21, v. (130), o-dm. 380 (obr. 16: 7); část (3 zl. o-d), o3, d2, p1, v. 105, o-dm. 240 (obr. 16: 4); 2 zl.o, o3, p2; část (3 zl. t-d), d1, p21, vd-dm. 160; 1 zl. o-sp, na okraji tři zátkovité pupky, na výdutí část tunelovitého ucha, p1, o-dm. 160 (obr. 13: 17); 1 zl. o-t, o2, část V-vousu, p2 (obr. 13: 15); 1 zl. vd-sp, kořen ucha s horním V-vousem, p21 (obr. 13: 16).

2. Mísy s nálevkovitým hrdlem: 5 zl. o-h z mís s částmi šikmých vousů ukončených na okraji pupky, p1,21 (obr. 13: 8–10); 1 z. o-h s částí šikmého vousu, orn: horizontální rýha, pod ní čárkovité vpichy, p21, o-dm. 300 (obr. 13: 12); část (2 zl. h) s částí vousu, p2 (obr. 13: 7); část (2 zl. o-h) s částí vousu, p1, o-dm. 240 (obr. 13: 11); část (3 zl. h-sp), p21, vd-dm. 150 (obr. 13: 14).

3. Mísa s esovitým profilem a výraznou výdutí: 1 zl. o-sp, úzké tunelovité ucho š. 41, hrdlo odsazeno horiz. žebrem, p1, o-dm. 180 (obr. 13: 6). Patrně tento typ: 1 zl. h-t, tunelovité ouško š. 27, p21 (obr. 13: 23).

Obr. 16. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Polozemnice C. Keramika řivnáčské kultury. — **Abb. 16.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Grubenhäuser C. Keramik der Rivenáč-Kultur.

4. Mísa kotlovitá, měkce esovitě profilovaná: 1 zl.o-sp, o-dm. 220, p21 (obr. 13: 22).

5. Mísa kónická: 1 zl. o-t, p3, o-dm. 200 (obr. 13: 21).

Amforovitě nádoby:

Typ ?, orn: pásy svislých žebér na výdutí: 10 zl. t, p2.21 (obr. 13: 18–20). – Typ ? : 4 zl. h-t, na nasazení hrdla úzké tunelovité ucho š. 27, 29, 35, 39, p2.21 (obr. 13: 23–26).

Zásobní amfory: část (7 zl. t), nad výdutí široce páskové ucho s horními vodorovnými vousy, p2, v. (250), (obr. 16: 8); 1 zl. h-t, krátké páskové ucho š. 39, p7 (obr. 13: 18); 5 zl. t, na výdutí masivní páskové ucha, p7; 3 zl. masivních páskových uch; 10 zl. t, na plecích či výdutí prstovaná lišta, p2.3.

Zásobní hrnce:

Okraje A: 2 zl. o-t, o A1-orn. k, p2-7, o-dm. 200 (obr. 15: 1); část (2 zl.) o-t, o A2-orn. k, p25-7, o-dm. 320 (obr. 15: 15).

Okraje B: část (2 zl.) o-t, orn. a, p3-7, o-dm. 200, obr. 15: 3; 1 zl. o-t, p2-7 (obr. 15: 2); 1 zl. o-t, orn. a, tunel. ucho, p2-2, o-dm. 160 (obr. 15: 6); 1 zl. o-t, orn.a, p2-7, o-dm. 200 (obr. 15: 5); část (2 zl.) o-t, orn. a, p2-7, o-dm. 240; 15 zl. o-t, orn. a, 2x s jazykovitým pupkem; p2.21-7; 1 zl. o-t, orn. a, pupek jazykovitý, p2-7.

Okraje C. Typ C1: 1 zl. o-t, orn. a, p2-7; 1 zl. o-t, orn. a, o-dm. 400, p2-2 (obr. 15: 12); 5 zl. o-t, 2x pupek oválný, 1x pupek kuže-

lovitý, p2-2, 2-7 (obr. 15: 13, 14); 2 zl. o-t, orn. k, p2-2 (obr. 15: 9). – Typ C2: část (4 zl.) o-t, orn. k, p2-2, o-dm. 150 (obr. 15: 10); část (7 zl.) o-t, kuželovitý pupek, p2-7, v. (150), o-dm. 220 (obr. 15: 17); 4 zl. o-t, p2-2, 2-7 (obr. 15: 11); 7 zl. o-t, orn. a, 1x pupek dvoj- hrotý, 1x pupek oválný, p2-7; 1 zl. o-t, orn. k, p21-2 (obr. 15: 7). – Typ C3: 1 zl. o-t, orn. a, pupek obdélníkovitý, p25-4, o-dm. 340 (obr. 15: 16); 3 zl. o-t, orn. a, p2-7, 2x pupek oválný; 1 zl. o-t, orn. a, p2-7 (obr. 15: 19); 2 zl. o-t, orn. a, p2-2.

Okraje s úzkou okrajovou lištou (o9): 1 zl. o-t, orn. a, p2-3 (obr. 15: 8).

Zlomky s pupky: 3 zl. h-t, pupek jazykovitý, p7; 1 zl. h-t, pupek obdélníkovitý, p2 (obr. 15: 20); 1 zl. h-t, pupek kuželovitý, p7 (obr. 15: 21); 1 zl. h-t, pupek ve tvaru slepého ouška, p7 (obr. 15: 22).

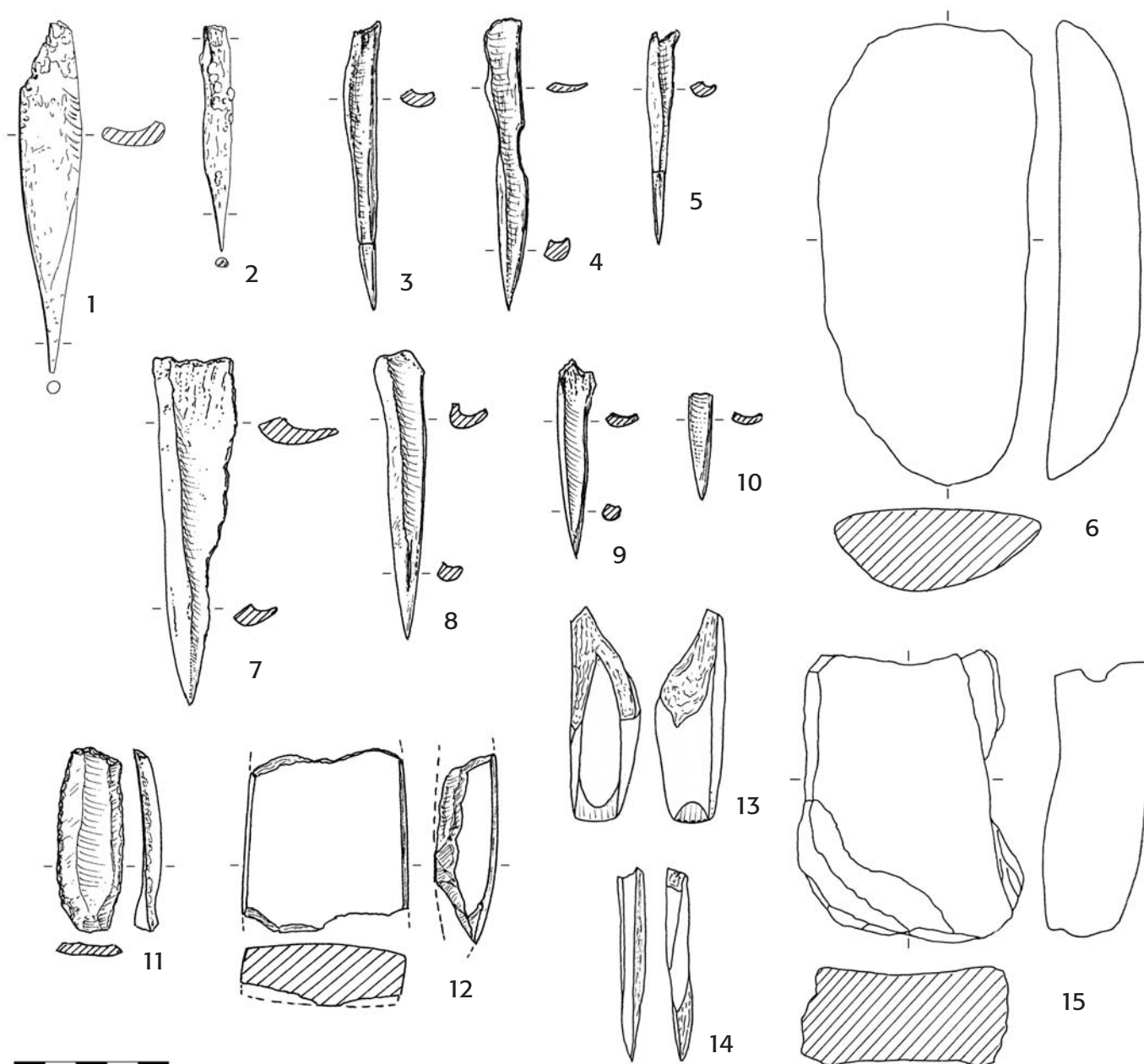
Tvar ?

Okraje: 3 zl. o-h, o1, p1; 109 zl. o, o1.2, p1.21; 1 zl. o, o2, náběh na převýšené páskové ucho.

Profilované: 87 zl. h, h-t s ostře nasazeným hrdlem, p1.21.2; 2 zl. h-t měkce esovitá profilace, p1.21.

Dna: 57 zl. t-d, d1 (2x p7); 12 zl. t-d, d2 (3x p7); 4 zl. t-d, d3.

Atypické: 265 zl. t, p1; 718 zl. t, p2.21.25; 11 zl. t, p3; 8 zl. t, p31.4; 1 zl. t, p4; 23 zl. t, p5 = blátitý žlábkovaný či prstovaný 193 zl. t, p7 = slámovaný; 3 zl. t, p8 = voštinovaný.

Obr. 17. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Kostěná industrie z objektů 2 (1, 2), 16 (3–5), 17 (7–10) a C (13, 14). – Drtidlo z objektu 15 (6), sílexová čepel a fragment spilitové sekery z objektu 17 (11, 12), pískovcový brus z objektu C (15). Řivnáčská kultura. — **Abb. 17.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Knochenindustrie aus den Objekten 2 (1, 2), 16 (3–5), 17 (7–10) und C (13, 14). – Quetscher aus Objekt 15 (6), Sílexklinge und Fragment einer Spilitaxe aus Objekt 17 (11, 12), Sandstein-Wetzstein aus Objekt C (15). ŘivnáčKultur.

Zvláštní tvary:

Antropomorfní plastika. Figurka ve tvaru bezhlavé postavy, s výběžky naznačujícími krátké rozpažené paže a rozkročené nohy, plochá; jedna z paží odlomena, levá noha deformovaná; „cihlově červená pálená hlína, silně až sklovitě přepálená, na povrchu krusta“; v. 47, š. 12 mm. *foto 8: 6*; nezjištěna, popis podle nálezové zprávy a fotografie, z nich ale není jasné, zda plastika byla bezhlavá nebo zda na místě krku je lom po odlomené hlavě či výčnělku.

Přesleny: ploše dvojkónický, dm. 45 mm (*obr. 16: 6*); ploše diskovitý, dm. 48 mm.

Nekeramické nálezy:

Kamenná industrie: *Brousky:* 3 zl. s částí konkávních brusných ploch z bělošedého jemného pískovce, 60 x 65 x 40, 20 x 55 x 27, 58 x 78 x 27 (*obr. 17: 15*). – Kostěné nástroje: *šídlo*, d. 65; *hrot dlátka*, d. 70 (*obr. 17: 13, 14*). – *Mazanice:* ca 3 kg zlomků větších rozměrů. – *Zvířecí kosti:* srv. *Apendix 1*.

3.3.5. Objekty z r. 1977

Při přemísťování haldy hlíny při JV okraji pískovny u žherské silnice zjištěny v hl. ca 105 cm pod ornici čtyři kostrové hroby a jedna jáma:

Objekt K h15. Kostrový hrob. Okraj mísovité hrobové jámy o rozměrech 220 (V–Z) x 120 cm (S–J) téměř zničen skrývkou. Z uložení zbylých kostí nohou bylo patrné, že pohřeb uložen ve skrčené poloze na pravém boku, lebkou k Z; bez nálezů. Datování: k. se šňůrovou keramikou ?

Objekt K h16. Kostrový hrob. Podle rozložení dochovaných kostí byl zemřelý uložen v natažené poloze, hlavou k Z; bez nálezů. Datování ?

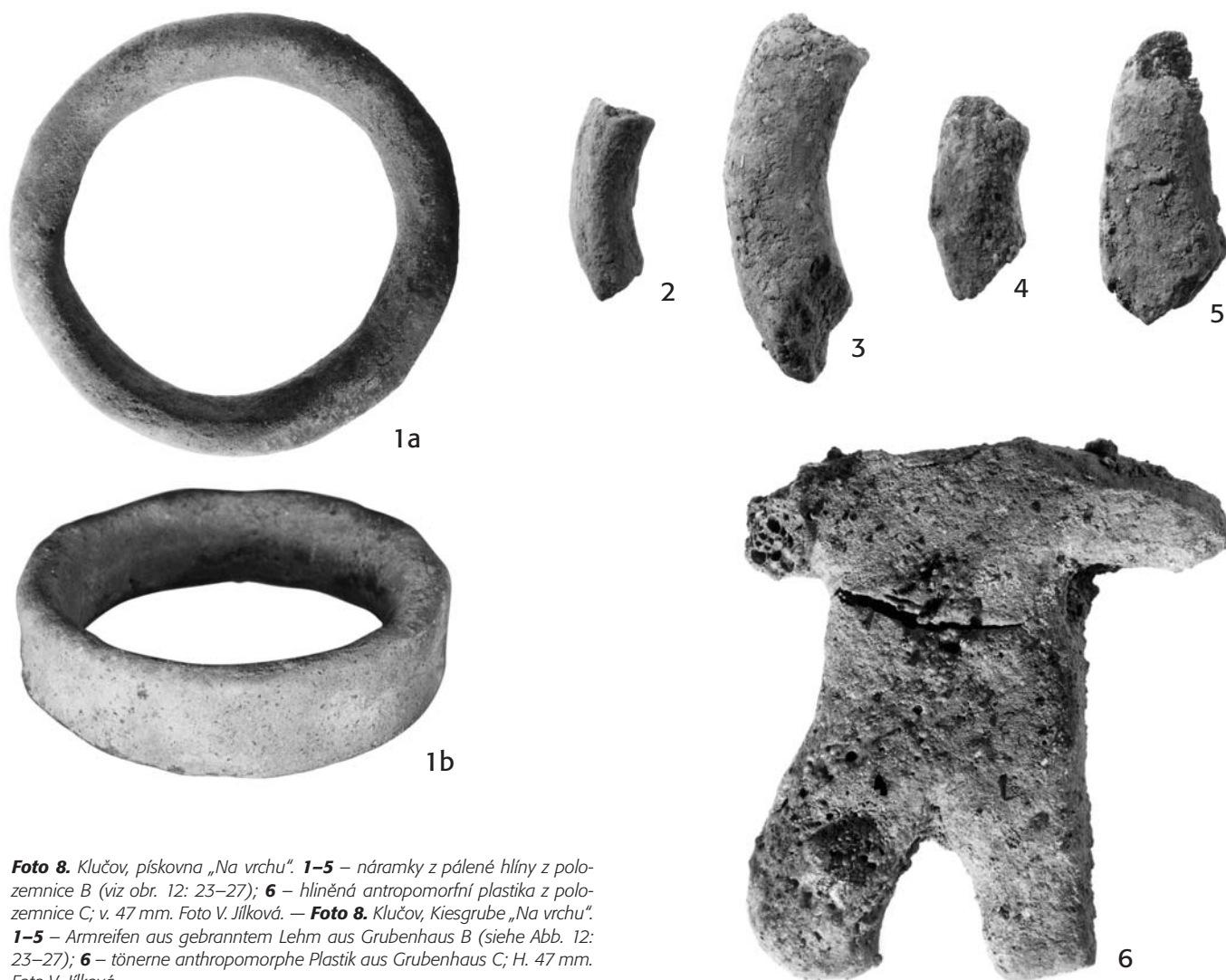

Foto 8. Klučov, pískovna „Na vrchu“. **1–5** – náramky z pálené hlíny z polozemnice B (viz obr. 12: 23–27); **6** – hliněná antropomorfní plastika z polozemnice C; v. 47 mm. Foto V. Jílková. — **Foto 8.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. **1–5** – Armreifen aus gebranntem Lehm aus Grubenhaus B (siehe Abb. 12: 23–27); **6** – tönerner anthropomorphe Plastik aus Grubenhaus C; H. 47 mm. Foto V. Jílková.

Objekt K h17. Kostrový hrob, částečně porušený buldozerem. Kostra uložena v natažené poloze, lebku k Z, bez nálezů. Datování ?

Objekt K h18. Kostrový hrob. Uložení kostry shodné jako v předchozích dvou hrobech, bez nálezů. Datování ?

Objekt K 29. Jáma. Ve hl. 70 cm pod povrchem v tmavě šedohnědé hlíně stál spodek nádoby se spodním kořenem ucha na výduti, vd-dm. 370, v. (215), d-dm. 75. Datování: řivnáčská kultura ?

4. Sídlištní areály řivnáčské kultury

4.1. Objekty a jejich funkce

Zahloubených objektů řivnáčské kultury je zde celkem pět druhů. Na rozsah osídlené plochy ukazují navíc také intruze řivnáčských střepů v objektech kultury kulovitých amfor a kultury se šňůrovou keramikou.

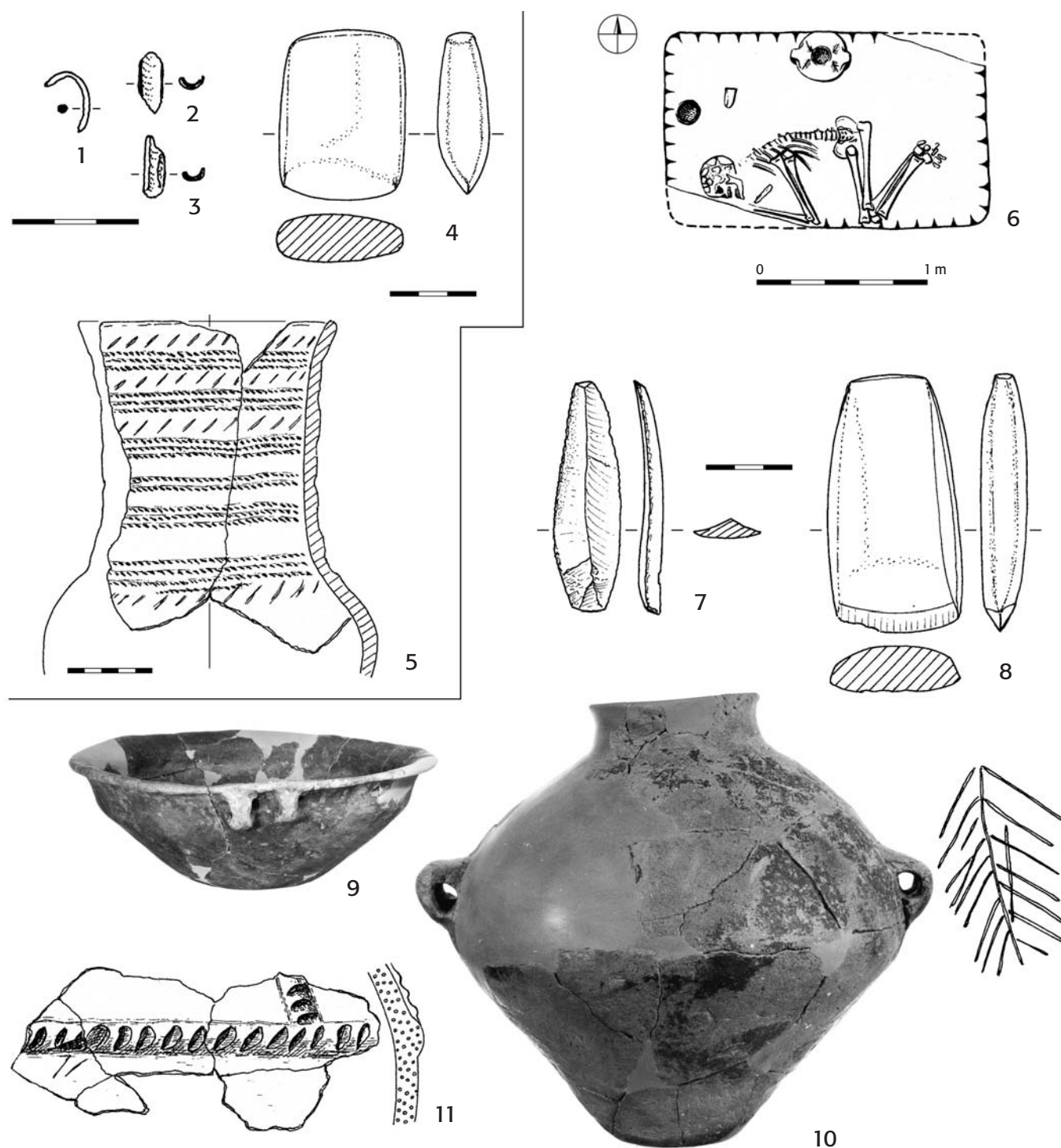
1. Jako **polozemnice** – charakteristický architektonický typ řivnáčských obydlí, známý už z více než třiceti výšinných i nížinných sídlišť (Ernée et al. 2007, 89)

– lze s jistotou či značnou pravděpodobností označit šest objektů (obr. 20, č. 1–3).

a) Klasické formě čtvercovitých domů polozapuštěných do podloží, resp. jejich 2. typu, tj. s obvodovou konstrukcí (Pleinerová – Zápotocký 1999, 294), odpovídají jen objekty A a B (obr. 6a, b), oba vybavené otopným zařízením: v polozemnici B ohništěm umístěným uprostřed, v polozemnici A rozměrným topeništěm – původně zřejmě pecí, jejíž pozůstatek, uhlíkatá vrstva 1,6 x 1 m, zabrala téměř celý JV kvadrant chaty. Mělká prohlubeň mezi uhlíkatou vrstvou a nárožím chaty plnila patrně funkci předpeční jámy. Rozměry základové jámy této stavby (4,5 x 3,8) odpovídají standardní velikosti řivnáčských polozemnic, zatímco polozemnice B (2,3 x 2,3 m) se svými necelými 5 m² obytné plochy řadí k nejmenším.

b) Druhou skupinu tvoří dva objekty z hlediska dosa-
vadních poznatků atypické:

Objekt C (obr. 6c), nálezově nejbohatší, byl na půdorysu dvojdílný. Zatímco lichoběžníkovitá jižní část s ohništěm uprostřed mohla plnit obytnou funkci, severní část, od jižní zčásti oddělená sprásovou příčkou, téměř cele zabrala oválná vrstva popela a uhlíků, zřejmě pozůstatek pece. Svými rozměry – 170 x 140 cm – ovšem

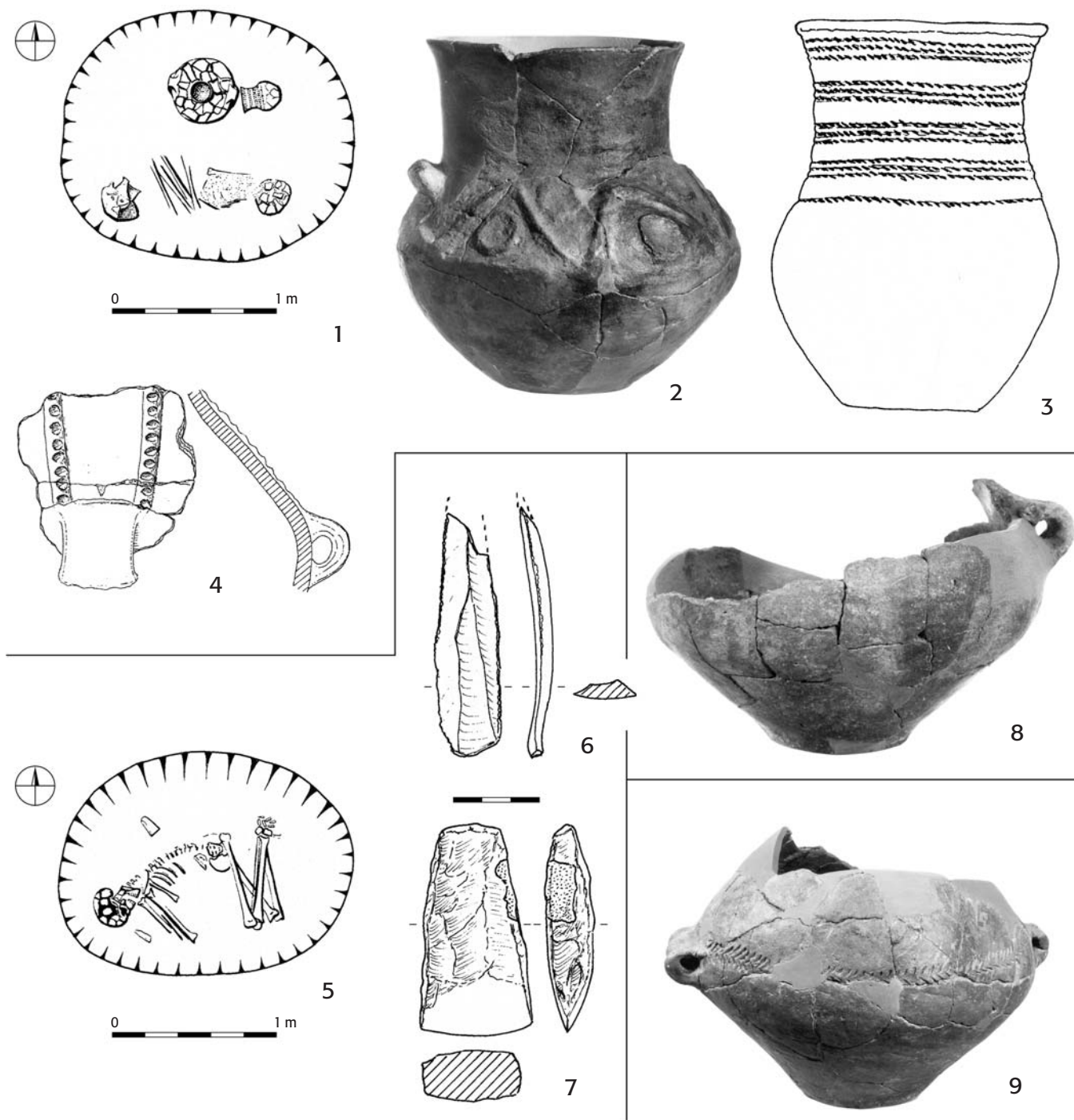

Obr. 18. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Kostrové hroby kultury se šňůrovou keramikou. **1–5** – hrob K h2; **6–11** – hrob K h4. – Č. 9: v. 9 cm, č. 10: v. 30 cm. Kresba M. Zápotocký; foto V. Jílková. — **Abb. 18.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Skelettgräber der Schnurkeramischen Kultur. **1–5** – Grab K h2; **6–11** – Grab K h4. – Nr. 9: H. 9 cm, Nr. 10: H. 30 cm. Zeichnung M. Zápotocký; Foto V. Jílková.

toto topeniště převyšuje pece, jaké známe z jiných řivnáčských lokalit. Vezmeme-li v úvahu neobvyklý půdorys objektu, v řivnáčském prostředí bez analogií, jakož i nadměrnou velikost topeniště a asymetrickou skladbu nálezového souboru s dominantním podílem fragmentů džbánů s ansa lunata a unikátní antropomorfní plastikou, můžeme odůvodněně usuzovat na jistou výjimečnost objektu. Spíše než hrnčířskou dílnu představuje

stavbu spojenou s kultovními praktikami – zvláště pak uvážíme-li, že spojení výše uvedených znaků se považuje za významné při identifikaci posvátných míst (viz *kap. 4.2*).

Druhým atypickým objektem je *polozemnice* 22 široce oválného půdorysu 4,1 x 1,75 m se třemi kůly v podélné ose (*obr. 6e*). Také tento stavební typ je v prostředí řivnáčských sídlišť dosud bez analogií.

Obr. 19. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Kostrové hroby kultury se šňůrovou keramikou. **1–4** – hrob K h5; **5–7** – hrob K h6; **8** – hrob K h7; **9** – hrob obj. 8 (K h11). Č. 2: v. 21 cm, č. 3: v. 19,5 cm, č. 4: v. 10 cm, č. 8: v. ?, č. 9: v. 26 cm. Kresba M. Zápotocký, foto V. Jílková. — **Abb. 19.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Skelettgräber der Schnurkeramischen Kultur. **1–4** – Grab K h5; **5–7** – Grab K h6; **8** – Grab K h7; **9** – Grab Obj. 8 (K h11). Nr. 2: H. 21 cm, Nr. 3: H. 19,5 cm, Nr. 4: H. 10 cm, Nr. 8: H. ?, Nr. 9: H. 26 cm. Zeichnung M. Zápotocký, Foto V. Jílková.

c) Třetí skupinu představují *objekty 7 a 16*, oba s neúplnými údaji. Pro jejich interpretaci jako polozemnic svědčí u objektu 7 velikost (průměr ca 5 m), u objektu 16 tvar dochované části.

2. Jako **pec v jámě** interpretujeme objekt K 23 (*obr. 6j*). Severní část této oválné jámy značných rozměrů (ca 3 x 2 m) zabíral schod š. 62 cm překrytý vrstvou „sazí“ a uhlíků o síle 10 cm, přičemž z výplně jámy se dochoval též jistý počet zlomků mazanice. Veli-

kost schodu by odpovídala peci malých rozměrů, menších, než jaké známe z Denemarmku. Tamní situace ukazuje, že pece umístěné v samostatné jámě představují – podobně jako pece zapouštěné do okrajů neo- a eneolitických hliníků – typ *venkouných pecí*, tj. pecí umístěných vně obydlí.

3. Zásobní jámy – síla zde tvoří nejpočetnější skupinu zahloubených objektů – celkem 13 objektů popisovaných vcelku jednotně jako jámy kruhového

půdorysu o průměru od 1,3 do 2 m, zahloubených do podloží 0,54–1,2 m (obj. 1–5, 10, 12, 13, 15a, 15b, 18, 21, K 26). Zvláštní situací se vyznačuje objekt 10, do něhož byla vhozena *lidská kostra*. Další šest objektů je taxováno jako „jáma-silo?“; zčásti neznáme jejich rozměry, dle popisu je ale taková interpretace pravděpodobná (obj. 17, K 9, K 14, K 15, K 28, K 29).

4. Jámy jako funkčně neutrální označení je použito pro sedm objektů, z nichž tři se od sil odlišují rozměry či půdorysem (oválné objekty 6 a K y, kotlovité objekty K 2 a K 5) a ze zbývajících se dochovala jen torza (19, K 25, K x).

5. Sídlištní vrstvy se vyskytly na třech místech. Jako objekt 11 byla bez dalších údajů označena vrstva mezi dvěma hroby k. se šňůrovou keramikou (obj. 9, 10). Zbývající dvě vrstvy, taktéž bez bližší specifikace, nesou datum odkryvu: objekt s datem 27. 4. 1973 ležel 17 m JV od obj. 21 a o druhém, s datem 17. 8. 1973, víme jen tolik, že zabíral plochu ca 17 x 9–12 m a v jeho středu se nacházelo silo 21.

6. Intruze keramiky dokládající, stejně jako zahloubené objekty, rozsah řivnáčského osídlení, se vyskytly v šesti objektech mladších eneolitických kultur: v jámě 20a kulovitých amfor a v zásypech pěti hrobů kultury se šňůrovou keramikou (obj. 8, 9, 14, K h4, K h6; *tab. 2*).

4.2. Struktura sídlištních areálů

Sídlištní lokality řivnáčské kultury se již tradičně rozdělují do dvou skupin. Do první spadají tzv. *výšinná sídliště*, situovaná na prostorově omezených, přírodou chráněných polohách. V jejich rámci se ještě rozlišují výšinná sídliště „pravá“ na polohách vysloveně strategických od těch založených na místech méně chráněných, zpravidla při hraně vysoké říční či potokové terasy, která se označují též jako „výšinná sídliště druhé kategorie“ (jak už *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 143*). U výšinných sídlišť se obvykle předpokládá též jistá akumulace centrálních funkcí.

Druhou skupinou jsou *sídliště na otevřených nestrategických místech*, jejichž problematika s výzkumem v klučovské pískovně bezprostředně souvisí. Zpravidla jde o polohy v rovinném terénu, ale nechybí ani lokace na zvýšených místech. Ve výzkumu českého eneolitu představují relativně nové téma, též proto, že se jedná o formu sídel, která dlouho unikala pozornosti. Už od dob Rýznerova výzkumu na Řivnáči se zájem soustřeďoval na výšinná sídliště, která se považovala za dominantní, ne-li jediný sídlištní typ své doby. Teprve *A. Knor (1946)*, *N. Mašek (1961a, b)*, *R. Ehrich s E. Pleslovou-Štikovou (1968)* a podrobněji *E. Pleslová-Štiková (1972; 1973b; 1981)* doložili na konkrétních případech, že současně s výšinnými existovaly také sídlištní lokality na rovinných, otevřených terénech. Jejich počet během posledních desetiletí značně vzrostl a dnes už je vyšší než počet výšinných sídlišť. Jen některá z těch nově zkoumaných se dočkala zpracování, většinu z nich známe jen prostřednictvím zpráv z Výzkumů v Čechách či z databáze Archeologického ústavu.

Klasifikace řivnáčských rovinných sídlišť je dosud neřešenou otázkou. I z toho mála co o nich víme, je možné je alespoň rámcově třídit, a sice podle dvou kritérií. Podle *polohy v terénu* se nabízí rozdělení na lokality situované (**1.**) v rovinném terénu, (**2.**) na zvýšených polohách, ale bez oné přirozené ochrany, jaká charakterizuje výšinná sídliště. Z hlediska *velikosti obytného areálu* jsou známe (**a**) lokality s jedním či více objekty, jejichž rozmístění ukazuje na existenci jediné usedlosti, (**b**) lokality s více objekty, jejichž prostorové rozložení naznačuje větší počet usedlostí.

Pokud jde o situaci v klučovské pískovně, řivnáčské sídlištní objekty zde leží při jižním okraji rozlehlé náhorní pláně táhnoucí se mezi údolím Šembery na západě a bezvodým údolím mezi Hořany a Poříčany na východě (srv. *kap. 2*). Dělí se do dvou skupin (*obr. 20*): severní, zahrnující pouze 4 objekty při SZ okraji zkoumané plochy, a podstatně větší jižní, rozložené na nevýrazném hřbetu vybíhajícím z náhorní pláně ca 150 m JV od severní skupiny. Podle výše navržené klasifikace spadá jižní areál do skupiny 2b, tj. k lokalitám s větším počtem obytných a hospodářských objektů na vyvýšené nestrategické poloze. Severní areál, z něhož výzkum zachytil zřejmě jen okraj, se polohou taktéž řadí do 2. skupiny, ovšem bez možnosti určit jeho rozsah.

A. Severní areál (*obr. 20*)

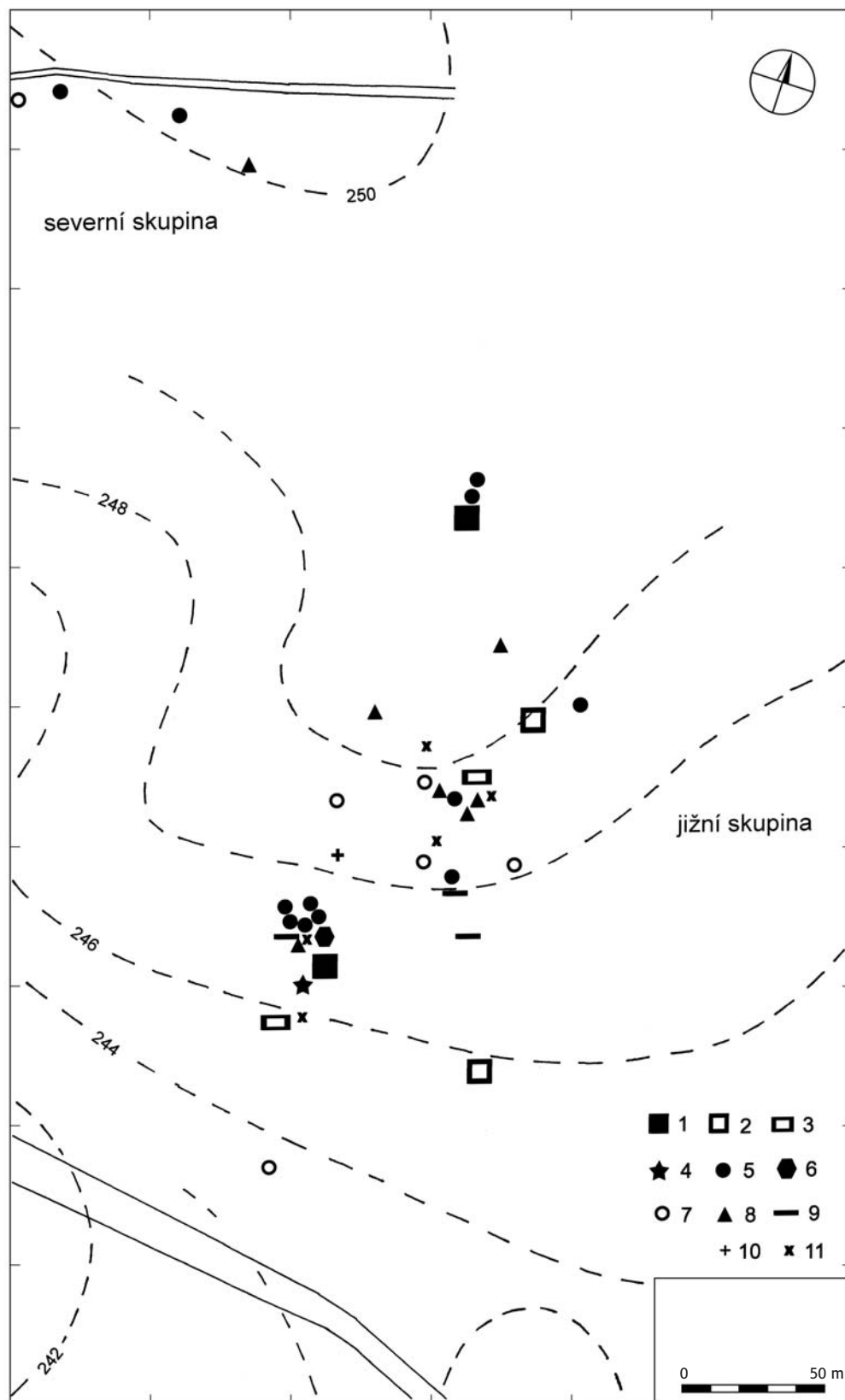
Tvoří jej čtyři objekty při SZ rohu zkoumané plochy, seřazené zhruba v linii Z–V směru. Tři lze klasifikovat jako sila (K 28, 12, K 2), u čtvrtého (K 26) je toto určení nejisté. Jejich výšková úroveň (250 m n. m.) je zhruba stejná jako u objektů na horním konci jižního areálu. S ohledem na polohu při samém okraji skryvky je pravděpodobné, že představují okraj obytného areálu pokračujícího dále k severu.

B. Jižní areál (*obr. 20, 21a, 21b*)

Zahrnuje 32 objektů soustředěných do relativně úzkého pásu (*obr. 2–4*). Celé uskupení leželo na nevýrazném, široce jazykovitým plochým hřbetu, vybíhajícím z náhorní pláně a svažujícím se k jihu, z 249 na 244 m n. m., tj. o 5–6 m. Polygon s objekty, vymezený linií spojující krajní objekty (s vnějším přesahem ca 10 m) má tvar protáhlé elipsy dlouhé 250 a široké max. 90 m, o rozloze ca 1,7 ha (*obr. 21a, b*); nezabíral celý terénní hřbet, ale pouze jeho střední partii.

Objekty se podle *funkce* (*kap. 4.1*), jak ji postulujeme s ohledem na tvar a další znaky (topeniště, kúlové jámy), dělí na obytné, hospodářské a funkčně neurčitelné. Relativně spolehlivá je v tomto směru interpretace šesti polozemnic jako základových jam obytných staveb. Podobně je tomu, co se spolehlivosti funkčního určení týče, také v případě 16 objektů interpretovaných jako sila – zásobní jámy, určené ke skladování obilí či jiných produktů. Jáma s topeništěm K 23 poblíž polozemnice A sloužila nejspíše jako venkovní pec a účel zbývajících 6 jam zůstává nejistý. Stopami sídelní aktivity jsou ještě torza sídlištních vrstev, dochovaná na třech místech (z nich vrstva ze 17. 8. 1973 je

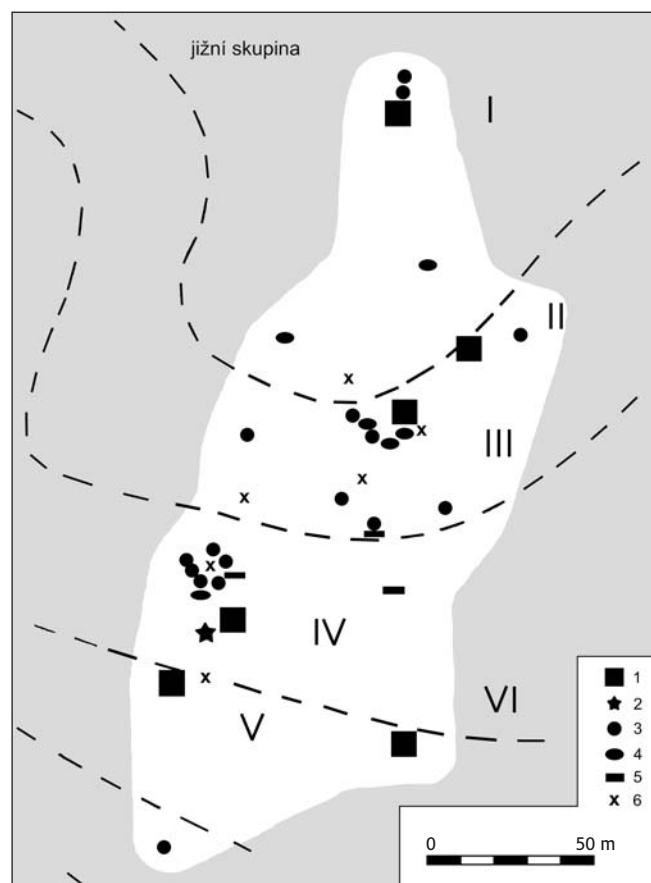
Obr. 20. Klučov, písčovina „Na vrchu“. Severní a jižní sídlištní areál řivnáčské kultury. Značky: **1** – polozemnice; **2** – polozemnice atypické; **3** – polozemnice ?; **4** – jáma s pecí; **5** – zásobní jámy – síla; **6** – síla s kostrovým pohřbem; **7** – síla ?; **8** – jámy (funkce ?); **9** – sídlištní vrstvy; **10** – řivnáčská keramika jako intruze v objektu 20a kultury kulovitých amfor; **11** – řivnáčská keramika jako intruze v hrobech kultury se šňůrovou keramikou. – Obr. 20–25 kresba M. Zápotocký. – **Abb. 20.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Nördliches und südliches Siedlungsareal der Řivnáč-Kultur. Zeichen: **1** – Grubenhauser; **2** – atypische Grubenhäuser; **3** – Grubenhaus ?; **4** – Grube mit Ofen; **5** – Vorratsgruben – Silos; **6** – Silo mit Skelettgrab; **7** – Silos ?; **8** – Gruben (Funktion ?); **9** – Siedlungsschichten; **10** – Řivnáč-Keramik als Intrusion in Objekt 20a der Kugelamphoren-Kultur; **11** – Řivnáč-Keramik als Intrusion in Gräbern der Schnurkeramischen Kultur. – Abb. 20–25 Zeichnung M. Zápotocký.

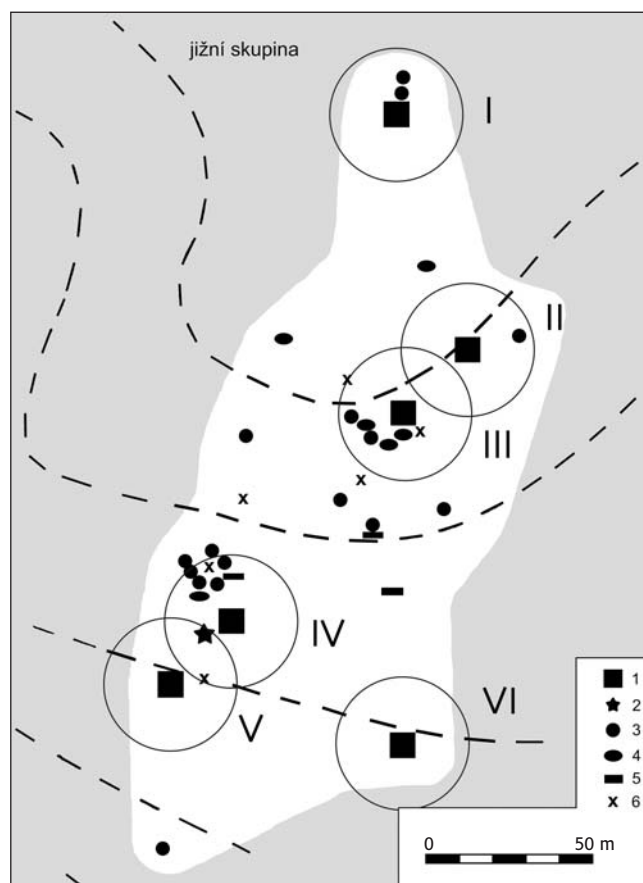
nápadná rozlohou 17 x 12 m) a intruze řivnáčské keramiky v zásypu šesti objektů mladších eneolitických kultur.

Při **rekonstrukci struktury areálu** vycházíme primárně z rozmístění obytných objektů, následně bereme v úvahu jejich poměr k hospodářským objektům.

Rozmístění polozemnic ukazuje, že osídlení zde mělo – na rozdíl od výšinných sídlišť – ráz značně rozvolněné zástavby. U osad tohoto typu se zpravidla počítá, že sestávaly z jednotlivých usedlostí složených z obydlí a přilehlého venkovního prostoru s rozptýlenými hospodářskými objekty – zásobními a odpadkovými jáma-

Obr. 21a. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Jižní sídlištní areál řivnáčské kultury (podle obr. 20, zjednodušeno). — **Abb. 21a.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Südliches Siedlungsareal der Řivnáč-Kultur (nach Abb. 20, vereinfacht).

Obr. 21b. Jižní sídlištní areál řivnáčské kultury (podle obr. 21a) s obvodů polozemnic (obj. A, B, C, 7, 16, 22) I–VI o poloměru 20 m s přilehlými objekty. — **Značky:** 1 – polozemnice (typické, atypické, nejisté); 2 – jáma s pecí; 3 – zásobní jámy – síla (jisté, nejisté); 4 – jámy (funkce ?); 5 – kulturní vrstvy; 6 – řivnáčská keramika jako intruze v objektech mladších eneolitických kultur. — **Abb. 21b.** Südliches Siedlungsareal der Řivnáč-Kultur (nach Abb. 21a) mit Umkreisen der Grubenhäuser (Obj. A, B, C, 7, 16, 22) I–VI mit Radius 20 m mit anliegenden Objekten. — **Zeichen:** 1 – Grubenhäuser (typische, atypische, unsicher); 2 – Grube mit Ofen; 3 – Vorratsgruben – Silos (sicher, unsicher); 4 – Gruben (Funktion ?); 5 – Kulturschichten; 6 – Řivnáč-Keramik als Intrusion in Objekten der jüngeren äneolithischen Kulturen.

mi, hlíníky, event. též venkovními pecemi a jámami neurčitého účelu (k otázce usedlostí či „dvorců“ ve středoevropském eneolitu kupř. Grygiel 1986; Kuna 1991; Schlichtherle 1997). Z této problematiky nás zajímá především rozloha a tvar plochy přisuzované k jednotlivým obydlím. V Klučově se k vymezení hospodářských obvodů jednotlivých polozemnic jako optimální nabízejí kruhové plochy o poloměru 20 m: šest takto stanovených ploch obsáhne celkem 23, tj. 72 %, objektů a čtyři ze šesti míst řivnáčských intruzí (obr. 21b, plochy I–VI).

Prostorový vztah mezi polozemnicemi. Pět z nich – objekty B, 22, 16, A, 7 – tvoří mírně obloukovitou řadu, která je zároveň S–J osou areálu. Šestý objekt – polozemnice C – je z této řady vysunutý k JV. Vzdálenost mezi polozemnicí B na severu a polozemnicemi C a 7 na jihu měří ca 200 m. V jejich rozložení existuje jistá pravidelnost: rozestupy mezi pětící polozemnic od S k J měří 75 – 25 – 80 – 25 m, polozemnice C je od dvojice polozemnic na jižním konci řady vzdálena 75 m.

Prostorový vztah mezi polozemnicemi a hospodářskými objekty. Vztah nejpočetnějšího druhu hospodářských objektů – zásobních jam – k obytným objektům jsme měli možnost podrobněji sledovat na výšinném sídlišti Denemarku, kde se našlo celkem 31 sil (29 na akropoli, 2 na předhradí). V jejich vztahu k obydlím se tam uplatnily dvě modelové situace:

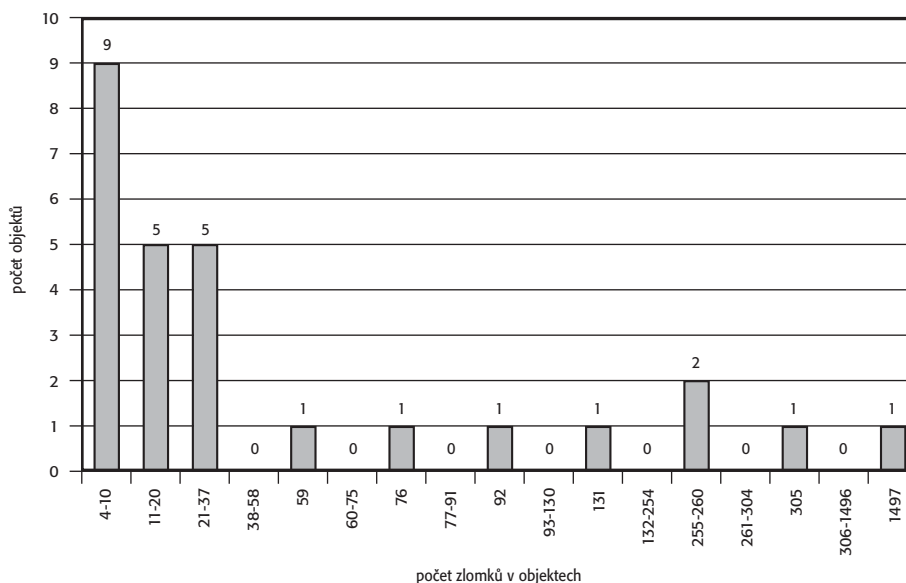
1. Sila zahloubená v těsné blízkosti domu: tak tomu bylo v případě poloviny sil na akropoli a u dvojice sil při JZ nároží polozemnice 53 na předhradí.
2. Shluk většího počtu sil na způsob skladovacího areálu na volném prostoru mezi chatami ve středové partii akropole.

Z porovnání počtu sil a obytných objektů na akropoli zároveň vyplynulo, že k jednomu obydlí by zde teoreticky měla přináležet dvě síla (jak tomu bylo v případě polozemnice 53 na předhradí).

Lokace sil na výšinných sídlištech, především těch malých, jako je Denemark, byla bezpochyby diktovaná stísněným prostorem – což je faktor, který na rovinných sídlištech neplatí. Na nich, ale také na některých vícehektarových výšinných polohách, se můžeme kromě předchozích dvou situací setkat se dvěma dalšími:

3. Sila leží rozptýlená, bez patrného vztahu k polozemnicím.
4. Na zkoumané ploše se nacházejí pouze síla či jiné zahloubené objekty, chybí ale polozemnice – což

Obr. 22. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Počet keramických zlomků ve 27 eneolitických sídlištních objektech (z toho 26 objektů řívnáčské kultury, 1 objekt kultury kulovitých amfor). — **Abb. 22.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Anzahl der Keramikscherben in den 27 äneolithischen Siedlungsobjekten (davon 26 Objekte der Rîvnáč-Kultur, 1 Objekt der Kugelamphoren-Kultur).

naznačuje, že zde existovala zástavba složená z povrchových domů.

V Klučově se z uvedených čtyř situací vyskytly tři:

První situace – dvojice sil v blízkosti polozemnice – se zde uplatnila v případě plochy I: polozemnice B, severně od ní dvojice sil 15a, 15b.

Druhou situací – shluk více sil na způsob skladovacího areálu – jsme zaznamenali ve dvou případech. Přesvědčivě působí v tomto směru plocha IV: polozemnice A, na JV při ní venkovní pec obj. K 23, na SZ od ní shluk 6–7 sil uspořádaných do kruhu o průměru ca 15 m (obj. 1–5, obj. 10 s vhozenou lidskou kostrou a mělký objekt 6, snad též silo). Druhým případem je plocha III: polozemnice (?) 16, na J–JZ od ní shluk pěti jámových objektů – dvou sil (obj. 17, 18) a tří jam neurč. funkce (obj. 19, x, y).

Třetí situace – síla bez patrného vztahu k polozemnicím, se zopakovala vícekrát. Ca 15 m od atypické polozemnice 22 se na ploše II nacházelo silo 13. V blízkosti zbývajících dvou polozemnic (plochy V, VI) nebylo už žádné silo ani jiný objekt (pec K 23 je bližší polozemnici A z plochy IV). Vně obvodů polozemnic I–VI se nalézalo 9 objektů: 5 sil, 2 jámy a 2 sídlištní vrstvy. Z nich do 30 m od polozemnic ležela síla K 14, K 15, K 21, vrstva z 27. 4. 1973 a jáma K 5, od 45 do 50 m byla od polozemnic vzdálena jáma K 25, síla K 9, K 29 a vrstva ze 17. 8. 1973.

Struktura jižního areálu (obr. 21a, b). Na jeho polygonu se nacházelo šest obydlí – polozemnic s přílehlými obvodů: pět v nepravidelné řadě severo-j jižního směru, šestá vysunutá stranou k JV. Prostorově se dělily do čtyř okrsků, z nichž dva okrajové (plocha I na severním a plocha VI na jižním konci řady) měly po jedné a oba středové okrsky (plochy II+III a IV+V) po dvou polozemnicích s přílehlými silami a jámami. Přes značný rozptyl pozorujeme v jejich rozmístění jistou pravidelnost, a to jak u čtveřice okrsků, jejichž rozestupy měří shodně od 75 do 80 m, tak u dvojic polozemnic ve druhém a třetím okrsku, kde vzdálenost mezi polozemnicemi se v obou případech pohybuje kolem 25 m.

Plochy I–V interpretujeme jako areály běžných usedlostí, u polozemnice C (v prázdné ploše VI) se však nabízí jiné řešení. Vezmeme-li v úvahu: 1. zvláštní půdorys této polozemnice, navíc vybavené topeništěm (pecí?) nezvykle velkých rozměrů; 2. atypickou skladbu nálezového inventáře, danou vysokým podílem džbánů s ansa lunata a přítomností unikátní antropomorfní plastiky (kap. 4.3.1); 3. izolovanou polohu na samém JV okraji areálu, pak je pravděpodobné, že nešlo o běžný obytný objekt. Předpokládáme, že spíše než jako dílna zaměřená na hrnčířskou výrobu, jmenovitě na produkci džbánů s ansa lunata, sloužila jako *stavba neprofánního účelu*, v jejímž obvodu se tento typ džbánů hromadně používal (srv. kap. 4.3.1).

Osadu, složenou z pěti obydlí s přílehlými hospodářskými objekty a jedné stranou stojící stavby patrně neprofánní funkce, charakterizuje rozptýlená zástavba s dostatkem volného prostoru mezi jednotlivými usedlostmi. *Hospodářsky* byli její obyvatelé, jejichž počet bychom dle počtu obydlí odhadovali minimálně na 20–30 osob, zaměřeni na zemědělskou produkci a chov dobytka. Lze tak soudit podle značného počtu sil a nepřímo i podle umístění osady na velmi kvalitní půdě, která má v nejbližším sousedství ráz černozemě (Kudrnáč 1972, mapa půdních poměrů obr. 2, na níž jsou v bezprostřední blízkosti lokality dvě polohy označené jako „Fluren mit besonders fruchtbarem Boden“). Na chov domácích zvířat – skotu, prasat a ovčí/koz – ukazuje analýza R. Kyselého (Apendix I).

Otázka zániku osídlení. Dvě indicie svědčí o krátkodobém trvání a následném nenásilném opuštění osady. Markantní rozdíl mezi nálezově bohatými polozemnicemi a ostatními objekty, převážně silami, které jsou nálezově chudé až extrémně chudé (graf obr. 22) svědčí, že nedošlo k druhotnému využití sil jako odpadkových jam, jak tomu bylo na sídlištních dlouhodobě osazených, kupř. na řívnáčských výšinných sídlištních typu Zámeků či bylanského Okrouhlíku. Druhou indicií je nápadná až extrémní chudoba nekeramických artefaktů, vysvětlitelná záměrným opuštěním lokality, kdy si obyvatelé mohli odnést vše potřebné.

4.3. Movité artefakty

4.3.1. Keramika

Klasifikace keramiky východního regionu řivnáčské kultury, s níž zde pracujeme, je založena na analýze materiálu z výšinného sídliště Denemarku u Kutné Hory. K jejímu sestavení jsme použili také nálezový fond z výzkumu MUDr. F. Dvořáka na výšinném sídlišti Okrouhlíku u Bylan, ca 5 km jižně od Klučova, což je rozsahem druhý nejpočetnější řivnáčský soubor ze zdejšího regionu (*Zápotocký – Zápotocká v tisku*). Následující přehled podává výčet tříd (1), typů (11) a variant (111), stručnou charakteristiku a srovnání s typy z Denemarku a Okrouhlíku (dále jen „DK“); jejich prezenci v objektech registruje *tab. 3*.

Otevřenou otázkou je *kompletnost sortimentu keramických výrobků*. S výjimkou polozemnice C jsou totiž zdejší soubory silně fragmentární, což ztěžuje typovou identifikaci. Nečekáme proto, že přehled používaného nádobí, tak jak jej podává *obr. 23*, je úplný. Mezery v typovém spektru se dají čekat především u tvarů ve střepovém stavu těžko určitelných – což jsou na řivnáčských lokalitách především amfory.

Kvalita keramiky, co se provedení i výpalu týče, se na první pohled neliší od vysokého standardu hrnčířské produkce, jak jej známe z jiných středočeských řivnáčských lokalit. Vypálena je od šedočerné a šedé přes šedohnědou až do světle hnědé, přičemž hrnčířské těsto vykazuje jen slabou příměs slídy.

Nádoby (*obr. 23; tab. 3*) – rozdělení na typy a varianty (var.), prezence/absence v denemarském typáři (DK):

1. Koflíky

Typy 11: s výraznou, oble lomenou výdutí (*obr. 13: 1*) = nižší varianta typu DK 113.

Typ 12: se svislým, slabě esovitým profilem (*obr. 13: 2*) = DK 117.

Typ 13: tzv. bernburský typ, s pásem žeber nad výdutí (*obr. 11: 3–5*) = DK 111, na Denemarku pás nad výdutí je ale výhradně rytý.

Typ 14: s užším, měkce odsazeným hrdlem (*obr. 11: 6*) = DK 123/125.

2. Džbány

Typ 21: s uchem typu ansa lunata (cornuta), (*obr. 7: 12; 12: 3; 14: 1–22*) = DK 23. Ansa se dělí podle dvou znaků:

a) Podle velikosti, měřené podle vzdálenosti mezi hroty, do tří skupin: 1. miniaturní (20–30 mm), 2. střední (70–80 mm), 3. velká (100–120 mm). Rozdíly ve velikosti uch zároveň ukazují na značné rozdíly ve velikosti těchto „kultovních“ džbánů, která mohla být podmíněná kupř. druhem nápoje nebo hodnotou či stářím jejich uživatelů. Podle odhadované výšky těla se dělí, podobně jako na Denemarku, do tří velikostních tříd: 1. miniaturní (v. ca 130), 2. střední (v. ca 160–200), 3. velké (v. ca 300).

b) Výzdoba, výhradně plastická, složená z postranních či středových žeber, je zde ve čtyřech variantách (var. 2–5, var. 1 bez výzdoby).

3. Hmoždíře

Typ 31: s přímou stěnou, hladké (*obr. 7: 1; 8: 10.11; 12: 4; 16: 2.3*) i slámované (*obr. 11: 15*) = DK 31/32.

Typ 32: s prohnutou stěnou (*obr. 8: 4; 11: 14; 12: 5*); var. 321: s tunelovitým uchem (*obr. 13: 5*) = DK 311/312;

var. 322: s tunelovitým uchem a s trojicí žeber nad ním (*obr. 16: 1*).

Typ 33: na zátkovitých nožkách (*obr. 7: 2; 12: 6 /?/*).

4. Čerpáky zde chybí.

5. Mísy jsou ve střepovém materiálu zpravidla dobře identifikovatelné, a proto je jejich repertoár oproti ostatním tvarům širší.

Typ 51: se zataženým okrajem (*obr. 16: 4 ad.*) = DK 51; var. 511: s úzkými horizontálními lištami pod okrajem (*obr. 11: 9*);

var. 512: se slámovaným tělem (*obr. 7: 9; 11: 12*) = DK 51-orn. m19;

var. 513: s horizontálním lalokovitým pupkem se dvěma svislými otvory na okraji (*obr. 11: 17*) = DK 515, var. 3;

var. 514: s tunelovitým uchem na okraji (*foto 2: 4*) = DK 5111, var. 1;

var. 515: s tunelovitým uchem na výdutí a W-lištami nad uchem (*obr. 13: 15.16*), mísa nadměrné velikosti (*obr. 16: 7*) má navíc lištu pod okrajem a druhé, protilehlé ucho;

var. 516: s tunelovitým uchem na výdutí, nad uchem na okraji pupíky (*obr. 13: 17*) = DK 513, var. 1, orn. m10.

Typ 52: s nálevkovitým hrdlem,

var. 521: s W-žebry nad dvojicí uch posazených blíže sebe (*obr. 7: 10; 11: 7.8; 13: 7–12*);

var. 522: s pásy svislých rýh na těle (*foto 2: 2*).

Typ 53: s esovitým profilem,

var. 531: s tunelovitým uchem na podhrdlí (*obr. 7: 3*) = DK 531;

var. 532: s jedním či s dvojicí blíže sebe posazených tunelovitých uch na podhrdlí, hrdlo odsazeno úzkou lištou (*obr. 13: 6*) nebo rýhou (*obr. 12: 7*).

Typ 54: esovitě profilovaný šálek (*obr. 13: 22*) = DK 54.

Typ 55: kónické (*obr. 13: 21*) = DK 55.

6. Rendlíky

Typ 61 ? – jediný zlomek (*obr. 11: 16*) je patrně z rendlíku s tělem lehce kónickým = DK 61.

7. Amfory

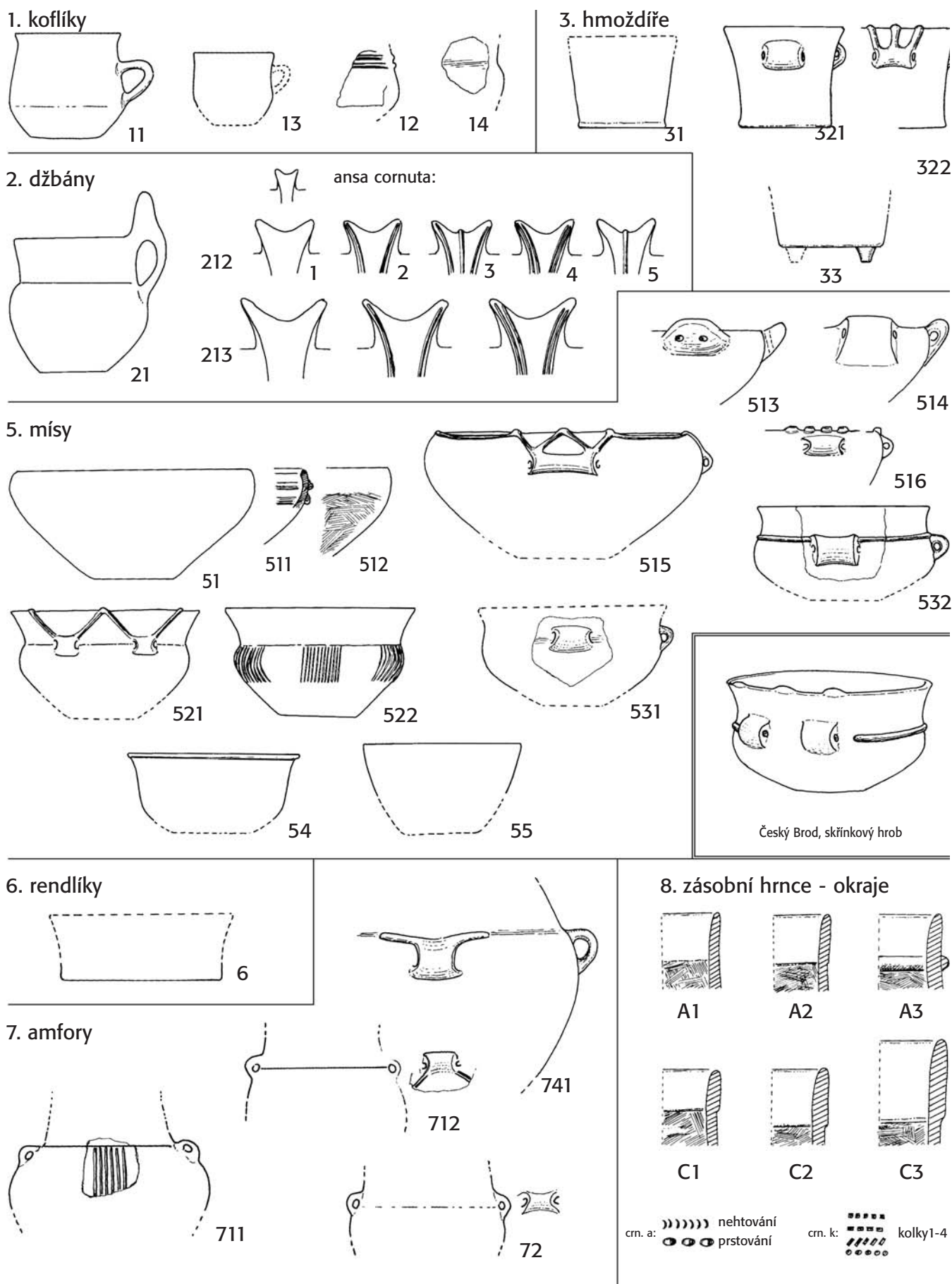
Na Denemarku a bylanském Okrouhlíku se vyznačují vysokou tvarovou i výzdobnou variabilitou, ve střepovém materiálu z Klučova jsou však obtížně určitelné, a proto i jejich srovnání s DK-typy je zčásti nejisté.

Typ 71: s ostře nasazeným hrdlem, původně dvojuché; var. 711: výrazné plece, orn.: pásy svislých žeber (*obr. 13: 18–20*) = DK 711;

var. 712: měkčí profilace, plece více či méně konvexní, s tunelovitými uchy (*obr. 13: 24*), též s V-žebry pod uchem (*obr. 11: 19*) = DK 712.

Typ 72: s měkce esovitým profilem (*obr. 7: 8; 11: 18*) = DK 712/721.

Typ 73: amfory s nevýrazně esovitým profilem (*obr. 12: 11; 13: 23, 25*), oble dvojkónické až soudkovité

Obr. 23. Klučov, písčovina „Na vrchu“. Keramika: tvary, typy, varianty. Starší stupeň řivnáčské kultury. — **Abb. 23.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Keramik: Formen, Typen, Varianten. Ältere Stufe der Rivenáč-Kultur.

Tab. 4. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Řivnáčská keramika – hrnce: typy okrajů (podle obr. 23, Tvar 8: zásobní hrnce – okraje). – **Tab. 4.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Řivnáč-Keramik – Töpfe: Randtypen (nach Abb. 23, Form 8: Vorratsgefäße – Ränder).

Objekty	Hrnce - typy okrajů: počet zlomků, z toho a = prstované, nehtované; k = kolkované																			
	A						B			C						celkem				
	A1			A2			B			C1		C2		C3		celkem				
	a	k		a	k		a	k		a	k	a	k	a	a	a	k			
Severní areál:	12						2									2				
	K26			2												2				
Jižní areál:	C	2		2	2	2	22	21		16	2	2	23	7	5	7	7	72	37	11
	A				7	2	2	2										9	4	
	B						14	2		2	2		7	3				23	7	
	7				1	1	1	1										2	2	
	22	6	3	3	1		3	2	1									10	5	4
	16				1					1	1				1			3	1	
	21	1																1		
	2														2			2		
	5				4													4		
	17	2		2														2	2	
	10											1	1					1	1	
	18														1			1		
Intruze: v objektu KKA:	20a														1	1		1	1	
v hrobech ŠK:	8	1																1		
	9											2						2		
	Kh 4				1													1		
Celkem:	12	3	7	19	3	2	44	28	1	19	5	2	33	10	6	12	8	139	57	18

s drobnými tunelovitými uchy (obr. 12: 10); tvarově nerekonstruovatelné; zřejmě odpovídají některé z variant amforek DK 73, klučovské jsou ale vesměs nezdobené.

Typ 74: zásobní amfory dvojuché (obr. 11: 20?) = DK 742/743;

var. 741: ucho nad výdutí opatřené horními horizontálními vousy (obr. 16: 8).

Typ ? Z amforovitých tvarů jsou též zlomky s pásem úzkých horizontálních žeber na podhrdlí či plecích (obr. 7: 13; 12: 8, 9) či s řádkem důlků (obr. 7: 6) nebo drobných pupků na těle (obr. 7: 7), odpovídající výzdobným prvkům amfor a 17, 21, 27 z Denemarku, kde vystupují na typech DK 71-73.

8. Hrnce, přítomné ve většině objektů, charakterizuje hladké hrdlo plynule přecházející v tělo, jehož tvar může být v základě (a) vakovitý až vejčitý, (b) soudkovitý, (c) oble dvojkónický. Od sudovitých zásobních amfor dvoj- či tříuchých, jimž jsou tvarově blízké, se hrnce odlišují absencí uch na výdutí. Protože tvar těla se zde – podobně jako u většiny souborů řivnáčské sídlištní keramiky – nedá ve střepovém materiálu zpravidla určit, bereme za kritérium způsob, jakým je hrdlo odděleno od těla.

Typy hrnců podle nasazení a tvaru hrdla (obr. 23: 8 – okraje):

A – hrdlo plynule přecházející v tělo (A1) nebo oddělené jen nízkým nevýrazným schůdkem (A2); = DK 81.

B – hrdlo oddělené od těla plastickou páskou; = DK 82.

C – hrdlo zesílené do okrajové lišty úzké (C1, š. lišty < 25 mm), střední (C2, š. lišty 25–35 mm) či široké (C3, š. > 35 mm); = DK 83.

Poměr těchto tří typů je zde vcelku vyrovnaný (tab. 4): ze 139 registrovaných okrajů náleží 31 typu A (= 22 %), 44 typu B (= 32 %), 64 typu C (= 46 %).

Nasazení hrdla. Oddělení partie hrdla od těla je 1) hladké, 2) zdobené, a to dvěma způsoby: 2a) linií nehtových vrypů či prstových otisků, 2k) linií kolků, zde čtyř druhů (čtverečky, vodorovné a šikmé obdélníčky, kruhové vpichy). Podle tab. 4 je poměr mezi hladkým a prstovaným/nehtovaným nasazením partie hrdla u 139 registrovaných okrajů vcelku vyrovnaný (46 : 41 %), užití linií kolků je podstatně slabší (13 %).

Úprava povrchu těla. Pro řivnáčské hrnce i některé další tvary (zásobní amfory a určité typy mís, hmoždířů, rendlíků i koflíků) je charakteristické zdrsnění povrchu pomocí věchtu trávy či slámy (slámování), otisku rohože či hrubé textilie (voštinování) nebo nánosu hrubší blátivé vrstvy (blátivý slip, prstování, špachtlování; popis těchto technik in: Ehrlich – Pleslová-Štiková 1968, 54). Účelem bylo zřejmě snadnější uchopení nádob. Protože takto drsněný povrch mají v sortimentu řivnáčské hrnčiny nádoby různých rozměrů, od malých koflíků po obří zásobnice, je možné, že se jedná o tvary vyhrazené k přípravě, přenášení, servírování a skladování určitých druhů jídel či nápojů; kupř. u velkých zásobnic se uvažuje o jejich využití při vaření piva (Smejtek 2000).

S aplikací těchto technik se tu setkáváme na 671 zlomcích (= 24 % z celk. počtu 2810 zl.). Nejvyšší podíl připadá na slámování (605 zl. = 89,8 % z 671), zbývajících necelých 10 % na voštinování (21 zl. = 3,3 %), blátivý slip (22 zl. = 3,3 %) a prstování či špachtlování (23 zl. = 3,4 %).

Při srovnání se souborem z Denemarku, který je ovšem podstatně větší, shledáváme jen malé rozdíly. Podíl zlomků s drsněným povrchem je tam sice vyšší (36,2 5 % z celkového počtu 128 542 zl.), ale procentuální zastoupení jednotlivých technik je s Klučovem už téměř shodné: dominuje slámování (93,4 %) a podíl zbývajících technik (2,95 % voštinovaných, 3,56 % s blátivým slipem) nepřesahuje úhrnem 7 %.

9. Zvláštní tvary nádob

Miniaturní nádobka z polozemnice A, z níž se dochoval zlomek těla s prsovitou vypnulinou obkrouženou koncentrickými žlábkovitými rýhami (obr. 10: 5), patří zřejmě k typu *závěsných nádobek* s oblým dnem a čtyřmi kónickými vypnulinami či pupky po obvodu, které obvykle ještě doplňují dva protilehlé svisle provrtané pupky či ouška k zavěšení. Svou výzdobou je mezi dosud známými exempláři unikátní. Nádobky tohoto druhu, známé už od doby výkopů na Slánské Hoře (Smolík 1881, tab. 19: 3), jsou relativně vzácné. Publikované exempláře pocházejí vesměs z výšinných sídlišť (Praha - Šárka, Zámka ad.: Píč 1899, tab. 40: 8, 14; Stocký 1926, tab. 100: 8, 10, 11; Mašek 1971, 18; Hájek – Moucha 1983, tab. 28: 8; 33: 4; Homolka: Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 70), ve zdejších regionu z bylanského Okrouhlíku a Denemarku (= DK 11.1); klučovský exemplář je v tomto ohledu tedy výjimkou.

Funkčně se hlásí do okruhu neprofánní keramiky. Svědčí pro to už samotný tvar prsovitých vypnulin, jaké známe na neo- a eneolitických gynekomorfních nádobách (Zápotocký 2000b); na klučovském exempláři je prsovitý tvar zdůrazněn koncentrickými kruhy a středovým bodem v místě bradavky. Stejným směrem ukazují symbolické značky (obdélníčky rozdělené dvěma svislými čarami na třetiny) na jedné z nádobek z Okrouhlíku, a také fakt, že podobnou nádobkou byl vybaven dětský pohřeb v Lázních Toušeni - Hradištku (M Čelákovice – instalace, výzkum J. Špačka).

10. Ostatní artefakty z pálené hlíny

Přesleny se našly tři: jeden v polozemnici A (obr. 11: 28) a dva v polozemnici C (obr. 16: 6, druhý nevyobrazen). Typově náležejí první dva k dvojkónickým, třetí je plochý, diskovitý. V řivnáčských souborech se přesleny vyskytují obvykle jen po jednom či několika málo kusech – tedy zdaleka ne v té míře, jako na soudobých výšinných sídlištních jevišovické a chamské kultury (kupř. Medunová-Benešová 1977, 40; Pavelčík 1983; Prostředník 2001, 64) nebo jako ve starším, bolerázském stupni českého Badenu (Cimburk: Zápotocký 2000a, 71); v takových případech se uvažuje o možné souvislosti s rozvojem textilní výroby, založené na vlně z chovu ovcí.

Kruhy. V polozemnici B se našel jeden celý (obr. 12: 23 – dm. 65 mm) a zlomky z dalších dvou či tří kruhů (obr. 12: 24 – dm. ca 120 mm; obr. 12: 25–27 – dm. ?; foto 8: 1–5) zhotovené z válečků D- či O-profilu; vnitřní průměry u dvou měřitelných kusů: ca 45 a 90. V inventáři řivnáčské kultury představují tyto předměty solitér, známý zatím jen ze čtyř lokalit: Praha - Bubeneč, polozemnice: 1 kruh zdobený třemi skupinami krátkých rýžek na vnitřní straně; Knor 1946, 145, obr. 1: 9. – Praha - Lysolaje, obj. 38; Pleslová-Štiková 1972, 115, obr. 45: 13. – Kutná Hora - Denemark, polozemnice 10: 2 zlomky; silo 41: 1 zlomek; silo 41a: 1 zlomek; Zápotocký – Zápotocká v tisku. – Vraný - Čertovka: zmiňuje je Knor 1957. Do mladšího úseku středního eneolitu patří i zlomek z objektu bošácké skupiny z Plotišť (Vokolek – Zápotocký 1990, 40, obr. 4: 3) a zná je též jevišovická kultura (Medunová-Benešová 1977, 69).

Otázka funkce. Kruhy z různých materiálů včetně pálené hlíny se užívaly v různých obdobích běžně jako *náramky*. Kupř. neolitické hlíněné náramky měřily v průměru ca 13 cm a z mramorových náramků i ten nejmenší, z dětského hrobu v Žatci, měl světlost 45–50 mm (Zápotocká 1984, 57, 105). Z řivnáčských by jako náramky mohly sloužit – s ohledem na velikost – exempláře z Prahy - Bubeneč (vnitřní dm. 55 mm) a z Klučova zlomky na obr. 12: 24 a snad také na obr. 12: 23 (vnitřní dm. 90 a 45 mm). O hlíněných kruzích z mladší doby bronzové se uvažovalo též jako o zátěžích rybářských sítí, tuto hypotézu však zpochybnil J. Hrala (1973, 75). V případě zlomků na obr. 12: 25–27, podobně jako u zlomků z Denemarku, se s ohledem na malé rozměry, úpravu povrchu a měkkí vypálení nabízí též jiné užití, kupř. při textilní výrobě (Vokolek – Zápotocký 1990, 40); s tkalcovstvím jsou ostatně spojovány také podobné hlíněné kruhy z výšinných sídlišť východní skupiny kultury nálevkovitých pohárů (Wiślański 1979, 243, ryc. 139: 16).

Antropomorfní plastika. Plochá figurka z polozemnice C (foto 8: 6) ve tvaru bezhlavé postavy s krátkými pahýly na místě paží a rozkročených nohou je unikátním nálezem, v prostředí českého i střeoevropského eneolitu dosud bez analogií. V klasifikačním schématu řivnáčské antropomorfní plastiky je označena jako typ 7, jehož je jediným exemplářem (Zápotocký 2006). Datování do doby řivnáčské kultury je s ohledem na nálezovou situaci vysoce pravděpodobné, ne však jisté, protože mezi keramikou z objektu C je též intruze k. kulovitých amfor. Od dosud známých řivnáčských plastik se zásadně odlišuje. Řivnáčské „bezhlavé“, „rohaté“ a sloupkovité idoly (typy 1–6) vycházejí z badenské plastiky, avšak forma „bezhlavých“ idolů, resp. „idolů s výměnnou hlavou“ z období staršího a klasického Badenu (Kalicz 2002), je v nich modifikována do svérázných forem. Známé celkem 29 plastik ze 14 řivnáčských lokalit, z nichž osm leží v Pražsko-slánském regionu, pět ve východní části středních Čech a jedna v Pojizeří; neznáme je zatím z osad na severozápadě země. Počtem nalezených plastik stojí na prvním místě lokality plánovitě zkoumané: Homolka (4 ks), Vraný (2 ks) a Denemark (13 ks). Ze zbývajících je po jednom exempláři, s výjimkou Hradenína a Klučova vesměs ze sběrů.

Ke klučovské figurce známe jen dvě ne zcela přesné analogie. Jednou je z lupku vyřezaná figurka z Bánova na JV Moravě, patřící pozdně badenské bošácké kultuře (Pavelčík 1964, obr. 5: 1). Druhou představuje podobně tvarovaná „rohe weibliche Tonfigur“ s hlavou naznačenou oblým výčnělkem, s drobnými prsy a krátkými pahýly rozpažených rukou a rozkročených nohou, pocházející z Braniborska; jde o ojedinělý nález z areálu pohřebiště mladší k. nálevkovitých pohárů v Rhinowě, k jehož inventáři patří též džbány typu Rhinow, imitující tvar badenských konvic (Umbreit 1937, 69, Taf. 28: h). Obě analogie tedy spadají zhruba do stejného časového horizontu jako klučovský nález.

K významu a funkci těchto drobných terakot jsou k dispozici jen sporé informace. Obecně se spojují s náboženským životem, resp. s ním souvisejícími rituálními praktikami (jak už Neustupný 1941). Variabilita řivnáčských plastik je vzhledem k relativně malému počtu nálezů značná – což se zdá souhlasit s obecně

přijímanou tezí o existenci eneolitického pantheonu, v němž kromě „Velké matky“ měla své místo i jiná božstva (kupř. *Podborský 2000*, 72). Zároveň se ale v rámci stanovených sedmi typů projevuje zřetelná unifikace – což zase naznačuje, že byly standardním a patrně i často vyráběným hrnčířským artefaktem.

Nálezové prostředí vedlo dosud k představě, že výskyt plastik je vázán na výšinná sídliště (*Pleslová-Štiková 1990, 199*; o koncentraci plastik na moravských výšinných sídlištích *Pavelčík 1992*, 210). Jejich nálezy, podobně jako nálezy gynekomorfních nádob, bubnů a misek lublaňského typu, tak podporovaly tezi, že uvedená místa plnila – kromě jiných funkcí – též funkci kultovní (kupř. *Neustupný 1995*; *Turek 1997*; *Zápotocký 2000b*). Figurka z Klučova, stejně jako plastiky z Hradenína a Kamýku, jsou ale z areálů otevřených osad či samot – což ukazuje, že rituály s nimi spojené se praktikovaly také v tomto prostředí. Počet a typová pestrost plastik z Denemarku zase napovídají, že širší byl zřejmě také okruh účastníků těchto rituálů, které mohly mít spíše ráz lidových zvyků. Stav, v jakém se plastiky, včetně klučovské, dochovaly, svědčí, že přitom docházelo k jejich záměrnému poškozování či likvidaci (nápadné je v tomto ohledu zejména olámaní či otlučení „rohů“ idolů 2.–5. typu).

Otázka souborů džbánů s „rohatými“ uchy, jaké se našly v polozemnici C, představuje v problematice řivnáčské keramické produkce samostatné thema. Obecně se přijímá názor, že tato ucha dávají džbánům výrazně neprofánní ráz. Ten podporuje i častá výzdoba sestávající z plastických žebor, rýh a pupků a svědčí pro něj i falická úprava jednoho z rohů ansa na džbánu z Blatova, ukazující na spojení se symbolikou mužské plodivé síly (*Vokolek – Zápotocký 1990*, 46, obr. 11: 3). V diskusí o významu rohatých uch svědčí tato úprava spíše ve prospěch spojení jejich tvaru s prastarým motivem býčích či beraních rohů, než – jak se též uvažovalo – s půlměsícem jako atributem měsíčního, ženského božstva. Blatovský džbán je zároveň argumentem pro správnost termínu „ansa cornuta“ proti tradičnímu „ansa lunata“ (jak už *Neustupný 1941*).

V polozemnici C činí počet zlomků a částí těchto džbánů ca 55–60 exemplářů. Z nich ca 49–51 ks jsou ucha či zlomky uch, dělíci se dle velikosti na ucha miniaturní (3 ks), středně velká (ca 38 ks) a velká (5 ks), zbývající 3–5 ks jsou velikostně neurčitelné. Šest částí a zlomků je z těl džbánů.

Klučov se tak hlásí do řady lokalit, výšinných i rovinných, na nichž se našly jámy či polozemnice s celými kolekcemi těchto džbánů. Při jejich interpretaci dříve převažoval profánní výklad: považovaly se za sklady hrnčířů, event. za přepálením zkažené vsádky pecí (kupř. *Vraný, Kbelý; Mašek 1961b*, 127). Nověji se pro depoty tohoto druhu, tj. složené z picích nádob – pohárů, koflíků či džbánů, které vystupují v širokém časovém horizontu od staršího eneolitu až hluboko do doby bronzové, preferuje neprofánní výklad (kupř. *Palátová – Salaš 2002*). Považují se za svědectví rituálních aktivit konaných v rámci lokálních občin nebo společenských skupin, resp. za pozůstatek picích či libačních obřadů praktikovaných v prostředí příbuzenských či mužských bojovníckých svazů (*Zápotocký 1988*, 146; *Vencl 1994*, 296; *Bouzek 1997*). V tomto

kontextu by pak džbány s ansa lunata mohly mít zároveň význam sociálního symbolu, který vyjadřuje příslušnost k takovému svazu.

Keramika z polozemnice C ovšem není případem, který by se dal označit za depot. Proti tomu svědčí fakt, že navzdory řádnému výzkumu se ze džbánů dochovala v naprosté většině právě jen ta charakteristická ucha. V *kap. 4.2* jsme už uvedli, že s ohledem na atypický půdorys, značnou vzdálenost od ostatních objektů a skladbu keramického souboru z jejího zasypu tuto polozemnici považujeme za stavbu neprofánní funkce, spojenou s hromadnou konzumací nápoje, který se v těchto „kultovních“ džbánech podával. Počtem džbánů i prostředím jí z dosud známých analogií stojí nejbližší chata z Prahy 8 - Zámků. Ta ovšem nestála na okraji či stranou, ale přímo ve středu hradiště (*Hájek – Moucha 1983*, 28, 32).

4.3.2. Kamenná a kostěná industrie, zvířecí kosti, říční škeble, mazanice

Podíl těchto nálezových kategorií je zde proti keramice nápadně chudý. Většina nálezů je opět z polozemnic, menší kolekce nekeramických artefaktů poskytla síla 2, 13, 17. Nízké zastoupení může být důsledkem zachráněného charakteru výzkumu, nicméně se nabízejí i jiné důvody: kupř. v případě broušené industrie, přítomné jediným exemplářem, může být extrémní chudoba indicií, že k opuštění lokality došlo záměrně, za situace, kdy obyvatelé měli možnost odnést s sebou vše potřebné (srv. *kap. 4.2*).

Broušená industrie: 2 ks z 1 objektu. Zlomek středové partie sekery či tesly (*obr. 17: 12*) ze síla 17 je typově neurčitelný. Zelenavý, černě žilhaný spilit, z něhož byla sekera vyrobena, je typickou surovinou řivnáčských komunit nejen v Pražsko-slánské oblasti, ale též ve východostřeďočeském regionu; kupř. na Denemarku bylo z této horniny zhotoveno 81 % veškeré produkce broušené industrie (*Zápotocký – Zápotocká v tisku*). Ze stejného objektu je ještě odštěpek dalšího hlazeného nástroje z modravé šedé horniny.

Štípaná industrie (11 ks ze 4 objektů) také představuje kategorii výrazně podprezentovanou. Kromě dvou čepelek (*obr. 11: 29 a 17: 11* z polozemnice A a síla 17) se našly jen odštěpky (síla 13 – 5 ks, síla /?/ 17 – 1 ks), zbývající 3 artefakty z polozemnice 22 nezjištěny.

Ostatní kamenná industrie: 18 ks ze 7 objektů. Z jejího repertoáru jsou zde přítomné:

Brousky: 8 ks z 5 objektů. Nepravidelně kvádrovitý brousek je z dvojice sil 15 a, b, část brousku podobného tvaru z polozemnice C (*obr. 17: 15*). Zbývajících 6 ks ze síla 7 a polozemnic A, B, C jsou jen větší či menší zlomky. Surovinou všech je jemnozrnný pískovec červenavé či bělošedé barvy.

Hladítka: 2 ks ze dvou objektů. Zlomek ze síla 13 pochází z exempláře široce oválného tvaru (*obr. 7: 11*), druhý, z polozemnice B, není tvarově určitelný; oba vyrobené z hnědošedé horniny (neurčeno).

Drtidla: 8 ks ze 7 objektů. Cele dochované zůstaly jen dva kusy: obdélníkovitý ležák ze síla K 26 a úzce oválný běhoun z dvojice sil 15 a, b (*obr. 17: 6*). Zbýva-

jičích 6 ks jsou zlomky či odštěpky (silo 7 – 2 zl., polozemnice A – 2 ks, polozemnice B – 2 zl.). Materiálem je hrubozrnná slídnatá hornina, zlomek okraje drtidla z polozemnice B je z hrubozrnného červenohnědého, bíle zrnitého porfyru.

Kostěná industrie: 20 artefaktů z 8 objektů. Dláta jsou zastoupená jedním exemplářem z polozemnice C (obr. 17: 13), všechny zbývající nástroje představují úštěpová šídla. Z nich více než polovina – 11 ks – je z výplně polozemnic obj. 16 (3 ks, obr. 17: 3–5), 22 (4 ks, nezjištěny), B (3 ks, obr. 12: 28–30) a C (1 ks, obr. 17: 14). Zbývajících 8 šidel je z výplně sil obj. 2 (2 ks, obr. 17: 1.2), 10 (1 ks, nezjištěn), 17 (4 ks, obr. 17: 7–10) a 18 (1 ks).

Mazanice se vyskytla v 10 objektech, většinou jen v počtu jednoho či několika málo zlomků (polozemnice 16, 22, A, B; sila 13, 17, K 26; jáma 19; pec K 23). Soubor větších zlomků o váze ca 3 kg byl vybrán z výplně polozemnice C.

Ríční škeble se našly ve třech objektech (silo 2 – 2 ks; jáma K 25 – x ks; polozemnice A – x ks).

Zvířecí kosti: Větší soubor se dochoval jen z polozemnice C, z dalších objektů jsou evidované jen jednotlivé kosti, viz posudek R. Kyselého (Apendix 1).

4.4. Datování

4.4.1. Datování keramiky

Vycházíme z předpokladu, že z porovnání typového spektra a ornamentace zdejší keramiky s keramikou z Denemarku a Okrouhlíku (srv. kap. 4.3.1) – dvou nálezově nejbohatších a také již podrobněji analyzovaných řivnáčských souborů z východního regionu této kultury, umožní definovat specifiku klučovské keramiky a určit její pozici ve vývoji řivnáčské keramiky.

a) Tvary nádob. V kap. 4.3.1 jsme konstatovali přítomnost 9 tříd nádob rozdělených na 38 typů a variant (tab. 3, bez čerpáků, které zde chybějí). V následujícím výčtu zjišťujeme, které z klučovských typů a variant mají zastoupení v keramice z Denemarku (= DK xx); typy a varianty bez DK-analogií jsou vyznačeny tučně:

1. koflíky: 11 = DK 113; 12 = DK 117; 13 = DK 111; 14 = DK 123/124.
2. džbány: 21 = DK 23.
3. hmoždíře: 31 = DK 31/32; 32+321 = DK 311/312; **322; 33**.
4. čerpáky: chybí.
5. misky 51 = DK 51; **511**; 512 = DK 51, orn. m19; 513 = DK 515, var. 3; 514 = DK 5111, var. 1; **515**; 516 = DK 513, var.1, orn. m10; 52 = DK 52; **521; 522**; 531 = DK 531; **532**; 54 = DK 54; 55 = DK 55.
6. rendlíky: 61 = DK 61.
7. amfory: 711, 712 = DK 711, 712; 72 = DK 712/722; 73 = DK 73; 74 = DK 742/743; **741**.
8. hrnce – typy dle okrajů: A1,2 = DK 81; B = DK 82; C1,2,3 = DK 83.
9. miniaturní závěsná nádobka = DK 11.1.

Ze 38 typů a variant jsou tedy plně čtyři pětiny (30 = 79 %) registrované v denemarském typáři. Jde přitom vesměs o tvary běžné na výšinných sídlištních, spadající do klasického období řivnáčské kultury.

Starší, předklasické typy a varianty. Pro datování klučovských areálů se jako určující ukazuje skupina osmi typů a variant, které na Denemarku a Okrouhlíku, ale i na dalších středočeských výšinných sídlištních, chybějí: hmoždíře 322, 33, misky 511, 515, 521, 522, 532 a amfory 741. Analogie pro většinu z nich nacházíme ale v souborech starších, řazených do tzv. kamýčského, protořivnáčského či staršího řivnáčského stupně:

Hmoždíře 322: známé z polozemnice z Dřetovic (Žebera 1936; Neustupný 1959, obr. 11).

Misky 521 „velvarského typu“ s plastickými W-vousy nad dvojicí uch: nejznámější exempláře jsou z výbavy „náčelnického“ hrobu z Velvar (Smolík 1890; Moucha 1960; posledně Pleslová-Štiková 1993), další z polozemnic a jam z Kamýku, Trnovan (Pleslová-Štiková 1973a, Abb. 15:6, 17:8), Lovosic (Moucha 1960, 470) a Prahy – Miškovic (Ernée et al. 2007); v klasifikaci E. Pleslové (Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 62, 149, Tab. AR) jsou vedeny jako typ B II-1 s konstatováním, že v materiálu ze Stehelčevse - Homolky chybí.

Misky 515: viz Dřetovice – polozemnice (Pleslová-Štiková 1973a, Abb. 14).

Misky 532: známe je především ze severozápadních Čech, z Bíliny, Března n. O., Litoměřic, Velkých Žernošek (Pleinerová – Zápotocký 1999, obr. 5: 6, 7; Zápotocký v tisku). Nejlépe zachovaný exemplář misky 532 se dvěma uchy, v. 95 mm, je z nedalekého Českého Brodu – cihelny pí Králové na V okraji města, kat.č. 282, kde jí byl vybaven skřínkový hrob s kostrovým (?) pohřbem, nalezený v r. 1932; skříňka, š. 90, v. 57, hl. 130 cm, sestavena z plochých břidlicových desek; NM inv.č. 51601, obr. 23 vlevo uprostřed; hrob byl dle této misky zprvu označen jako „nordický“ (Horáková-Jansová 1933, 90), později zmíněn v souvislosti s výbavou velvarského hrobu, tj. v kontextu badenské kultury (Moucha 1960) a posledně jako řivnáčský (Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201; Dobeš 1998, 146).

Zásobní amfory 741: viz Bezděkov - polozemnice (Vencl 1962) či Křesín - jáma (Zápotocký v tisku).

b) Ornamentace klučovské keramiky a její porovnání s výzdobou keramiky z Denemarku a bylanického Okrouhlíku (**DK**). Motivy použité při výzdobě klučovské keramiky se dělí do sedmi skupin:

1. V-, W- a E-žebra (vousy) nad uchy: na hmoždíři 322 (obr. 16: 1), mísách 515 (obr. 13: 15, 16; 16: 7), 521 (obr. 7: 10; 11: 7, 8; 13: 7–12) a amforách 712 (obr. 11: 19), 741 (obr. 16: 8) a neurč. typu (obr. 8: 12).

DK: W-vousy tam zcela chybějí. V- a E-vousy se vyskytly u hmoždířů, mís a amfor jen ve formě spodních vousů, tj. pod uchy.

2. Pás hladkých horizontálních žeb: na koflicích 12 (bernburského typu, obr. 11: 3–5), mise 511 (obr. 11: 9), amforovitých tvarech (obr. 7: 13; 12: 8, 9).

DK: Koflíky bernburského typu mají horizontální pás na plecích pouze rytý.

3. *Pás hladkých vertikálních žeber* na plecích amfor 711 (obr. 13: 18–20).

DK: Na amforách je tento motiv aplikován jen v rytém provedení, tj. jako svazky svislých rýh, zpravidla v kombinaci s horizontálním pásem rýh.

4. *Hladké horizontální žebro* na nasazení hrdla mís 532 (obr. 13: 6).

DK: Na mísách se tento motiv vyskytl pouze v podobě přesekávaného žebra na typu DK 52.

5. *Žebra na ansa lunata*, aplikovaná na okrajích či v sedle rohatých uch džbánů 21 (obr. 7: 12; 14: 11–22).

DK: Výzdoba ansa má celkem 14 variant, z klučovských se tam vyskytují jen varianty č. 2 a 4 (obr. 23).

6. *Řádek pupíků* na okraji mísy 516 (obr. 13: 17) a na výduti amforovitého tvaru (obr. 7: 7).

DK: Oba motivy jsou známé (= DK orn. m10, a21, 22).

7. *Řádek důlků*: na výduti amforovité nádoby (obr. 7: 6).

DK: chybí.

Charakteristickým znakem výzdoby klučovské keramiky tedy je *preference plastických motivů* skládajících se z úzkých žeber a pásků. Pět z osmi zde aplikovaných motivů v denemarském typáři chybí a zbývající se tam vyskytly v jemnějším provedení nebo ryté. Zcela tu postrádáme pestrou škálu rytých vzorů, jaká v desítkách variant zdobí keramiku z Denemarku a Okrouhlíku.

Závěr o chronologické pozici klučovské keramiky vyznívá dle předchozího rozboru vcelku jednoznačně: tvary i výzdobou je starší než lokality reprezentující střední, klasický stupeň řivnáčské kultury.

4.4.2. Datování sídlištních areálů

Při datování jednotlivých objektů vycházíme z frekvence znaků (typů, variant) zastoupených v keramice z jejich výplně. Z tab. 3 je patrné, že podstatné rozdíly, které v tomto ohledu mezi 25 objekty s řivnáčskou keramikou existují, jsou přímo úměrné **velikosti souborů**. Ta je u objektů z jižního areálu závislá na jejich funkci (tab. 1, 3; obr. 22). Z celkového počtu 2720 zlomků pochází největší část – 2339 zl. (= 86 %) ze šestice polozemnic, zbývajících 173 zl. (= 6,3 %) připadá na 15 objektů (12 sil, 2 jámy, 1 sídlištní vrstvu) a 208 zl. (= 7,6 %) na intruzi v pěti objektech mladších kultur. Výrazný nepoměr ve velikosti souborů a tím i ve frekvenci sledovaných znaků, existující mezi šestici polozemnic a zbývajících 30 objekty, většinou síly (obr. 22), se dá nejspíše vysvětlit relativně krátkým trváním osady, bez přestaveb a planýrek, během nichž by docházelo k zanášení sil a jam odpadem, a patrně také jejím nenásilným opuštěním (kap. 4.2).

Frekvence znaků v objektech (tab. 3). Ze 39 sledovaných znaků (38 typů a variant nádob + slámování jako typického znaku řivnáčské keramiky) vykazuje nejvyšší výskyt šestice polozemnic. Nejvíce znaků – 22 (= ca 2/3 z celk. počtu) – je zastoupeno v nejbohatší polozemnici C (s ca 1500 zl.), u dalších počet znaků klesá na 19 (polozemnice A s 305 zl.), 12 (polozemnice

B s 255 zl.), 9 (polozemnice /?/ 7 se 131 zl., polozemnice 22 s 92 zl.) a 6 (polozemnice /?/ 16 s 59 zl.). Ze zbývajících 19 objektů (16 sil, 2 jámy, 1 vrstva) je více znaků jen v sílech K 28 (x zl., 5 znaků) a 21 (31 zl., 4 znaky), u ostatních se počet znaků pohybuje mezi jedním až třemi, přičemž v naprosté většině se jedná o znaky chronologicky irelevantní (zásobní hrnce, slámování).

K obdobnému výsledku dospějeme, když výběr zúžíme na **frekvenci tvarů**. Z osmi tříd jsou čtyři (koflíky, džbány s ansa, rendlíky, miniaturní závěsná nádobka) přítomné opět jen v šestici nejpočetnějších souborů, tj. v polozemnicích. Další tři třídy (hmoždíře, mísy, amfory) se navíc vyskytly ještě ve dvou resp. pěti sílech. Pouze 8. třída – hrnce (a s nimi i slámování) – nechybí v žádném ze souborů, včetně těch nejmenších.

Datování sídlištních areálů vychází z prezenze skupiny starších, předklasických typů a variant v objektech (tab. 3):

V **jižním areálu** jsou tyto nejčetněji, konkrétně pěti typy, zastoupené v nejbohatším souboru – polozemnici C (typy 322, 515, 521, 532, 741), po dvou typech v polozemnicích A a B (A: 511, 521; B: 33, 532) a po jednom typu v polozemnicích 7 a 22 (7: 33; 22: 521) a v sídlištní vrstvě 11 jižně od polozemnice 16 (mísa 521). Přítomnost těchto archaických typů v pěti ze šestice polozemnic, tvořících páteř jižního areálu, je indicií, že *tento areál jako celek spadá do staršího řivnáčského stupně*.

V **severním areálu** je jedinou – a s ohledem na rytou techniku výzdoby ani ne příliš spolehlivou – indicií pro datování do staršího stupně mísa 522 ze síla K 26. Není proto vyloučeno, že tento areál je oproti jižnímu mladší.

Radiokarbonová data ze Stehelčevse - Homolky, Kutné Hory - Denemarku a nyní i z Prahy 9 - Miškovice a Úholiček (Erné - Dobeš et al. 2007, 86) vymezují pro řivnáčskou kulturu dobu zhruba od 30. do 29./28. stol. před n. l. Podle toho by starší řivnáčský stupeň – a tedy i jižní (a snad i severní) řivnáčský sídlištní areál v prostoru klučovské pískovny – spadl blíže k r. 3000 před n. l.

4.4.3. Klučov a starší stupeň řivnáčské kultury

Na vznik řivnáčské kultury jako závěrečné formace české větve badenského okruhu existují dvě koncepce: podle jedné se vyvíjí z kamýckého stupně českého Badenu (Neustupný 1959), podle druhé je jejím raným stadiem tzv. protořivnáčský stupeň, v jehož náplni nad badenskými prvky již převažují prvky vlastní řivnáčské kultury (Pleslová-Štiková 1972; 1973a; srv. též Ehrich - Pleslová-Štiková 1968, 149). Porovnáváme-li výchozí materiál, o němž se obě hypotézy opírají – u E. Neustupného to jsou jámy z Kamýku, Dřetovic a hrob z Velvar, u E. Pleslové navíc ještě sídlištní objekty ze severočeských Lovosic a Trnovan – vidíme, že se jedná o stejné soubory, v nichž jsme v kap. 4.4.1 nacházeli analogie ke skupině starších typů z Klučova. Výpověď keramiky z Klučova, co se kulturní příslušnosti týče, je s ohledem na její početnost přesvědčivější a vcelku jednoznačná: skupina starších typů je zde integrální součástí

souborů, ve kterých dominantní podíl mají tvary klasické řivnáčské kultury, zatímco typy klasické badenské keramiky tu chybějí.

Období přechodu z badenské do řivnáčské kultury se tedy ukazuje v poněkud jasnějším světle. Vezmeme-li za kritérium odlišující řivnáčskou kulturu od badenské tak charakteristické a v keramických souborech běžné znaky, jako (a) *slámování* povrchu zásobních nádob, které v klasickém Badenu prakticky chybí, (b) plně vyvinutá *ucha typu ansa lunata* na džbáněch, koflíčích a hmoždířích, (c) *nové tvary a výzdobné prvky*, v badenské kultuře neznámé, pak je třeba většinu souborů řazených dnes do kamýčského či protořivnáčského stupně klasifikovat jako řivnáčské. Rozdíl mezi nimi a keramikou z klasických řivnáčských výšinných sídlišť je přitom natolik výrazný a dobře čitelný, že opravňuje vyčlenit je jako reprezentanty počátečního stadia nově se formující řivnáčské kultury, jako její starší stupeň. V jeho výbavě vedle typů jemu vlastních převažují tvary klasické řivnáčské kultury, jejího středního stupně (srv. *kap. 4.4.1; obr. 23*). Ve středočeské oblasti toto období reprezentuje zatím nejúplněji právě keramika z Klučova, v severočeské oblasti pak rozsahem podstatně menší soubory z Bíliny, Litoměřic, Lovosic a Velkých Žernosek (*Zápotocký v tisku*).

5. Sídlištní areál kultury kulovitých amfor

Na rozdíl od předchozí řivnáčské situace je dokladů sídelní aktivity KKA na zdejší poloze podstatně méně. Kromě jednoho jámového objektu k nim lze přičíst ještě intruze keramiky KKA ve dvou řivnáčských polozemnicích a výskyt keramiky materiálové třídy 2a, 2b v dalších třech řivnáčských objektech.

Jámový objekt č. 20a oválného půdorysu 2,6 x 2,1 m, hl. 80 cm, obsahoval kromě drobných zlomků řivnáčské keramiky (80 zl., *obr. 8: 1–7*, vše materiálová skupina 1) početný soubor KKA; z ca 280 zlomků se podařilo sestavit 1 nádobu, dalších 12 tvarů je z větší či menší části kresebně rekonstruovaných (*obr. 9: foto 7: 2–6*); materiálem náležejí výlučně skupinám 2a, b, charakteristickým pro hrnčířskou produkci této kultury (*viz pozn. 2*).

Jako **intruze** se keramika KKA nalezla ve dvou řivnáčských objektech: v polozemnici A (zlomky čtyř nádob, *obr. 10: 1–4.6*) a v polozemnici C (zlomek zdobeného ucha džbánu či koflíku (mat. 1; *obr. 13: 4*, profil chybně jako mat. 1).

Výskyt **keramiky materiálové třídy 2a, b**, typické pro hrnčinu KKA, jsme pozorovali v dalších třech řivnáčských objektech: v silu 2 čtyři atypické zlomky (mat. 2a), v silu 12 zlomek hrdla a plecí amforovitě nádoby (mat. 2a) a v polozemnici B zlomek okraje hrnce typu C2 (*obr. 12: 21*, mat. 2b?, kresba profilu jako mat. 1).

Movité artefakty

Keramika

Zdobená keramika KKA se zde vyskytla pouze jako intruze v řivnáčských objektech. V polozemnici A jí patří zlomky tří nádob: amfory s motivem dvou pásů

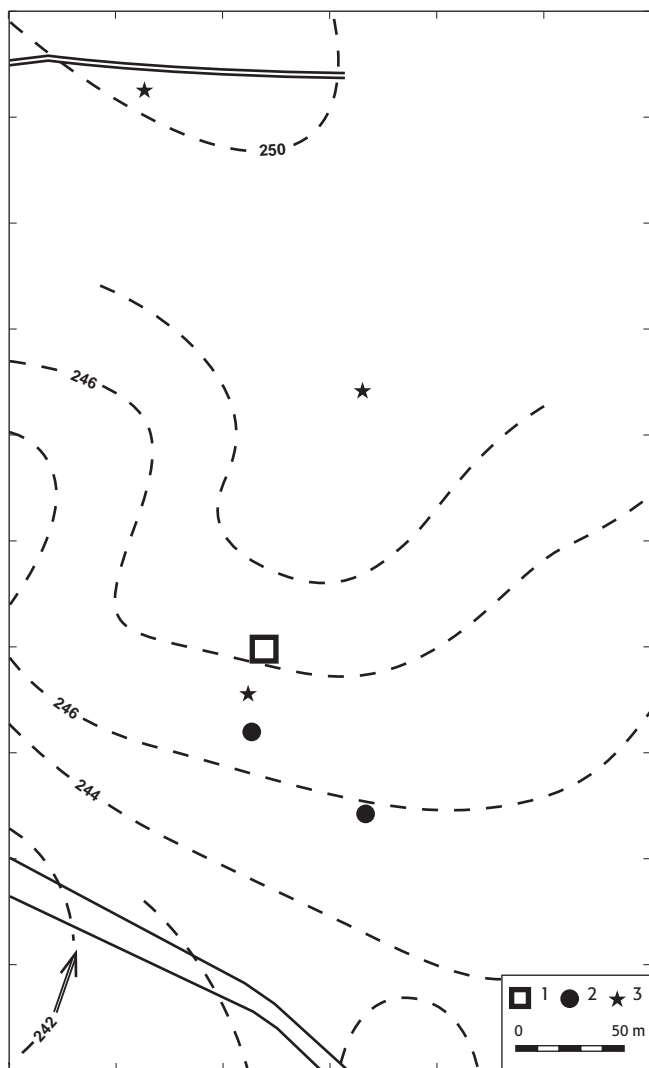
šňůr proložených řádkem trojitých zavěšených šňůrových půlobloučků, amfory s motivem pásů šňůr střídavých trojitou šňůrovou klikátkou (*obr. 10: 1–3*, obě mat. 1) a mísy s motivem složeným z dvojřádku hlubokých kruhovitých vpichů a řádku trojitých šňůrových trojúhelníků na nasazení hrdla a na plecích (*obr. 10: 4*, mat. 2). Z polozemnice C je střep ucha džbánu či koflíku s motivem tří svislých šňůr na svrchní ploše (*obr. 13: 4*, mat. 1).

Soubor nezdobené užitkové keramiky z objektu 20a naopak sestává ze zásobních nádob postrádajících charakteristickou výzdobu. Výrazně převažují hrnce (10 ks, *obr. 9: 1–7, 9–11*; mat. 5x 2a, 5x 2b) nad rozměrnými amforovitými tvary (4 ks: amfora s bohatou plastickou výzdobou /*obr. 9: 8/*, z dalších dvou jen ucha /*obr. 9: 13/* a nevyobrazeno, vše mat. 2b; amforovitá mísa /*foto 7: 2/*, mat. ?). Ze zásobních nádob neurčitého tvaru, nejspíše hrnců, se vyskytly též střepy s nevýrazně svisle slámovaným povrchem (mat. 2a). Mezi atypickými střepy materiálové skupiny 2 nechybí zlomky den všech čtyř forem vlastních sídlištní keramiky KKA: dna plochá (d1), měkce odsazená (d2), nožkovitá (d3) a zaoblená (*obr. 9: 14–16*). Z picích tvarů je tu jen *pohárek* (*obr. 9: 12*; mat. 2a). Výzdoba se omezuje na plastické prvky: pupky, lišty, unikátní je motiv z hladkých lišt na amfoře (*obr. 9: 8*). Repertoár nezdobené užitkové keramiky doplňuje zlomek *kónického poháru* či *hluboké misky* s lištovitě zesíleným okrajem (*obr. 10: 6*), nalezený spolu se třemi zdobenými střepy KKA (srv. *výše*) jako intruze v polozemnici A.

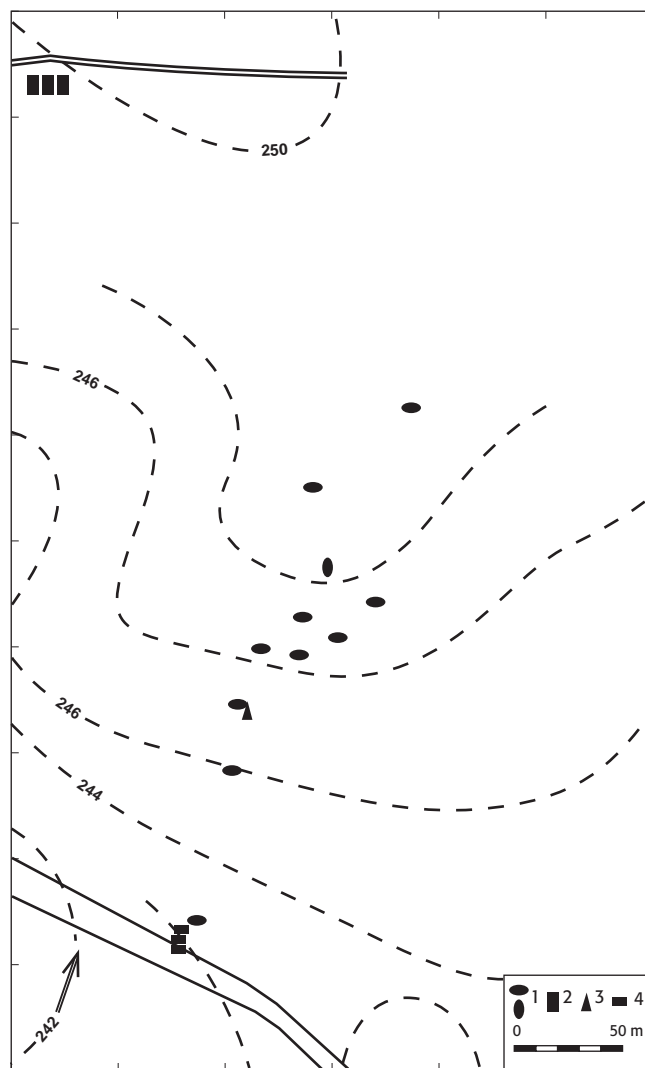
Skupinová příslušnost. Zdobená keramika se vcelku jednoznačně hlásí ke slezské KKA; analogie k jednotlivým výzdobným prvkům lze uvést jak z českých, tak polských a moravských lokalit (kupř. *Hájek – Vlček 1956; Peška 1999; Šmíd 1999*).

Typy nezdobené užitkové keramiky z objektu 20a jsou naopak skupinově nevyhraněné. Soubor představuje první nález tohoto sortimentu z prostředí slezské KKA na území Čech. Nezdobená „kuchyňská“ keramika nebyla donedávna prakticky známá ani v západní skupině. Její repertoár ukázala teprve analýza polozemnice z Lovosic a několika dalších souborů ze severozápadních Čech (*Zápotocký – Dobeš 2000*). K hrncům a amforám (*obr. 9*) nacházíme bližší i vzdálenější analogie na sídlištních obou skupin, slezské na Moravě, ve Slezsku a Polsku (kupř. *Peška 1997, obr. 2; Zezulová 2002; Wiślański 1966; 1979*) i západní (*Beier 1988; Zápotocký – Dobeš 2000*). S motivy složenými z hladkých horizontálních a obloukovitých žeber, jaké zdobí amforu na *obr. 9: 8* a v našem prostředí jsou zatím bez analogií, se setkáváme ve středním Polsku (*Wiślański 1966, ryc. 1: 8; 25: 11; 30: 8 ad.*).

Za určující pro skupinovou příslušnost zdejší keramiky považujeme její zdobený segment – a ten ji, stejně jako geografická poloha lokality, řadí vcelku jednoznačně k české enklávě slezské skupiny KKA. Jiné artefakty než keramika se z inventáře KKA na lokalitě nenalezly – i když jistě pochybnosti lze mít v tomto ohledu o antropomorfní plastice z řivnáčské chaty C (srv. *kap. 4.3.1*). V zásypu objektu 20a se kromě střepového materiálu vyskytla už jen mazanice a škeble.

Obr. 24. Klučov, písčovina „Na vrchu“. Objekty a nálezy keramiky kultury kulovitých amfor (KKA): **1** – jáma obj. 20a; **2** – intruze keramiky KKA v polozemnicích A, C; **3** – intruze keramiky materiálové třídy 2a,b (KKA?) v objektech 2, 12, B. — **Abb. 24.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Objekte und Keramikfunde der Kugelamphoren-Kultur (KAK): **1** – Grube Obj. 20a; **2** – Intrusion der Kugelamphoren-Keramik in den Grubenhäusern A, C; **3** – Keramik-Intrusionen der Materialklassen 2a,b (KAK?) in den Objekten 2, 12, B.

Obr. 25. Klučov, písčovina „Na vrchu“. Kostrové hroby: **1** – kultura se šňůrovou keramikou (V–Z/Z–V a S–J orientace); **2** – eneolit/starší doba bronzová; **3** – kostrový pohřeb v řivnáčské jámě 10; **4** – nedatované hroby s pohřby v natažené poloze. — **Abb. 25.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Skelettgräber: **1** – Schnurkeramische Kultur (O–W/W–O und N–S-Orientierung); **2** – Äneolithikum/ältere Bronzezeit; **3** – Knochenbestattung in Řivnáč-Grube 10; **4** – nicht datierbare Gräber mit Bestattungen in Strecklage.

Struktura a datování sídlištního areálu

Rozsah areálu zřejmě nebyl velký: soudíme tak podle rozmístění jámy 20a a obou objektů s intruzí keramiky KKA, jejichž max. vzdálenost nepřesahuje 100 m (obr. 24). Tyto objekty se nacházely v prostoru jižní části řivnáčského areálu, tedy blíže k úpatí nevýrazného hřbetu, na němž se tento areál nacházel. Tvar a rozměry objektu 20a pak naznačují, že spíše než polozemnicí či její torzo představoval rozměrnou jámu, primárně zásobní nebo exploatační, druhotně odpadkovou. Kolekce běžné kuchyňské hrnčiny v jeho výplni napovídá, že kdesi v okolí existovalo obydlí; v takovém případě by v úvahu nejspíše přicházel dvojpodlažní kulový dům typu, jaký byl odkryt na sídlišti KKA ve Vávrovicích u Opavy (Zezulová – Šedo 2003, obr. 2).

Chronologický vztah k řivnáčskému osídlení naznačuje horizontálně stratigrafická situace objektu 20a,

situovaného v samém centru jižního řivnáčského sídlištního areálu (obr. 24). Kulturně „čistý“ soubor nezdobených užitkových nádob z jeho výplně, které naopak v objektech obou řivnáčských sídlištních areálů chybějí, je pak dokladem přítomnosti sídlištního prostředí KKA na zdejší poloze. Pokud jde o zdobené zlomky KKA z objektů A a C, lze je s maximální pravděpodobností považovat za mladší intruzi v obou řivnáčských polozemnicích. Že by východní KKA byla současná už se starším řivnáčským stupněm, jak uvažovala E. Pleslová-Štiková (1981) právě podle nálezy situace těchto zdobených zlomků, je nepravděpodobné i proto, že keramika této skupiny vystupuje v kontextu obou stavebních fází Denemarku, které spadají až do doby středního a mladšího řivnáčského stupně. To vše jsou důvody, které nás vedou k závěru, že objekt 20a a zmíněné intruze jsou pozůstatkem samostatné sídelní fáze KKA, následující po sídelní fázi řivnáčské.

Z druhé strany zase pohřebiště *kultury se šňůrovou keramikou*, jehož jeden hrob (20b) zčásti překryl jámu 20a, se jako celek ukazuje vertikálně i horizontálně stratigraficky mladší než osídlení řivnáčské a kulovitých amfor.

6. Pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou

Stopy po obou předchozích střeženeolitických kulturách překryl po jistém časovém intervalu pohřební areál mladoeneolitické kultury se šňůrovou keramikou čítající 11 kostrových hrobů (obr. 18, 19, 25; tab. 2).

Poloha pohřebiště, rozmístění hrobů. Pohřebiště bylo situováno, stejně jako jižní řivnáčský areál, na nevýrazném jazykovitém hřbetu vybíhajícím z náhorní pláně k jihu. Rozmístění hrobů v řídkém pásu napříč celou plochou zaniklého řivnáčského sídliště je nápadné a působí až demonstrativně. Pás hrobů se táhl středem hřbetu od severu k jihu v délce 265 m, přičemž klesal z úrovně 249 m n. m. (hrob K h1) na 246 m n. m. (hrob K h15). Vzdálenost mezi hroby kolísala od 20 do 70 m, což odpovídá představě, že jednotlivé hroby původně kryly mohylové násypy (Neustupný 1965, 409; Buchvaldek 1967, 64).

Oba krajní hroby pohřebiště, K h1 na severním a K h15 na jižním konci pásu, oba dle orientace ženské a bez výbavy, dělila relativně značná vzdálenost – 60 a 70 m – od střední skupiny hrobů. Ta sestávala z devíti hrobů seřazených do S–J linie, zčásti zdvojené, dlouhé ca 140 m. Rozestupy mezi hroby střední skupiny měřily od 20 do 38 m. Rozdíly v jejich výbavě jsou dané pohlavím, rituálními zvyklostmi a také podmínkami výzkumu, které zavinily nedostatečnou dokumentaci většiny hrobů.

Podle antropologického určení (6 hrobů: K h1, 3–7) a orientace hrobových jam, pro tuto kulturu typické (muži Z–V, ženy V–Z: Fischer 1956, 136; Buchvaldek 1967, 71) zde v pěti hrobech byli uloženi muži (K h3, 4, 6, 7, 9), v pěti ženy (K h1 – dětský, 2, 5, 11, 15), hrob poledníkové orientace K h13 není kulturně určitelný. Zajímavé je rozmístění hrobů z hlediska pohlaví: zatímco všech pět mužských hrobů tvoří jádro centrální skupiny, z pěti hrobů žen leží dva na severním a dva na jižním konci pohřebiště, zatímco pátý – hrob K h5 vybavený čtyřmi nádobami – se nachází při středu centrální skupiny.

Výbava hrobů. Z celkového počtu 11 hrobů byly 3 hroby bez inventáře. Zbývajících 8 hrobů obsahovalo nádoby, tři z nich ještě další artefakty – broušené sekerky-teslice (3 hroby), štípané nástroje (2 hroby) a měděné (?) ozdoby (1 hrob). Výčet (od S k J):

K h1: kostrový pohřeb dětský, V–Z; bez milodarů.

K h2: kostrový pohřeb, dle V–Z orientace a výbavy žena; pohár B3f, teslice, zlomky měděných (?) ozdob.

K h3: dospělý muž, S–J; 1 nádoba údajně „šňůrová“.

K h4: dospělý muž?, Z–V; 3 nádoby (amfora A5, amfora Ax, mísa H), teslice, sílexová čepel.

K h5: dospělá osoba, dle V–Z orientace žena; 4 nádoby (amfora Ax, pohár B3f, džbány C2–4, Cx).

K h6: dospělý muž, Z–V; 1 nádoba (amfora Ax), sílexová teslice, 3 sílexové nástroje (čepel, 2 škrabadla).

K h7: dospělá osoba, dle Z–V orientace muž; 1 nádoba (amfora Ax).

K h13: (= obj. 20b); zbytky kostry neurč. orientace v hrobové jámě S–J; střepy nádob „k. šňůrové“.

K h9: kostrový pohřeb, dle Z–V orientace muž, bez výbavy.

K h11: kostrový pohřeb, dle V–Z orientace žena; 2 nádoby (amfora A5 a neurč.).

K h15: kostrový pohřeb, dle V–Z orientace žena; bez milodarů.

Keramika. Z tvarů nejpočetněji zastoupené jsou *amfory* (6 ks z hrobů K h4–7, 11). Typově určitelné podle klasifikace M. Buchvaldka (1967; 1986) jsou jen dvě amfory z výbavy hrobů K h4, 11, obě typu A5 (obr. 18: 10; 19: 9). Dva *poháry* náležejí typům B3f (obr. 19: 3 z hrobu K h5) a B5g (obr. 18: 5 z hrobu K h2). Ze dvou *džbánů* z hrobu K h5 se dochoval jen džbán obr. 19: 2. Tvarově je blízký českým typům C 2 až 4, ovšem jeho výzdoba – motiv plastické klikatky proložené kroužky – je v českém prostředí unikátní; přesné analogie k ní nalezneme na mohylnicích moravské mladší šňůrové keramiky na Vyškovsku (Letonice, Rousínov - Rousínovec: Šebela 1999, 88, 180, Pl. 44: 2; 47: 7; 93: 6). Také nezdobená dvojúčá *mísa* obr. 18: 9 z hrobu K h4, blízká typu H2 (Buchvaldek 1986, obr. 46), představuje tvar v českém prostředí dosud nevidovaný; shodně profilované nezdobené mísy jsou známé z hrobů mladší k. šňůrové na Moravě (Šebela 1999, P59:2, 94:199: 4) a tvarově jsou jim blízké i některé mísy schönfeldského typu, pro které je též charakteristická dvojice uch posazených blíže sebe (Wetzel 1979; na Moravě mísa schönfeldského typu s prohnutým odsazeným hrdlem ze Smržic: Šebela 1999, Pl. 105: 11).

Broušená industrie. Dvě sekerky – teslice, jedna s nevýrazně asymetrickým ostřím z hrobu K h2 (obr. 18: 4), druhá s kopytovitým ostřím z hrobu K h4 (obr. 18: 8), mají na rozdíl od standardních seker této kultury hlazené všechny stěny.

Štípaná industrie se našla ve dvou hrobech: K h4 (čepel) a K h6 (čepel, sekera a 2 škrabadla). Obě čepele se délkou (78 a 84 mm) řadí do méně početné skupiny dlouhých čepelí (Popelka 1992). Sílexová sekera (obr. 19: 7), vzhledem k asymetrii ostří sloužící též spíše jako teslice, patří naopak k artefaktům v české skupině k. šňůrové vzácným; uváděné jsou zatím jen ze SZ Čech (Brňany, Břešťany, Čachovice, Trmice: Buchvaldek 1986, 92; Neustupný – Smrž 1989, 313; Popelka 1992, 90). Častěji se vyskytují na Moravě, kde je ze šňůrových hrobů známo již 13 exemplářů (Přichystal 1999, 214).

Měděné (?) ozdoby ve tvaru drátěného kroužku či závitů spirálky a jedné nebo dvou trubiček z tenkého plechu patřily k výbavě hrobu K h6 (obr. 18: 1–3). První druh ozdob (typ A1a či b podle R. Šumberové 1992) je znám už z více českých lokalit k. šňůrové, druhý – trubičky z tenkého plechu typu A7a – jen z mladošňůrového hrobu 3 z pohřebiště v Dřevčicích (Buchvaldek 1955, 224, obr. 126; Šumberová 1992, 122).

Datování v rámci české skupiny k. šňůrové není s ohledem na stav hrobové výbavy jednoznačné. Starším prvkem jsou zde amfory A5, řazené do náleзовé skupiny II, zatímco všechny zbývající blíže datovatelné tvary – poháry B3f, B5g, džbány, mísa a patrně i měděné (?) ozdoby – se hlásí k náleзовé skupině III (Buchvaldek 1986). Podle hrobové výbavy tedy lze určit relativní stáří pouze u čtyř hrobů: z nich jeden (K h11) spadá do II., jeden (K h4) do II./III. a dva (K h2, 5) do III., nejmladší náleзовé skupiny k. šňůrové.

Vztah pohřebiště vůči dvěma předchozím eneolitickým kulturám zajišťují kromě jednoznačné horizontálně stratigrafické situace také intruze řivnáčské keramiky v zásepě pěti hrobů (K h3, 4, 6, 9, 11) a superpozice hrobu 20b nad jámou k. kulovitých amfor obj. 20a – vše souhlasně svědčící o založení pohřebiště až po opuštění sídlištních areálů obou kultur.

Pozice v ekumeně. Nejbližší nálezy k. šňůrové jsou z katastrů Bylan a Českého Brodu; ze samotného Klučova byl dříve znám jen ojedinělý nález amfory z muzea v Českém Brodu (*Buchvaldek 1967*, 138). Podle dosud zveřejněných přehledů a soupisů nepřesahuje počet lokalit této kultury ve východní části středních Čech čísla 30 (*Buchvaldek 1967; 1982; 1987*), je tedy podstatně nižší než ve středních a SZ Čechách. Klučovské pohřebiště se počtem 11 hrobů (8 s milodary, 3 bez výbavy) počítá k pohřebištím střední velikosti. Do stejné kategorie spadají i další tři pohřebiště z této oblasti: Bylany (12 hrobů), Kouřim (12 hrobů) a Ohrada (14 hrobů). Nápadný je zde výskyt džbánů moravského typu, související snad s blízkostí komunikačních směrů spojujících střední Čechy s Moravou (užívání těchto směrů naznačují nálezy sekeromlatů a seker k. šňůrové při trase někdejší Haberské zemské stezky: *Zápotocký 2002*, 186, obr. 44).

7. Závěr

Záchranný výzkum v pískovně „Na vrchu“, ca 0,5 km východně od klučovského hradiště, probíhal pod vedením J. Kudrnáče v souladu s postupem těžby od 60. let do r. 1977 (*kap. 1, 2*). Objekty zjištěné na ploše ca 14 ha náležely třem eneolitickým kulturám: řivnáčské, k. kulovitých amfor a šňůrové. Přítomnost mladších kultur je zde jen stopová (hrob a jáma z mladší doby bronzové, čtyři nedatované kostrové hroby). Blíže nedatovatelná (eneolit – starší doba bronzová) je skupina tří hrobů s pohřby ve skrčené poloze – z nich jeden byl v kamenné skřínce – odkrytá na severním okraji skrývky (*kap. 3*).

1. Nejstarší osídlení polohy „Na vrchu“ je ze **staršího stupně řivnáčské kultury** (*kap. 4*). Z této doby zde výzkum zachytil dva sídlištní areály, oba situované při jižním okraji rozlehlé náhorní pláně.

K **severnímu areálu** náleží čtveřice objektů při severním okraji skryté plochy, lze proto předpokládat, že představují okraj většího sídlištních areálu pokračujícího dále k severu.

Jižní areál, ca 150 m na JV od předchozího, je naopak výjimečným případem, kdy se zdařilo odkrýt sídlištní útvar v celém jeho rozsahu. Z hlediska polohy jde o lokalitu situovanou ve zvýšené, avšak nestrategické poloze. Rozmístění objektů naznačuje rozsah osídlené plochy nepravidelně oválného půdorysu o výměře ca 1,7 ha. Z hlediska dosavadních poznatků o řivnáčských „otevřených“ sídlištních překvapuje značný plošný rozsah areálu i počet 32 objektů. Zdejší sídlištní jednotku interpretujeme jako pozůstatek osady rozložené na nevýrazném jazykovitém hřbetu (244–249 m n. m.), zřejmě krátkodobé, zaměřené na zemědělství a chov dobytka. Osu značně rozptýlené zástavby tvořila šestice obytných objektů seskupených do čtyř okrsků. Pět polo-

zemnic se síly a dalšími objekty (plochy I–V na *obr. 21a, b*) interpretujeme jako běžné usedlosti, šestá – polozemnice C (v „prázdné“ ploše VI) – s ohledem na nezvyklý tvar, výjimečný inventář (kolekce džbánů s ansa lunata, antropomorfní plastika) a izolovanou polohu při okraji areálu sloužila nejspíše jako stavba neprofánního účelu. Detailní analýza keramiky a dalších artefaktů datuje klučovský jižní a s jistou pravděpodobností i severní sídlištní areál do nově definovaného staršího stupně řivnáčské kultury.

2. Dokladem sídelní aktivity **slezské (východní) skupiny kultury kulovitých amfor** (*kap. 5*) je jámový objekt 20a a intruze její keramiky v řivnáčských polozemnicích. Stopy sídlištního areálu této kultury jsou zde překvapením, protože její sídliště jsou na českém území dosud vzácná a jáma 20a je vůbec první sídlištním objektem slezské KKA z Čech. Podobně i keramika z tohoto objektu představuje první soubor nezdobené užitkové keramiky této skupiny z našeho území. Cenným příspěvkem k stále probíhající diskusi o vzájemném poměru KKA a řivnáčské kultury je skutečnost, že areál KKA zde reprezentuje samostatnou sídlištní fázi následující po osídlení z doby staršího řivnáčského stupně.

3. **Kultura se šňůrovou keramikou** je třetí eneolitickou skupinou přítomnou v poloze „Na vrchu“ (*kap. 6*). Její pohřebiště sestává z 11 kostrových hrobů, původně zřejmě mohylových, seřazených do úzkého řídkého pásu přecházejícího v délce 265 m středem nevýrazného hřbetu, na němž se nacházely sídlištní areály obou předchozích skupin. Počtem hrobů je – vedle zhruba stejně velkých pohřebišť z Bylan, Kouřimi a Ohrady – teprve čtvrtým této kultury ve východní části středních Čech. Datované hroby spadají do II. (střední) a hlavně do III. (mladší) nálezové skupiny *M. Buchvaldka (1986)*.

Apendix 1

Zvířecí kosti z Klučova – pískovny „Na vrchu“

(*R. Kyselý*)

Úvod

Paralelně se zpracováváním eneolitických nálezů z výzkumu J. Kudrnáče v pískovně „Na vrchu“ byla patřičná pozornost věnována i zvířecím kostem. Ty bohužel neměly jasný a přehledně evidovaný osud a byly distribuovány na více místech (Archeologický ústav – Letenská 4, depozitář ARÚ – Kvíllice, depozitář ARÚ – Hněvkovice). Část materiálu byla asi ztracena a pravděpodobně z materiálůve nejbohatšího objektu (chata C = jáma 1/1974) byly (patrně L. Peškem) selektovány kosti turů, které tvoří nejzajímavější a nejobjemnější složku popisovaného souboru. Popisovaný soubor představuje nálezy, které se podařilo v roce 2007 shromáždit a dle zachované kontextuální evidence bezpečně (ve spolupráci s M. Zápotockým) datovat do eneolitu. Nicméně v rámci chaty C (a snad i dalších objektů) nemůžeme pokládat standardní kvantifikace zastoupení druhů za věrohodně vypovídající o původním složení fauny, právě kvůli zmíněné selekci turů

Chata C/1974 (počet fragmentů)	neurčeno	kostra, část kostry	hlava	horní čelist	spodní čelist	zuby - horní	zuby - spodní	krk	trup - krk	trup	pletenec lopatkový + sternum	humerus	radius + ulna	metatarsus, tarsus - dist. končetina	pánev	femur - stehno	patella	tibia	metacarpus, carpus - dist. končetina	metapodium	přístní články (přední i zadní)	Celkem
tur domácí			3	2			2			3	3		8	5	4	1	4	2		7	44	
prase domácí			2	4			1		1		1		2	1		1						13
ovce			1										1									2
ovce/koza			1				1		6		1	3	4	1								17
velký tur (pratur/zubr/vůl)			6	2	4	1	4	9	11	7	5	4	2	6	5		2	1	1	5		75
domácí tur/pratur			2	13		1			2	1			5	5								29
tur/jelen							1															1
malý přežvýkavec										1			1									2
prase		1	7	2	5							1			3							19
pratur			3	2						1	4	2	8	1	3		3	4	1			32
pratur/zubr	1									1	1	3	1	1		1					2	11
prase divoké						1									1							2
velký savec (velikost jelena-tura)	43		1	2				1	33					1	1		1					83
neurčeno - velikost divočáka/jelena	4																					4
středně velký savec (velikost psa-ovce-prasete)	22		2						17													41
neurčený savec	125								4						1							130
křepelka polní										1												1
holub hřivnáč																	1					1
Celkem	195	1	26	6	32	1	6	14	1	74	14	15	11	34	20	20	1	13	7	2	14	507

Tab. 5. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Zvířecí kosti z polozemnice C: počet fragmentů. — **Tab. 5.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Tierknochen aus Grubenhaus C: Fragmentzahl.

a následné předpokládané ztrátě některých dalších složek souboru. Za velice hodnotné považují ale metrické informace, které reprezentují tehdejší populace turů a budou předmětem srovnávacích analýz v rámci disertace autora posudku. Přehled všech shromážděných nálezů dle jednotlivých kontextů je v příloze (některá čísla sáčků byla uměle doplňována autorem posudku a nejsou originálními popisky). Přehled nálezů je v příloze seřazen dle daných kontextů a v rámci nich dle zoologické a anatomické příslušnosti.

Objekt 20a je archeologicky řazen do období kultury kulovitých amfor. Malá kontaminace řivnáčskou keramikou bude představovat zřejmě jen nevýznamné zkruslení celkových výsledků. Ostatní prezentovaný materiál je z objektů období staršího stupně řivnáčské kultury a je nekontaminovaný.

Řivnáčské objekty

Polozemnice C. Mnohé kosti jsou zachovány velkými fragmenty (polovina kosti apod.), a to i v případě dlouhých kostí končetin. Tento stav není zcela typický pro „průměrné“ kuchyňské odpadky. Také shromážděné a tedy minimální množství kostí v daném objektu (26,5 kg – ca 4 bedny materiálu – představujících pouze 507 fragmentů) ukazuje na nestandardní situaci. Nicméně, s výjimkou juvenilního prasete (viz *dále*) se nepodařilo sestavit celé skelety ani jejich části, které by mohly naznačovat rituální charakter (na artikulované nálezy neupozorňuje ani J. Kudrnáč v nálezové zprávě). Nenasvědčuje tomu ani činnost tafonomických faktorů pozorovaných na řadě kostí (3,5 % je opálena; 1,7 % je okousaná psy; 2,8 % nese „řeznické“ zásahy; přítomnost řady drobných fragmentů kostí více zoolo-

gických druhů). Soubor lze proto interpretovat jako koncentrovanou kumulaci odpadu v bývalé chatě, z něhož většina patrně představuje čerstvé odpadky.

Mezi savci jsou doloženi jen tuři, prasata a ovce/kozy. Nepřítomnost jiných divokých druhů než pratur a prase divoké je zarážející, stejně jako nepřítomnost psů. Výčet druhů doplňují dvě ojedinělé kosti ptáků (holub?hřivnáč a křepelka polní).

Početné a zejména hmotnostně v materiálu převládají kosti turů (srovnej *tab. 5, 6*). Podobně jako v objektu 20a lze obtížně určit poměr domácích a lovených, zde navíc patrně zkrusleno selekcí materiálu (viz *úvod*). Srovnáme-li ale obě tyto skupiny na základě selektovaných turů (tj. domácí tuři vs. pratur), pak mohou být domácí a divoká zvířata zastoupena podobně. Zde je třeba upozornit na silné zastoupení divokých turů (praturů). Kostí turů patří jedincům různého stáří a velikosti a reprezentují různé anatomické části. Měřitelné kosti turů se rozpadají do dvou velikostních skupin interpretovaných jako domácí a divoké, nicméně ve velikostní distribuci se zřejmě promítá i příslušnost k různým pohlavím. Přítomnost je i několik fragmentů rohových výběžků domácích turů a jeden celý roh pratura (dle štíhlosti a celkové velikosti asi samice; GL kolem 310 mm).

Prase je zastoupeno hlavně kostmi hlavy, zejména v případě domácích prasat je přítomna skupina dobře zachovaných větších částí čelistí s zuby. Tyto čelisti indikují jedince subadultní, ale i jedince starší – plně dospělé. Celkově jsou ale mezi prasaty výrazně zastoupeni juvenilní a subadultní jedinci, tak jak je běžné. V jednom sáčku bez označení byla přítomna lebka juvenilního prasete (4–6 měsíců). V jiném sáčku bez označení byla část skeletu juvenilního prasete, kterou je možno dle stáří ztotožnit s jedincem, jemuž patří lebka. Oba sáčky byly ulo-

Chata C/1974 (hmotnost)	neurčeno	kostra, část kostry	hlava	horní čelist	spodní čelist	zuby - horní	zuby - spodní	krk	trup - krk	trup	pletenec lopatkový + sternum	humerus	radius + ulna	metacarpus, carpus - dist. končetina	pánev	femur - stehno	patella	tibia	metatarsus, tarsus - dist. končetina	metapodium	prstní články (přední i zadní)	Celkem
tur domácí			506,4		44,0			227,8			593,1	894,5		472,2	385,2	1211,7	59,6	543,4	892,9		201,5	6032,3
prase domácí				63,3	441,7			12,8		12,3		45,3				50,7		17,4	27,3			670,8
ovce			16,9																7,4			24,3
ovce/koza			5,3					18,9		46,1		16,4	25,4		11,6				13,8			137,5
velký tur (pratur/zubr/vůl)			182,7	148,1	95,6	26,2	34,7	385,5		441,3	324,2	493,8	151,3	6,1	384,5	375,9		156,2	30,3	20,7	124,1	3381,2
domácí tur/pratur			226,3		1696,9		60,2			242,2	301,5				644,3				419			3590,4
tur/jelen								46,1														46,1
malý přežvýkavec											2,2											4,0
prase		182,5	224,6	36,1	165,2								8,9		33,3							650,6
pratur			807,5		110,6						167,5	1571,6	488,9	711,3	268,9	1144,0		1716,0	1398,2	57,8		8442,3
pratur/zubr	32,6											304,8	131,2		45,4	149,6		105,7	108,7		121,5	999,5
prase divoké							4,3									15,6						19,9
velký savec (velikost jelena-tura)	625,5		8,3		23,6				10,1	1127,7					13,3	12,9						1863,4
neurčeno - velikost divočáka/jelena	38,8																					38,8
středně velký savec (velikost psa-ovce-prasete)	91		2							54,5												147,5
neurčený savec	263									2,0					7,3							272,3
křepelka polní											0,1											0,1
holub hřivnáč																		0,4				0,4
Celkem	1050,9	182,5	1980,0	247,5	2577,6	26,2	99,2	691,1	10,1	1926,1	1388,6	3326,4	805,7	1189,6	1753,2	3001,0	59,6	2581,1	2899,4	78,5	447,1	26321,4

Tab. 6. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Zvířecí kosti z polozemnice C: hmotnost. — Tab. 6. Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Tierknochen aus Grubenhäuser C: Gewicht.

ženy v kontextu s ostatním materiálem z chaty C a patrně do této chaty patří, stoprocentně jisté to ale není (mohou náležet do jiného objektu z lokality Klučov).

Na rozdíl od objektu 20a jsou přítomny i kosti ovce/kozy (bezpečně určena jen ovce). Na rozdíl od prasete jsou u ovce/kozy téměř výlučně přítomny kosti postkraniální.

V materiálu bylo dále přítomno 12 artefaktů. Jejich determinace a popis je součástí přílohy. Většinou jde o šídla, případně dlátka. Nejdelší artefakt měří 28 cm.

Ostatní řívnácké objekty. Další materiál pochází z polozemnice A, sídlištní vrstvy kolem síla objektu 21 a malé množství z dalších kontextů. Tato část materiálu je opět složena z kostí turů, prasat a ovčí/koz, ojedinelé se objevil zajíc polní a lastury velevrubů (*Unio crassus*). Přítomna jsou domácí i divoká zvířata. Tento poměrně malý podsoubor neumožňuje bližší závěry (tab. 7).

Nálezy z období kultury kulovitých amfor (obj. 20a)

Patrně máme k dispozici nenarušený soubor všech kostí z daného objektu. Kostí jsou poměrně dobře zachované (tj. neerodované), sporadicky nesou zářezy nebo jsou poznamenány okusem psů. Jedna kost okousaná psem a pak silně erodována ukazuje, že soubor všech těchto kostí nemusí představovat svým tafonomickým původem jednotný celek (asi obsahuje čerstvé i starší odpadky). Byť jsou přítomny i větší části dlouhých kostí končetin turů, vesměs je materiál značně fragmentární, jak je typické pro jídelní odpadky.

Velká část kostí obratlovců nebyla přiřazena k domácí či divoké formě. Nelze proto spolehlivě odhadnout poměr lovených zvířat (tab. 8), patrně ale domácí slabě převažují. Spolehlivě domácí druhy jsou zastoupeny jen postkraniálními elementy skeletu. Naopak v případě srnce a pratury byly přítomny i fragmenty lebky. V souboru je přítomno poměrně velké množství lastur velevrubů, přičemž jiný druh než *Unio crassus* zjištěn nebyl. Škeble jsou zachovány buď vcelku nebo ve fragmentech.

Artefakt není přítomen ani jeden, nicméně je zde vcelku zachovaný shoz parohu srnce, nutně tedy nalezený v přírodě, který představuje potenciální materiál k výrobě nástrojů.

Apendix 2 Antropologické posudky

Kostrový pohřeb ze skřínkového hrobu na S okraji pískovny v Klučově – „Na vrchu“

(M. Blajerová)

K eneolitickým nálezům na klučovské lokalitě (Chochol 1953) přibyl v roce 1969 **skřínkový hrob** (= **hrob č. K h14/**). Obsahoval defektní pozůstatky skeletu mladé dospělé ženy (adultus I – 20 až 30 let). Povrch všech kostí, hnědavého zbarvení od světlých až k tmavším odstínům, je silně abradován kořínkovou korozi.

Postmortální poškození zasáhlo lebku zejména na její basi a v pravé spánkové a obličejové partii. Ve vertikální normě je obrys mozkovny protáhlé pentagonoidního tvaru. Okcipitální obrys má

Řivnáčské kontexty - bez chaty C												Celkem	
	neurčeno	hlava	zuby - spodní	spodní čelist	trup	pletenec lopatkový + sternum	humerus	pánev	femur - stehno	tibia	metatarsus, tarsus - dist. končetina		lastura
prase domácí			2										2
ovce/koza			1								1		2
velký tur (pratur/zubr/vůl)		1			6		1	2					10
domácí tur/pratur		1						1	1				3
prase		1		1			1						3
pratur							1		1				2
pratur/zubr					1								1
zajíc polní										1			1
velký savec (velikost jelena-tura)	10				2								12
neurčeno - velikost divočka/jelena	1												1
středně velký savec (velikost psa-ovce-prasete)	3				2	1	1			1			8
neurčený savec	5												5
velevrub tupý												2	2
velevrub	2												2
Celkem	21	3	3	1	11	1	4	3	2	2	1	2	54

Tab. 7. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Zvířecí kosti z řivnáčských objektů (kromě polozemnice C). — **Tab. 7.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Tierknochen aus den Řivnáč-Objekten (außer Grubenhäuser C).

Obj. 20a / 1973 (počet fragmentů)												Celkem					
	neurčeno	hlava	zuby - spodní	spodní čelist	krk	trup	humerus	radius + ulna	metacarpus, carpus - dist. končetina	pánev	femur - stehno		tibia	metatarsus, tarsus - dist. končetina	pletenec lopatkový + sternum	prstní články (přední i zadní)	lastura
tur domácí					1		1				2	1	2				7
prase domácí										1							1
velký tur (pratur/zubr/vůl)						1	3	2			1	1	2	2	1		13
domácí tur/pratur				1				1	1		1	2	1				7
domácí/divoké prase			1	3					1	1							6
pratur		1		1							1	1					4
srnec obecný		1												1			2
velký savec (velikost jelena-tura)		5				1											6
středně velký savec (velikost psa-ovce-prasete)		8									1						9
neurčený savec		2															2
velevrub tupý																9	9
velevrub																8	8
Celkem	15	2	1	5	1	2	4	2	1	1	5	6	7	3	2	17	74

Tab. 8. Klučov, pískovna „Na vrchu“. Zvířecí kosti z objektu 20a: počet fragmentů. — **Tab. 8.** Klučov, Kiesgrube „Na vrchu“. Tierknochen aus Objekt 20a: Fragmentzahl.

oblouk střední výšky, stěny sbíhavé a basi pravděpodobně rovnou. Při pohledu z normy laterální vidíme ploše utvářenou glabellu i arcus superciliares, dobře klenuté čelo, plochou linii temenního profilu a protažený týl. Švy na této gracilní lebce jsou dosud otevřené. Obličej byl dolů sbíhavého obrysu, mesognathní, středně výrazného reliéfu, se středně vysokou a hranatou očnicí, úzkým a mělkým kořenem středně prominujícího, středně širokého nosu a přilehlými ossa zygomatica. Dolní čelist, jež je poškozena v bradové části, má nízké tělo, ramena středně šikmá, středně dlouhá a úzká invertovaná gonia. Zuby, pokud nejsou postmortálně ztracené, vykazují plošné otření žvýkacích plošek od slabého po silné (podle doby prořezání a užívání). Korunky některých zubů, zejména dolních špičáků a třetích stoliček, jsou zřetelně poznamenány nehlubokými vroubkovitými rýžkami (pravděpodobnost horečnatého onemocnění v době jejich vývoje). U třetí pravé dolní stoličky stojí za povšimnutí její pětihrbolková korunka a třívětvenatý kořen.

Postkranialní skelet má zachovány téměř všechny své části, některé s malými defekty – např. kosti stehenní a holenní, jiné s poškoze-

nými většího rozsahu – kosti klíční, ramenní, vřetení, loketní, lýtkové, česky, a zbývající alespoň ve fragmentech – obratle, žebra, kosti hrudní, lopatky, kosti pánevní, kosti křížové a kůstky vlastní ruky a nohy. Jejich gracilní stavbě odpovídá i reliéf svalových úponů, až na ulnu a femur; na proximálním konci kosti loketní výrazně vytvořená crista supinatoria se rozšiřuje do znatelného hrbolku (tuberculum supinatorium) a na kosti stehenní zjišťujeme trochanter tertius.

Závěr: Eneolitický skříňkový hrob č. K h14 patřil mladé dospělé ženě gracilní tělesné stavby a s celkem odpovídajícím reliéfem svalových úponů, jež zemřela ve věku mezi dvaceti a třiceti lety (adultus I). Její delší lebka (délkoširokový index 75,1 – mesokranie, ale na úplné hranici k dolichokranii) měla středně široké až širší čelo (frontoparietální index 68,4 – metriometopie blíže k eurymetopii) a středně vysokou očnici (očnicový index 77,5 – mesokonchie). Nos, podle aspektivního pozorování, byl nejspíš

střední. Tělesná výška, vypočítaná z délek kostí stehenních a holenních podle tabulek Manouvrierových (Martin – Saller 1957, 592), je střední (155 cm). Výrazné oploštění proximálních konců kostí dolní končetiny – předozadní u femuru (index platymerický 66,6 – hyperplatymerie) a transversální u tibie (index knemický 62,2 – platyknie), odpovídá historickému stáří nálezů. Po typologické stránce můžeme ženu ze skřínkového hrobu přiřadit k příslušníkům eneolitických mediteranoidních populací.

Lidské kostrové pozůstatky z hrobů kultury se šňůrovou keramikou z Klučova

(J. Chochol)

Lidské kostrové pozůstatky z pěti hrobů šňůrové kultury odkrytých při záchranném výzkumu J. Kudrnáče v letech 1972–73:

Kostrový hrob 14 (K h3) z 21. 12. 1972 (inv.č. Ao 6702)
Několik zlomků lebky a fragmenty většiny kostí postkraniiálního skeletu.

Mozkowna robustnější, glabella a arcus superciliares silně vytvořené, lebeční švy aspoň zčásti synostosované. Kořen nosu široký a hluboký. Ramena dolní čelisti šikmá, krátká a široká, gonia slabě invertovaná. Otřeni dochovaných čtyř zubů střední až silné, zuby bez kazů.

Postkraniiální skelet robustnější s mohutně vyvinutým reliéfem svalových úponů; značné absolutní velikosti. Pánev výrazně mužského typu. Aspektivně hyperplatymerie a výrazná platyknie.

Závěr: Dospělý muž (věkový stupeň adultus II, 30–40 r.) větší, robustnější a svalovité postavy.

Kostrový hrob K h4 z 19. 2. 1973 (inv.č. Ao 6703)

Fragmentární lebka a poskraniiální skelet.

Mozkowna gracilní, výrazněji modelovaná, postmortálně mírně deformovaná. Vertikální obrys protáhlý pentagonoides, okcipitální obrys vysoký oblouk s rozbíhavými stěnami. Čelo ubíhavé, temeno stoupající k vertexu, týl klenutý až protažený. Lebeční švy synostosující. V pravé polovině lambdového švu větší počet vsutých kůstek. Dolní čelist nízká s výraznou bradou, ramena úzká, středně dlouhá a ve střední poloze. Otřeni zubů silné, z dochovaných osmnácti zubů sedmáct bez kazů; z první pravé horní stoličky zbývají jen ohlazené pahýly kořenů, korunka intravitálně odlomena pravděpodobně v důsledku rozsáhlého kazu.

Postkraniiální skelet se středně silně vytvořeným reliéfem svalových úponů; absolutní velikosti střední. Na ulně výrazná crista supinatoria, pánev mužského typu. Mírná dekalifikace (výraznější u žeber a pánve).

Závěr: Plně dospělý jedinec (věkový stupeň maturus) dosti štíhlé, ale svalovité postavy, spíše muž než žena.

Kostrový hrob K h5 z 6. 3. 1973 (inv.č. Ao 6701)

Několik fragmentů lebky, ruky a některých kostí dolních končetin.

Mozkowna středně robustní s výraznějším reliéfem svalových úponů. V prostoru levého ušního otvoru zelenavé zbarvení mědi. Tělo mandibuly středně vysoké, brada poměrně slabě vytvořena. Končetinové kosti gracilní s výraznějším a ostře modelovaným reliéfem svalových úponů.

Masivnost a výrazný reliéf mozkovny a mandibuly, prostorná a široká čelistní jamka, velký ušní otvor a pravděpodobně větší processus mastoideus odpovídají mužskému typu. Význačná gracilita končetin zase odpovídá variačnímu rozmezí typu ženského. Rozhodující znaky pro určení pohlaví nejsou zachovány.

Závěr: Dospělý jedinec velmi štíhlé, ale šlachovité postavy.

Kostrový hrob K h6 z 5. 3. 1973 (inv.č. Ao 6700)

Fragmentární lebka a postkraniiální skelet.

Mozkowna dlouhá (188), střední (148?), mesokraní (78,8?), metriometopní (70,3?), středně robustní, vertikální obrys protáhlý ovoides, v okcipitálním obrysu vysoký oblouk. Glabella a arcus superciliares silně vytvořené, čelo ubíhavé, profil temene stoupající k vertexu, týl klenutý. Lebeční švy synostosované. Velké a špičaté processus mastoidei. Očnice nízká a hranatá, kořen nosu široký a hluboký, zygomatica spíše vysedlá. Tělo mandibuly vysoké, brada silně vytvořená, ramena široká, středně dlouhá a ve středně šikmé poloze. Gonia mírně evertovaná. Otřeni zubů silné, skus pravděpodobně kleštvitý. Dochovaných 13 zubů bez kazů, části čelistní bez intravitálních ztrát. Při kořeni prvé stoličky vlevo nahoře ostičkové ložisko.

Postkraniiální skelet robustnější s mohutným reliéfem svalových úponů, absolutní velikosti značné. V oblasti loketních a zápěstních kloubů mírně arthrotické změny, slabě vyjádřené též na krčním obratli a lopatce. Na femuru vytvořena crista lateralis. Stehenní kosti hyperplatymerní (72,2), holenní kosti hyperplatyknierní (52,6). Tělesná výška podle délky radie 171 cm, velká.

Závěr: Zlomkovitě zachovaná kostra plně dospělého muže (věkový stupeň maturus I, 40–50 let) vyšší, robustnější a svalovité postavy. Antropologický typ v základu cromagnoidní.

Kostrový hrob K h7 z 23. 3. 1973 (inv.č. Ao 6704)

Fragmentární lebka a kostra.

Mozkowna gracilní, lebeční švy nesynostosované. Neobvykle široký čelní výběžek lícní kosti. Dolní čelist vysoká se slabě vytvořenou bradou, ramena široká, krátká a ve střední poloze. Gonia evertovaná. Dochované zuby (15) bez kazů, funkční otřeni střední.

Kostra gracilní s mohutně vytvořeným reliéfem svalových úponů, absolutní velikosti střední. Mimořádná šířka dolní hlavice humeru. Na femurech vytvořena crista lateralis a abnormálně silně vytažena crista femoris. Aspektivně výrazná platymerie a platyknie.

Závěr: Dospělý jedinec (věkový stupeň adultus II, 30–40 r.) gracilní, ale význačně svalovité.

Zusammenfassung

1. Einleitung

Die Ausgrabung in der Kiesgrube „Na vrchu“, ca. 0,5 km östlich der Klučover Burganlage, verlief unter der Leitung J. Kudrnáče in Übereinstimmung mit dem Fortgang des Abbaus seit den 60-er Jahren bis 1977. Die auf einer Fläche von ca. 14 ha gefundenen Objekte gehörten drei äneolithischen Kulturen an: der Řivnáč-, der Kugelamphoren- und der Kultur mit Schnurkeramik. Die Präsenz jüngerer Kulturen ist hier nur durch wenige Spuren überliefert. Eine Gruppe von drei Hockergräbern am Nordrand der Abschubfläche ist nicht näher datierbar (Äneolithikum – ältere Bronzezeit).

2. Lage, Bedingungen und Verlauf der Grabung

(Abb. 1–3; Foto 1)

Die Kiesgrube, angelegt 1952, befand sich am Rand einer ausgedehnten Hochebene, die sich zwischen dem Tal der Šembera im Westen und einem wasserlosen Tal zwischen Hořany und Poříčany im Osten hin zog, ca. 240–250 m ü. d. M. Sehr auffällig ist die weite Aussicht, die sich von hier vor allem nach Osten, Süden und Westen hin eröffnet, ins 35 m tiefer gelegene Tal des in einem halben Kilometer Entfernung vorbei fließenden Flüsschens Šembera. Die natürlichen Bedingungen, durch die sich auch der Großteil der Region Český Brod auszeichnet, sind ideal für die urzeitliche Landwirtschaft.

Archäologische Objekte wurden hier erstmals 1962 und danach 1963 und 1969 registriert. 1971–74 kam es zu einer beträchtlichen Erweiterung des Kiesabbaus, der von hier zum Bau der Prager U-Bahn transportiert wurde. In diesen Jahren und dann noch 1977 wurden die meisten Objekte entdeckt. Bald darauf wurde die abgebaute Fläche zugeschüttet und rekultiviert. J. Kudrnáč beobachtete

den Verlauf des Abschubs mit seinen Mitarbeitern von Beginn des Abbaus an. Die Grabung lief bei jedem Wetter, es ist darum verständlich, dass es trotz aller Bemühungen zur Vermischung eines Teils der Objekte kam. So wurden vor allem Gräber und leicht eingetiefte Gruben beschädigt, deren Verfüllung erst auf dem Niveau des Löss-Untergrunds unterschieden werden konnte.

3. Äneolithische Objekte und Funde

(Abb. 4–19; Foto 2–8; Taf. 1, 2)

Die Grundlage für die Beschreibung der Geländesituation und der Objekte ist der Bericht J. Kudrnáčs von 1990 und der zweiteilige Fundbericht von V. Jahodová und E. Pleslová von 1980. Daraus haben wir bei der Ausarbeitung dieses Kapitels die Angaben über den Fundort, die Objekte und den zahlenmäßigen Stand des Inventars übernommen. Die Tatsache, dass die Fundinformationen ziemlich lückenhaft sind, ist durch die fünfzehn Jahre andauernden Rettungsgrabungen bedingt. Diese Umstände beeinflussten zweifellos auch den Zustand und die Zusammensetzung des Fundgutes. Einige Materialgattungen, wie die Spaltindustrie und Knochen, sind merklich unterrepräsentiert. Bei der Fundbeschreibung verwenden wir die bei der Bearbeitung anderer äneolithischer Fundstellen benutzten Abkürzungen und deskriptiven Systeme (Kalferst – Zápotocký 1991).

4. Die Siedlungsareale der Řivnáč-Kultur

4.1. Die Objekte und ihre Funktion

Es gibt hier fünf Arten von eingetieften Objekten dieser Kultur: Grubenhaus, Ofen in einer Grube, Vorratsgruben – Silos, Gruben unbestimmter Funktion, Siedlungsschichten. Auf den Umfang der Siedlungsfläche weisen Intrusionen von Řivnáč-Scherben in Grube 20a der Kugelamphoren-Kultur und in den Gräbern der Schnurbandkeramik hin.

4.2. Geländestruktur

Die Siedlungs-Fundstellen der Řivnáč-Kultur teilen sich traditionell in Höhensiedlungen und Siedlungen an offenen, unbefestigten Plätzen ein, deren Problematik mit der Grabung in der Kiesgrube von Klučov unmittelbar zusammen hängt. Die Zahl der Flachlandsiedlungen ist in den letzten Jahrzehnten erheblich gestiegen und ist heute höher als die der Höhensiedlungen. Sie lassen sich einerseits nach der Position im Gelände klassifizieren (1. in flachem Gelände; 2. in erhöhter Lage, aber ohne den natürlichen Schutz, der die Höhensiedlungen charakterisiert), andererseits nach der Größe des Wohnareals (a. mit einem oder mehreren Objekten, deren Verteilung auf die Existenz eines einzigen Hofes hinweist; b. mit mehreren Objekten, deren räumliche Verteilung eine höhere Zahl von Höfen andeutet).

In Klučov liegen die Řivnáč-Siedlungsobjekte am Rand des Plateaus. Sie unterteilen sich in zwei Gruppen: die nördliche und die südliche, verteilt auf einem unauffälligen Kamm, der aus der Hochebene ragt. Nach der oben vorgeschlagenen Klassifizierung gehört das Südareal zur Gruppe 2b, also zu den Fundorten mit einer größeren Anzahl von Wohn- und Wirtschaftsobjekten in erhöhter unstrategischer Lage. Das Nordareal, von dem die Grabung offenbar nur einen Rand erfasst hat, zählt von der Lage her auch zur 2. Gruppe, allerdings kann sein Ausmaß nicht bestimmt werden.

A. Das Nordareal (Abb. 20) wird von vier Objekten (Silos K 28, 12, K 2 und Grube K 26) auf einem Niveau von ca. 250 m ü. d. M. gebildet. Mit Hinblick auf die Lage genau am Rand des Abschubs ist es wahrscheinlich, dass es sich um den Ausläufer eines Richtung Norden weitergehenden Wohnareals handelt.

B. Das Südareal (Abb. 20, 21a, 21b) beinhaltet 32 auf einem nicht markanten, breit zungenförmigen flachen Kamm verstreute Objekte. Der Kamm tritt dem Plateau heraus und fällt nach Süden zu von 249 auf 244 m ü. d. M. ab. Das Polygon mit den Objekten in Form einer langgezogenen Ellipse von ca. 250 x 90 m mit ca. 1,7 ha Ausmaß nahm den Mittelteil des Kamms ein.

Bei der Rekonstruktion der Geländestruktur gehen wir von der Lage der Wohnobjekte und ihrem Bezug zu den Wirtschaftsobjekten aus. Zur Abgrenzung der Wirtschaftsbereiche der einzelnen Behausungen bieten sich kreisförmige Flächen mit 20 m Radius als optimal an: Sechs solcherart vermessener Flächen beinhalten

insgesamt 23, d. h. 72 % der Objekte und vier von sechs Plätzen mit Řivnáč-Intrusionen (Abb. 21b; Flächen I–VI).

Das Raumverhältnis zwischen den Grubenhäusern. Fünf von ihnen bilden eine unregelmäßige Reihe von Nord nach Süd, ca. 200 m lang, mit Abständen von 75 – 25 – 80 – 25 m. Das sechste, Grubenhaus C, liegt abseits, 75 m von dem Grubenhaus-Paar am Südende der Reihe.

Das Raumverhältnis zwischen den Grubenhäusern und den Silos. Wir schicken voraus, dass auf der Höhensiedlung Denemark, wo insgesamt 31 Silos gefunden wurden (29 auf der Akropolis, zwei in der Vorburg), zwei Modellsituationen zur Geltung kamen: **1.** Silos in unmittelbarer Nähe des Hauses, **2.** eine Siloanhäufung in Art eines Lagergeländes auf einer freien Fläche zwischen den Hütten im Mittelteil der Akropolis. Aus dem Verhältnis zwischen Silos und Wohnhäusern auf der Akropolis ging gleichzeitig hervor, dass zu einem Wohnhaus zwei Silos gehören müssten (*Zápotocký – Zápotocká im Druck*). Die Lage der Silos in Höhensiedlungen, besonders in kleinen wie Denemark, war zweifellos vom beengten Raum diktiert – ein Faktor, der bei Flachlandsiedlungen nicht galt. In Flachlandsiedlungen stoßen wir daher noch auf zwei weitere Modellsituationen: **3.** die Silos liegen verstreut, ohne erkennbaren Bezug zu den Grubenhäusern; **4.** auf der freigelegten Fläche werden nur Silos oder Gruben gefunden – was andeutet, dass die Bebauung nur aus oberirdischen Häusern bestand. In Klučov treten drei der erwähnten Modelle auf: das erste auf Fläche I, das zweite auf den Flächen III und IV und das dritte auf den Flächen II, V und VI.

Die Struktur des Südareals (Abb. 21b). Auf seinem Polygon befinden sich sechs Behausungen – Grubenhäuser mit angrenzenden Bereichen (Flächen I–VI): fünf in einer unregelmäßigen Reihe von Nord nach Süd, das sechste seitlich nach SO verschoben. Räumlich sind sie in vier Bezirke für je ein oder zwei Grubenhäuser eingeteilt. Der erste und vierte Bezirk befinden sich am nördlichen und südöstlichen Rand (Flächen I, VI). Der zweite und dritte Bezirk (Flächen II+III und IV+V), jeder aus zwei Grubenhäusern mit angrenzenden Silos und Gruben bestehend, liegen im zentralen Teil des Geländes. In ihrer Lokalisierung erkennen wir eine gewisse Regelmäßigkeit, und zwar sowohl bei den vier Bezirken, deren Abstände 75–80 m betragen, als auch bei dem Grubenhaus-Paar im 2. und 3. Bezirk, wo die Entfernung zwischen den Grubenhäusern in beiden Fällen um 25 m liegt.

Die Flächen I–V interpretieren wir als Areal gewöhnlicher Höfe, bei dem Grubenhaus C (in der leeren Fläche VI) bietet sich eine andere Lösung. Wenn wir 1. den eigenartigen Grundriss dieses Grubenhauses, noch dazu mit Feuerstelle (Ofen?) von ungewöhnlich großen Ausmaßen; 2. die untypische Zusammensetzung des Fundinventars, mit einem großen Anteil an Krügen mit ansa lunata und der Präsenz einer einzigartigen anthropomorphen Plastik; 3. die isolierte Lage am SO-Rand des Areals in Betracht ziehen, ist es wahrscheinlich, dass es sich nicht um ein gewöhnliches Wohnobjekt handelt. Eher noch als eine Töpferwerkstatt (Krüge mit ansa lunata) diente es als Gebäude für nichtprofane Zwecke, in deren Kreis diese Art Krüge massenweise verwendet wurden (Kap. 4.3.1).

Die aus fünf Behausungen mit angrenzenden Wirtschaftsobjekten und einem abseits stehenden Gebäude von offenbar nichtprofaner Funktion gebildete Siedlung wird also durch die verstreute Bebauung mit reichlich Freiraum zwischen den einzelnen Höfen charakterisiert. Wirtschaftlich waren ihre Bewohner, deren Zahl wir an Hand der Behausungen auf mindestens 20–30 Personen schätzen würden, auf landwirtschaftliche Produktion und Nutztierhaltung orientiert. Dies wird aus der beträchtlichen Anzahl von Silos und indirekt aus der Lage der Siedlung auf fruchtbarem Boden ersichtlich, der in der nächsten Nachbarschaft den Charakter qualitativster Schwarzerde hat (Kudrnáč 1972, Abb. 2). Auf die Haltung domestizierter Tiere – Rinder, Schweine und Schafe/Ziegen – weist die Analyse R. Kyselýs hin (Anhang 1).

Zwei Indizien deuten auf eine kurze Dauer und gewaltloses Verlassen der Siedlung hin. Der auffällige Unterschied zwischen den fundreichen Grubenhäusern und den extrem fundarmen Silos und anderen Objekten zeugt davon (Abb. 22), dass es nicht zu einer sekundären Nutzung der Silos als Abfallgruben kam, wie das in langfristig bewohnten Siedlungen der Fall war. Das zweite Indiz ist die auffällige bis extreme Armut an nichtkeramischen Artefakten, die durch ein absichtliches Verlassen der Stelle zu erklären ist, wo die Bewohner alles Notwendige mitnehmen konnten.

4.3. Bewegliche Artefakte

4.3.1. Keramik (Abb. 23; Taf. 3, 4)

Gefäße: Klassen (Schale, Krüge, Mörser, Schüsseln, Tiegel, Amphoren, Töpfe; besondere Gefäßformen: Miniaturgefäß), Typen und Varianten, ihre Kurzcharakteristik und die Präsenz/Absenz im Inventar der Keramik aus Denemark und Okrouhlik (= DK). Übrige Artefakte aus gebranntem Ton: Webgewichte, Ringe (Abb. 12: 23–27; Foto 8: 1–5), anthropomorphe Plastik (Foto 8: 6; dazu genauer Zápotocký 2006).

In Zusammenhang mit der Kollektion von ca. 60 Henkeln aus Grubenhaus C wird die Frage der Depots bestehend aus Krügen mit *ansa lunata* erwähnt. Sie werden heute überwiegend nicht-profan interpretiert, z. B. als Überreste ritueller Aktivitäten bzw. im Umfeld verwandtschaftlicher oder männlicher Bindungen praktizierter Zeremonien. In diesem Kontext könnten diese Krüge auch die Bedeutung eines sozialen Symbols haben, das die Zugehörigkeit zu einer Gruppe ausdrückt. Die Keramik aus Grubenhaus C ist allerdings kein Fall, den man als Depot bezeichnen könnte. Gegen ein Depot spricht die Tatsache, dass sich trotz der sorgfältigen Untersuchung in der absoluten Mehrzahl nur die charakteristischen Henkel der Krüge erhalten haben. In Kap. 4.2 wurden bereits Gründe angegeben, warum wir das Grubenhaus C als nicht-profanen Bau betrachten, in dessen Umkreis diese Krüge massenweise verwendet wurden.

4.3.2. Übrige Funde

Ihr Anteil ist hier auffällig arm (Taf. 1). Die meisten Artefakte stammen wiederum aus den Grubenhäusern, kleinere Kollektionen lieferten die Silos 2, 13 und 17. Schleifindustrie (2 St., Abb. 17: 12), Spaltindustrie (11 St. aus 4 Objekten, Abb. 11: 29; 17: 11) und sonstige Steinindustrie (18 St. aus 7 Objekten): Schleifstein (Abb. 17: 15), Glätter (Abb. 7: 11), Quetscher (Abb. 17: 6). Knochenindustrie (20 Artefakte aus 8 Objekten), Hüttenlehm, Flussmuscheln, Tierknochen (vgl. Anhang 1).

4.4. Datierung

4.4.1. Keramikdatierung

Die Klassifizierung der Keramik in der östlichen Region der Řivnáč-Kultur beruht auf der Fundanalyse aus den Höhensiedlungen Denemark bei Kutná Hora und Okrouhlik bei Bylany, ca. 5 km südlich von Klučově. Bei der Datierung der Keramik aus Klučově gehen wir von der Voraussetzung aus, dass der Vergleich mit dem Denemark-Inventar es ermöglicht, ihre Spezifikation und die Position in der Entwicklung der Řivnáč-Keramik zu definieren.

a) Gefäßformen. Von den 38 Typen und Varianten aus Klučově sind rund vier Fünftel (30 = 79 %) auch im Typenschatz von Dene-mark registriert (Taf. 3). Es handelt sich durchwegs um übliche Formen in Höhensiedlungen, die zur klassischen Periode der Řivnáč-Kultur gehören. Für die Datierung der Areale von Klučově ist eine Gruppe von acht Typen und Varianten bestimmend, die in Dene-mark und Okrouhlik fehlen: die Mörser 322 und 33, die Schüsseln 511, 515, 521, 522 und 532 und die Amphore 741. Analogien zu den meisten dieser Typen finden wir in den Komplexen, die bisher in die Kamýk- oder Protořivnáč-Stufe eingeordnet wurden.

b) Die Verzierung wird von der Präferenz plastischer Motive charakterisiert. Fünf der acht hier angewandten Motive fehlen im Inventar von Dene-mark, die übrigen drei kommen darin in der feinsten Ausführung oder geritzt vor. Die bunte Skala geritzter Muster, wie sie in -zig Varianten die Keramik aus Dene-mark und Okrouhlik schmücken, vermissen wir in Klučově völlig.

Die Schlussfolgerung über die chronologische Position der Klučově Keramik ist nach einer vorangegangenen Analyse eindeutig: in den Formen und der Verzierung ist sie älter als Inventare, die die mittlere, klassische Stufe der Řivnáč-Kultur repräsentieren.

4.4.2. Datierung der Siedlungsareale

Die beobachtete Frequenz der Merkmale (Typen, Varianten) in den Objekten: Von der Gesamtmenge von 2720 Scherben stammen 2339 Scherben (= 86 %) aus den sechs Grubenhäusern, die übrigen 173 Scherben (= 6,3 %) kommen aus 15 Objekten (12 Silos, zwei Gruben, eine Siedlungsschicht) und 208 Scherben

(= 7,6 %) stammen als Intrusion aus Objekten jüngerer Kulturen. Die Datierung der Siedlungsareale geht aus der Präsenz älterer vorklassischer Typen und Varianten in den Objekten hervor (Taf. 3). Im Südbereich sind sie am häufigsten in den Grubenhäusern vertreten, wobei ihre Präsenz in fünf von sechs Grubenhäusern davon zeugt, dass das Areal als Ganzes in der älteren Řivnáč-Stufe genutzt wurde. Im Nordbereich ist das einzige Indiz die Schüssel 522 aus Silo K 26, weshalb nicht ausgeschlossen werden kann, dass dieses Areal jünger im Vergleich zum südlichen ist.

4.4.3. Klučově und die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur

Für die Entstehung der Řivnáč-Kultur als Abschlussformation des tschechischen Zweigs des Badener Kreises existieren zwei Konzeptionen: nach der einen entwickelt sie sich aus der Kamýk-Stufe des tschechischen Baden (Neustupný 1959), nach der zweiten aus der sog. Protořivnáč-Stufe (Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 149; Pleslová-Štiková 1972; 1973a). Wenn wir die Komplexe vergleichen, auf die sich die beiden Hypothesen stützen – bei E. Neustupný sind dies die Gruben aus Kamýk, Dřetovice und ein Grab aus Velvary, bei E. Pleslová noch dazu Siedlungsobjekte aus dem nordböhmischem Lovosice und Trnovany –, stellen wir fest, dass es sich um dieselben Komplexe handelt, in denen wir die Analogien zu den älteren Typen aus Klučově gefunden haben (Kap. 4.4.1). Die Aussage der Keramik aus Klučově ist, was die Kulturzugehörigkeit betrifft und in Hinblick auf ihre Menge, überzeugender und im Ganzen eindeutig: Die Gruppe der älteren Typen ist hier ein integraler Bestandteil der Komplexe, in denen die Formen der klassischen Řivnáč-Kultur einen dominanten Anteil haben, während Badener Typen hier fehlen. Wenn wir folgende charakteristische und geläufige Kriterien für die Trennung der Řivnáč-Kultur und der Badener Kultur akzeptieren: (a) *Strohrauhung* der Oberfläche von Vorratsgefäßen, die im klassischen Baden praktisch fehlen, (b) voll entwickelte *Henkel des ansa lunata-Typs* auf Krügen, Schalen und Mörsern, (c) *neue Formen und Verzierungselemente*, die in der Badener Kultur unbekannt sind, so muss man die meisten heute in die Kamýk- oder Protořivnáč-Stufe eingeordneten Komplexe als Řivnáč klassifizieren. Sie repräsentieren das Anfangsstadium der sich neu formierenden Řivnáč-Kultur, ihre ältere Stufe (Abb. 23). In der mittelböhmischem Region wird sie bisher gerade von der Keramik aus Klučově am ausführlichsten repräsentiert, in Nordböhmen von den viel kleineren Komplexen aus Bělina, Lito-měřice, Lovosice und Velké Žernosky (Zápotocký im Druck).

5. Siedlungsareal der Kugelamphoren-Kultur (KAK)

Belege für eine Siedlungsaktivität der KAK stellen das Grubenobjekt 20a und Keramikintrusionen in zwei Řivnáč-Grubenhäusern dar (Abb. 9; 10: 1–4; 13: 4; Foto 7). Während sich die verzierte Keramik im Ganzen eindeutig zur schlesischen KAK-Gruppe bekennt, ist die unverzierte Gebrauchskeramik aus Objekt 20a gruppenmäßig nicht einzuordnen.

Das Ausmaß des Siedlungsareals war offenbar nicht groß: Wir beurteilen dies nach der Verteilung der Grube 20a und der beiden Objekte mit Intrusionen von KAK-Keramik, deren größter Abstand 100 m nicht überschreitet (Abb. 24). Die Kollektion gewöhnlichen Küchenschirrs in Grube 20a belegt, dass irgendwo in der Umgebung eine Behausung existiert hat; in Frage käme am ehesten ein Pfostenhaus, wie es in der KAK-Siedlung in Vávrovice freigelegt wurde (Zezulová – Šedo 2003, Abb. 2).

Die horizontalstratigraphische Lage des Objekts 20a, im Zentrum des südlichen Siedlungsareals der Řivnáč-Kultur gelegen, zeugt von der Nicht-Gleichzeitigkeit beider Kulturen. Es ist schon deswegen unwahrscheinlich, dass die schlesische KAK bereits mit der älteren Stufe der Řivnáč-Kultur gleichzeitig gewesen wäre, weil ihre Keramik in Dene-mark im Kontext beider Bauphasen auftritt, die in die mittlere und jüngere Řivnáč-Stufe datiert werden.

6. Das Gräberfeld der Kultur mit Schnurkeramik (KSK)

Die Spuren beider vorangegangener Kulturen wurden nach einer bestimmten Zeit von einem elf Skelettgräber zählenden Bestattungsareal der Kultur mit Schnurkeramik überdeckt (Abb. 18, 19, 25; Taf. 2).

Die Lage des Gräberfelds, die Grabverteilung, das Geschlecht der Verstorbenen und ihre Ausstattung, die Stellung in der Gemeinschaft: Die Entfernung zwischen den Gräbern schwankt zwischen 20 und 70 m, was der Vorstellung entspricht, dass sie ursprüng-

lich von Hügelaufschüttungen bedeckt waren. Von der Grabaustattung sind Keramik (auch ein Krug des mährischen Typs *Abb. 19: 2*), Kupferschmuckstücke, Schleif- und Spaltindustrie erhalten. Nach der Keramik kann man nur bei vier Gräbern das Alter bestimmen: Sie fallen nach *M. Buchvaldek (1986)* in die II. und III. jüngste Fundgruppe der KSK.

Über das Verhältnis zwischen Gräberfeld und vorangegangener Besiedlung geben die horizontalstratigrafische Lage, die Intrusion von Řivnáč-Keramik in der Verfüllung von fünf KSK-Gräbern und die Überlagerung der Grube KAK 20a durch Grab 20b Auskunft. Dies zeigt übereinstimmend, dass das Gräberfeld erst nach Verlassen des Siedlungsareals durch beide Kulturen angelegt wurde.

7. Schlussfolgerung

In der Kiesgrube „Na vrchu“ wurden im Lauf von fünfzehn Jahren auf einer Fläche von ca. 14 ha Objekte dreier äneolithischer Kulturen freigelegt:

1. Die älteste Besiedlung der Fundstelle „Na vrchu“ erfolgte durch die **Řivnáč-Kultur**. Die Grabung erfasste zwei Siedlungsareale aus dieser Zeit, beide am Südrand der ausgedehnten Hochebene gelegen, in einer erhöhten, aber nicht strategischen Position.

Zum **Nordareal** gehören vier Objekte am Rand der abgeschobenen Fläche, von denen man annehmen kann, dass sie nur den Ausläufer eines nach Norden weiter führenden Siedlungsareals darstellen.

Das Südareal, ca. 150 m südöstlich vom Nordareal gelegen, ist dagegen ein außergewöhnlicher Fall, wo es gelang, die Siedlungsformation im ganzen Ausmaß frei zu legen. Das Polygon mit Objekten, die den Umfang der besiedelten Fläche andeuten, nimmt eine Fläche von ca. 1,7 ha ein. Aus der Sicht der bisherigen Erkenntnisse über Řivnáč „offene“ Siedlungen überrascht die beträchtliche Flächenausdehnung und die Menge von 32 Objekten. Die hiesige Siedlungseinheit interpretieren wir als Überrest einer auf einem unauffälligen zungenförmigen Kamm ausgebreiteten offenbar kurzzeitigen Ansiedlung, ausgerichtet auf Ackerbau und Viehzucht. Die Achse der verstreuten Bebauung bilden sechs zu vier Bezirken gruppierte Wohnobjekte. Die fünf Grubenhäuser mit Silos und weiteren Objekten (Flächen I–V auf *Abb. 21a, 21b*) interpretieren wir als gewöhnliche Höfe, das sechste – Grubenhäuser C (auf der „leeren“ Fläche VI) mit Hinblick auf die ungewöhnliche Form, das außergewöhnliche Inventar (zahlreiche ansa lunata, eine anthropomorphe Plastik) und die isolierte Lage als Gebäude mit nicht-profananer Funktion. Die Keramikanalyse datiert das südliche und mit gewisser Wahrscheinlichkeit auch das nördliche Siedlungsareal in die neu definierte ältere Stufe der Řivnáč-Kultur.

2. Nachweise für die Siedlungsaktivität der **schlesischen Gruppe der Kugelamphoren-Kultur** sind das Grubenobjekt 20a und Keramikintrusionen in den Řivnáč-Grubenhäusern. Die Spuren eines Siedlungsareals der KAK stellen eine überraschende Entdeckung dar: Ihre Siedlungen sind bei uns bisher selten, und die Grube 20a bildet überhaupt das erste Siedlungsobjekt der schlesischen Gruppe aus Tschechien. Ähnlich repräsentiert auch die Keramik aus diesem Objekt den ersten Komplex unverzierter Gebrauchskeramik dieser Gruppe aus unserem Raum. Ein wertvoller Beitrag zur ständig laufenden Diskussion über das gegenseitige Verhältnis zwischen der KAK und der Řivnáč-Kultur ist die Tatsache, dass das KAK-Areal hier mit hoher Wahrscheinlichkeit eine eigenständige, der Besiedlung aus der älteren Řivnáč-Stufe folgende Siedlungsphase repräsentiert.

3. Die **Kultur mit Schnurkeramik** ist an der Fundstelle „Na vrchu“ durch ein Gräberfeld aus elf Skelettgräbern, offenbar ursprünglich unter Hügeln, vertreten, die in einer schmalen Zone auf einer Länge von 265 m die Mitte des unauffälligen Kamms überqueren, auf dem sich die Siedlungsareale der beiden vorangegangenen Kulturen befanden. Die datierbaren Gräber fallen in die II. und III. (jüngere) Fundgruppe *M. Buchvaldek (1986)*.

Literatura

Beier, H. J. 1988:

Die Kugelamphorenkultur im Mittelbe-Saale-Gebiet und Altmark. Berlin.

Bouzek, J. 1997:

Žízeň, mužský svaz, družnictví a pití bez obsluhy či s obsluhou — Drinking self and drinking while being served: „Männerbund“ and „Gefolgschaft“ systems. *Archeologické rozhledy* 49, 323–325.

Buchvaldek, M. 1955:

Príspevek k triedení šnúrové keramiky v Čechách — Contribution à la classification de la céramique cordée en Bohême. *Archeologické rozhledy* 7, 218–242.

Buchvaldek, M. 1967:

Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha.

Buchvaldek, M. 1982:

Katalog šnúrové keramiky v Čechách I. Kolínsko a Kutnohorsko — Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen I. Die Räume von Kolín und Kutná Hora. *Praehistorica* 10, 9–24.

Buchvaldek, M. 1986:

Kultura se šnúrovou keramikou ve střední Evropě. I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpatami — Die schnurkeramische Kultur in Mitteleuropa I. Die Gruppen zwischen dem Harz und den Weissen Karpaten. *Praehistorica*, 12. Praha.

Čtverák, V. 1997:

Poříčany, okr. Nymburk. Struktura pravěkého a středověkého osídlení. In: *Archeologie ve středních Čechách*. Praha, ÚAPPSC 1, 7–33.

Dobeš, M. 1998:

Gräber der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen. Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde 6/7, 133–179.

Ehrich, R. W. – Pleslová-Štiková, E. 1968:

Homolka. An Eneolithic Site in Bohemia. Praha.

Ernée, M. et al. 2007:

Ernée, M. – Dobeš, M. – Hlaváč, J. – Kočár, P. – Kyselý, R. – Šída, P.:

Zahloubená chata ze středního eneolitu v Praze 9 - Miškovcích — Eine jungeneolithische eingetieftete Hütte in Prag 9 - Miškovice. *Památky archeologické* 98, 31–108.

Fischer, U. 1956:

Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet. Berlin.

Grygiel, R. 1986:

The household cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands. *Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna*, 31, 43–270.

Hájek, L. – Moucha, V. 1983:

Nález ze Zámek u Bohnic v Národním muzeu v Praze — Die Funde aus der Lage „Zámka“ bei Bohnice im Nationalmuseum in Prag. *Archaeologica Pragensia* 4, 19–115.

Hájek, L. – Vlček, E. 1956:

Kostrové hroby z Předměřic — Die Skelettgräber von Předměřice. *Památky archeologické* 47, 1–30.

Horáková-Jansová, L. 1933:

Prehistorické nálezy v roce 1932. *Památky archeologické* 39, 90.

Hrala, J. 1973:

Knovízská kultura ve středních Čechách — Die Knovíz Kultur in Mittelböhmen. *Archeologické studijní materiály* 11. Praha.

Chochol, J. 1953:

Eneolitický pohřeb chromého mladíka nalezený v Klučově, sonda 23. *Archiv antrop. odd. ARÚ*.

Kalicz, N. 2002:

Eigenartige anthropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken. *Budapest Régiségéi* 36, 11–55.

Kalferst, J. – Zápotocký, M. 1991:

Sídliště ze staršího období kultury nálevkovitých pohárů u Benátek, okr. Hradec Králové — Siedlung der älteren Trich-

- terbecherkultur bei Benátky, Kreis Hradec Králové. *Archeologické rozhledy* 43, 376–410.
- Knor, A. 1946:*
Příspěvky k pozdnímu neolitu v Čechách — Contributions to the later stone age in Bohemia. *Památky archeologické* 42, 144–147.
- Knor, A. 1957:*
Eneolitická a únětická opevněná osada ve Vraném na Slánsku. In: Referáty o prac. výsledcích čs. archeologů za r. 1956. *Liblice* 1957, 51–58.
- Kudrnáč, J. 1961:*
Rekonstrukce přirozené krajiny v okolí zkoumaných hradišť a osad. *Památky archeologické* 52, 609–615.
- Kudrnáč, J. 1964:*
Klučov, o. Kolín. *Bulletin záchranného oddělení AÚ ČSAV* 1 – 1963, 23.
- Kudrnáč, J. 1970:*
Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách, Praha.
- Kudrnáč, J. 1972:*
Klučov, okr. Kolín. *Výzkumy v Čechách* 1969, 50–52.
- Kudrnáč, J. 1981:*
Klučov, okr. Kolín. *Výzkumy v Čechách* 1976–77, 58.
- Kuna, M. 1991:*
The structuring of prehistoric landscape. *Antiquity*, 65 No. 247, 332–347.
- Martin, R. – Saller, K. 1957:*
Lehrbuch der Anthropologie I. Stuttgart.
- Mašek, N. 1961a:*
Die Řivnáč-Gruppe in Böhmen und ihre chronologische Stellung. In: *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre.* Prague – Liblice – Brno, 327–335.
- Mašek, N. 1961b:*
Příspěvek k poznání hospodářských a společenských poměrů mladší fáze eneolitu v Čechách — Beitrag zum Verständnis der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse in der jüngeren Phase des Aeneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické* 52, 124–131.
- Mašek, N. 1971:*
Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné — Prager Höhensiedlungen der Spätsteinzeit. Praha.
- Medunová-Benešová, A. 1977:*
Jevišovická kultura na jihozápadní Moravě — Jevišovice-Kultur in Südwestmähren. *Studie AÚ Brno* 5, č. 3.
- Moucha, V. 1960:*
Příspěvek k datování velvarského hrobu — Beitrag zur Datierung des Grabes von Velvary. *Archeologické rozhledy* 12, 465–476.
- Neustupný, E. 1959:*
Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská archeológia* 7, 260–284.
- Neustupný, E. 1965:*
Hrob z Tušimic a některé problémy kultur se šňůrovou keramikou — The Grave of Tušimice and Some Problems of the Corded Ware Cultures. *Památky archeologické* 56, 392–456.
- Neustupný, E. 1995:*
The significance of facts. *Journal of European Archaeology*, 3:1, 189–212.
- Neustupný, E. – Smrž, Z. 1989:*
Čachovice – pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů — Čachovice – a Corded Ware and Bell Beaker cemetery. *Památky archeologické* 80, 282–383.
- Neustupný, J. 1941:*
Gehörnte Idole und Henkel der jüngeren Steinzeit aus Böhmen. *Altböhmen und Altmähren* 1, 139–152.
- Palátová, H. – Salaš, M. 2002:*
Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. *Pravěk – Suppl.* 9.
- Pavelčík, J. 1964:*
Eneolitická skupina bošáckého typu na Moravě. *Památky archeologické* 55, 279–293.
- Pavelčík, J. 1983:*
Drobné terrakoty z Hlinska u Lipníka (okr. Přerov) II — Kleine Terrakotten aus Hlinsko bei Lipník (Bez. Přerov) II. *Památky archeologické* 74, 295–315.
- Pavelčík, J. 1992:*
Nové nálezy antropomorfních a zoomorfních idolů na Moravě. *Pravěk NŘ* 2, 205–214.
- Peška, J. 1997:*
Osídlení lokality Olomouc-Slavonín v období eneolitu. In: *Ústav archeol. památkové péče Olomouc. Ročenka 1997.* Olomouc, 70–82.
- Peška, J. 1999:*
K vybraným problémům relativní chronologie v období mladěho a pozdního eneolitu — Zu einigen ausgewählten Problemen der relativen Chronologie in der Periode des Jung- und Spätäneolithikums Mährens. *Pravěk NŘ* 9, 243–268.
- Píč, J. L. 1899:*
Starožitnosti země české. Díl I, svazek 1. Čechy předhistorické. Praha.
- Pleinerová, I. – Zápotocký, M. 1999:*
Polozemnice z období řivnáčské kultury v Březně u Louny — Grubenhäuser der Řivnáč-Kultur in Březno bei Louny. *Archeologické rozhledy* 51, 280–299.
- Pleslová-Štíková, E. 1972:*
Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy (s příspěvkem B. Soudského: Výzkum v r. 1953) — Die äneolithische Besiedlung in Lysolaje bei Prag (mit einem Beitrag B. Soudskýs: Die Ausgrabung 1953). *Památky archeologické* 63, 3–141.
- Pleslová-Štíková, E. 1973a:*
Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: *Chropovský, B. (ed.): Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur 1969,* Nitra, 393–425.
- Pleslová-Štíková, E. 1973b:*
Einige Möglichkeiten der Interpretation der Innenbebauung äneolithischer Siedlungen. *Musaica* 13, 29–39.
- Pleslová-Štíková, E. 1981:*
Chronologie und Siedlungsformen der Řivnáč-Kultur und Kugelamphorenkultur Böhmens. *Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte* 63, 159–171.
- Pleslová-Štíková, E. 1990:*
Umfriedungen und befestigte Siedlungen aus dem Äneolithikum Böhmens. Versuch einer kulturhistorischen Interpretation. *Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte* 73, 191–201.
- Pleslová-Štíková, E. 1993:*
A crescent copper necklace from Velvary, Bohemia. In: *Beck, C. W. – Bouzek, J. (eds.): Amber in Archaeology.* Praha, 147–152.
- Podborský, V. 2000:*
Mateřské božstvo v pravěkých dějinách lidstva — Die Muttergottheit in der urzeitlichen Geschichte der Menschheit. *Acta hist. et museologica Univ. Siles. Opaviensis* 5, 70–81.
- Popelka, M. 1992:*
Chipped stone industry of the Bohemian Corded-ware culture. In: *Buchvaldek, M. – Strahm, Ch. (eds.): Die kontinental-europäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Schnurkeramik – Symposium 1990.* Praehistorica 19. Praha, 89–94.
- Prostředník, J. 2001:*
Chamská kultura v západních Čechách. In: *Praehistorica* 25–26. Praha, 7–159.

- Přichystal, A. 1999:*
The Petrographic Investigation of Stone Artefacts of the Corded Ware Culture in Moravia and the Adjacent Part of Silesia. In: Šebela, L.: 213–223.
- Schlichtherle, H. 1997:*
Neolithische und bronzezeitliche Häuser in den Feuchtbodensiedlungen Südwestdeutschlands. Eine Übersicht. In: Beck, H. – Steuer, H. (eds.): Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 218, 86–136.
- Smějtek, L. 2000:*
K funkci velkých zásobnic ze sklonku doby bronzové — Zur Funktion der Vorratsgefäße vom Ende der Bronzezeit. In: Čech, P. – Dobeš, M. (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most, 233–237.
- Smolík, J. 1881:*
Něco o hradištích, zvláště o hradišti na Slánské Hoře. Památky archeologické 11, 443–454.
- Smolík, J. 1890:*
Kamenný hrob u Velvar. Památky archeologické 15, 189–192, 210–218.
- Stocký, A. 1926:*
Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.
- Šebela, L. 1999:*
The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue). Fontes Archaeologiae Moraviae 23. Brno.
- Šmíd, M. 1999:*
Nové poznatky o vývoji střední Moravy v období středního a mladého eneolitu — Neue Erkenntnisse über die Entwicklung Mittelmährens während des Mittel- und Jungäneolithikums. In: Kuzma, I. (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra, 241–252.
- Šumberová, R. 1992:*
Typologie des Kupferschmucks und der Kupfergeräte in der schnurkeramischen Kultur Böhmens und Mährens. Schnurkeramik-Symposium 1990, 117–125.
- Turek, J. 1997:*
Nález misky typu „Lublaňských blat“ z Prahy-Šárky. Úvahy o výzkumu eneolitických opevněných výšinných sídlišť — The bowl of the „Laibacher Moor“ type from Prague-Šárka. Thoughts on the social significance of Eneolithic Fortifications. Archaeologia Pragensia 13.
- Umbreit, C. 1937:*
Neue Forschungen zur ostdeutschen Steinzeit und frühen Bronzezeit. Leipzig.
- Veňcl, S. 1962:*
Eneolitická sídlištní jáma z Bezděkova, okres Žatec — Eine äneolithische Siedlungsgrube aus Bezděkov, Kr. Žatec. Časopis Národního muzea – Vědy společenské 131, 65–68.
- Veňcl, S. 1992:*
Záchranný výzkum v Praze 9-Dolních Počernicích v roce 1982 — A salvage excavations at Prague 9-Dolní Počernice in 1982. Archeologické rozhledy 44, 29–65.
- Veňcl, S. 1994:*
Archeologie žízně — The Archaeology of Thirst. Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 1990:*
Východní Čechy ve středním eneolitu. Otázka zásahu bošácké skupiny — Ostböhmen im mittleren Äneolithikum (Die Frage des Eingreifens der Bošáca Gruppe). Památky archeologické 81, 28–58.
- Wetzel, G. 1979:*
Die Schönfelder Kultur. Berlin.
- Wiślański, T. 1966:*
Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej — Globular amphorae culture in northwestern Poland. Polskie badania archeologiczne 13. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Wiślański, T. 1979:*
Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych: Plemiona kultury pucharów lejkowatych. In: Prahistoria ziem Polskich II – Neolit, 165–260.
- Zápotocká, M. 1984:*
Armringe aus Marmor und anderen Rohstoffen im jüngeren Neolithikum Böhmens und Mitteleuropas. Památky archeologické 75, 50–132.
- Zápotocký, M. 1988:*
Pravěká výšinná sídliště a hradiště na Litoměřicku. I, II. — Vorzeitliche Höhensiedlungen und Burgwälle im Raum von Litoměřice. I, II. Archeologické rozhledy 40, 121–154, 233–235; 41, 506–542.
- Zápotocký, M. 2000a:*
Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.
- Zápotocký, M. 2000b:*
Eneolitické gynekomorfní nádoby z Čech — Äneolithische gynaiomorphe Gefäße aus Böhmen. In: Čech, P. – Dobeš, M. (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most, 287–297.
- Zápotocký, M. 2002:*
Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora — Eneolithic Polished Industry and Settlement within the Čáslav – Kutná Hora Region. In: Pavlů, I. (ed.): Bylany Varia 2 (Praha), 159–228.
- Zápotocký, M. 2006:*
Antropomorfní plastika řivnáčské kultury — Anthropomorphic statuettes of the Řivnáč culture. In: Věta archaeologica. Sborník Věta Vokolka. Hradec Kr. – Pardubice, 381–405.
- Zápotocký, M. v tisku:*
Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách. Archeologické rozhledy.
- Zápotocký, M. – Dobeš, M. 2000:*
Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii KKA v severozápadních Čechách. Památky archeologické 91, 119–150.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. v tisku:*
Kutná Hora - Denemark, hradiště řivnáčské kultury (ca 3100–2800 před n. l.). Památky archeologické – Supplementum 18. Praha.
- Zezulová, M. 2002:*
Eneolitické objekty z výzkumu ve Vávrovicích - „U palhanské cesty“ v roce 2001. Bakalářská diplomová práce. Slezská univerzita v Opavě.
- Zezulová, M. – Šedo, O. 2003:*
Výsledky záchranného archeologického výzkumu ve Vávrovicích, okres Opava. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i zemiach pogranicznych w latach 2001–2002.
- Žebera, K. 1936:*
Pravěký člověk v kladensko-slánském kraji. Vlastivědný sborník školního okresu kladenského a slánského 13, 55–61.

PhDr. Milan Zápotocký, CSc., Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1; e-mail: zapotocky@arup.cas.cz

† PhDr. Jaroslav Kudrnáč, CSc.